

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

Taras Şevçenko

ƏKİZLƏR
RƏSSAM

«ASPOLIQRAF»
Bakı–2014

Tərcüməçi: **Zakir Abbas**

T 22 Taras Şevçenko

Əkizlər. Rəssam (*povestlər*). Bakı, «Aspoliqraf», 2014,
216 səh.

Kitaba Ukrayna ədəbiyyatının klassiki Taras Şevçenkonun (Kobzar) müxtəlif illərdə qələmə aldığı, Azərbaycan dilinə ilk dəfə tərcümə olunan «Əkizlər» və «Rəssam» povestləri daxil edilmişdir.

T $\frac{4702060201}{053}$ 2014

© «Aspoliqraf», 2014

ƏKİZLƏR

Bunu hamı bilir və dəfələrlə sınaqdan keçiriblər, həftənin bazar ertəsi böhranlı və ya sadəcə olaraq, ağır gündür. Odur ki, az-çox təhsil görmüş savadlı adam o gün əhəmiyyətli işə başlamaz. Bütün günü çarpayıda uzanıb xumarlanmağa üstünlük verər. İş onu yerindən oynadana qədər, necə deyərlər, barmağındakı üzüyü də tərپətməz. Doğrudan-doğruya, əgər məsələni yaxşıca götür-qoy etmiş olsaq, mənfur bir zərgərə görə keçmiş müqəddəs ənənələri təhqir etsək, onda bizdən nə gözləmək olar? Sonra hansısa bir fransız, ya da allah göstərməsin, lümək dovşana oxşayan bir alman peyda olub bizə nəzər etmiş olsa, necə deyərlər, o tip haqqında, eləcə də bizim milli fizionomiyamız barədə hansı fikrə düşər? Mənə görə, millətin özünəməxsus, onu fərqləndirən xüsusiyyəti yoxdursa, o ən pis, dadsız kiselə bənzəyər.

Əfsuslar olsun, başqaları elə fikirləşmir. Məsələn, bizim hərbcı təbəqəsi maariflənmə yolunda öz müasirlərindən çox-çox geri qalır. Onlar bazar ertəsi haqqında söylənən müdrik deyimlərə qətiyyənlə inanmayıb, atalarımızın, babalarımızın bu müqəddəs vəsiyyətini yelbeyin qarılırların sayıqlaması adlandırırlar.

Aman Tanrım, bizi bağışla, gör nə günə qalmışıq! Mən bu şələbiğ zümrəyə məsləhət bilirəm ki, gedib məşhur Kurqanovun “Pismovnik”inə nəzər yetirsinlər. Məhz orada yazılıb ki, hələ qədim Gildəni (Xalday ərəbləri) sehrbazları və rəmmalları, sonra da Zərdüş təliminin ardıcılırları bazar ertəsinin böhranlı gün olduğuna qəlbən inanırdılar. İndi sən get bütün bunları o ədəbsiz hərbcilərə qandır.

Hərbcı doğrudan-doğruya döyüş adamıdır. Ekkartsqauzenin yazdığı və bizim məşhur rəssam Yeqorovun gözəl şəkillərlə bə-

zədiyi “Təbiətin sirlərinə açar” adlı ağıllı bir kitab hasilə gətirmək əvəzinə, onunku budur ki, gözü tutan hər hansı bir küncü zəbt eləsin, yaxud yəhudinin əlindəki, necə deyərlər, “taxta biti” adlanan rom şüşəsini tutub əlindən alsın. Bunlar adamı eşitmək hayında deyillər.

Mənim səbirli oxucuma bütün bunları ona görə deyirəm ki, bazar ertəsinin ağır gün olduğunu dəfələlə təsdiq edən bizim ulu əcdadlarımızın inancını saya salmayan, onu tapdalayan, adını bir o qədər də dəqiq xatırlaya bilmədiyim, ya qusar, ya da ki, ulan polku (nizəli süvari polk) P. əyalətindən və yenə də P. quberniya şəhərindən bazar ertəsi günü hərbi yürüşə başladılar. Yaxşı xatırlayıram, toplantı zamanı kərənay çalırdılar. Buna görə belə qənaətə gəlmək olardı ki, bu, süvari polku olub. Əgər piyada polku olsaydı, onda toplantı zamanı təbil döyərdilər. Kənddən və ya şəhərdən polkun girib, çıxması iki böyük hadisəni bildirir. Allah göstərməsin, əgər polk bir neçə müddət mənzillərdə yerləşdirilirsə, onun çıxıb getməsi göz yaşlarıyla, çox vaxt ən səmimi göz yaşlarıyla müşayiət olunur. Mən bunu yalnız zərif cinsə şamil edirəm. Kişilər və nişanlı oğlanlara gəldikdə, onlar barəsində bir söz deyə bilmərəm. Eləcə də haqqında danışdığımız P... şəhəri haqqında və sözü gedən süvari polkun oradan necə çıxması barədə heç nə deməyəcəm.

Polku yola salan təkcə bunlar deyildi. Rəhmətlik Qrebenkonun dediyi kimi, havanın əlverişsiz olmasına baxmayaraq, arvadlar da aldadıcı və aramsız yağın yağışın altında saatlarla dayanıb öz şələbiğ əsgərlərini N. kəndinə yola salırdılar. Başqaları Borispol, digər təmənnasız adamlar isə Kiyev ətrafına, Dnepr aşırımına qədər polku müşayiət edərdilər. Əsgərlər çay keçən kimi bir qədər ağıladıqdan sonra onlar Dnepri adlayıb böyük Kiyev şəhərindəki hər cür əxlaqsızlıqla dolu gizli fahişəxanalarda öz abırsızlıqlarını və cinayətlərini gizlədərdilər. Ən intizamlı polkun davamlı olaraq bir yerdə qərar tutmasının əqibəti belə olur.

Həmin bazar ertəsi günü axşamdan xeyli keçmiş gənc qadın

Kiyev yolu ilə Pereyaslav şəhərinə qayıdırdı. Şəhərə dörd verst qalmış yoldan çıxıb Üçqardaş məzarlığının əks tərəfindəki yaşıl biçənəklikdə gizləndi.

Səhərə az qalmış gənc qadın oradan çıxıb yoluna davam etdi. Əlində boz svitkaya (üst geyim) bükülmüş nəşə vardı. Böyük yolla bir qədər gedəndən sonra o, döngənin yanında dayandı və bir qədər fikirləşib, hansısa əhəmiyyətli qərara gəldiyi üçün qətiyyətlə başını qaldırdı. Cəld addımlarla qoca yüzbaşı Sokiranın xutoruna aparən kiçik cığırla getməyə başladı.

Ertəsi gün səhər tezdən, yəni çərşənbə axşamı gün çıxar-çıxmaz pani Praskoviya Tarasovna Sokirixa həyət-bacaya baxmaq, toyuq-cücəni yemləmək, işləri qaydaya salmaq üçün həyətə düşdü. Firəng toyuqlarını, qazları və o birilərini öz əliylə yedizdirdi, göyərçinləri isə yüzbaşı pan Nikifor Fyodoroviç Sokiranın özü yerbəyer edəcəkdi.

İndi siz pani Praskoviya Tarasovnanın hansı vəziyyətə düşdüyünü təsəvvürünüzə gətirməyə çalışın. O, dama çıxan zaman boz rəngdə olan paltara bükülmüş bağlamanın içərisində nəşə bir canlılığın tərpəndiyini gördü. Qorxduğundanmı, yoxsa nədənsə, ona elə gəldi ki, bağlama uşaq kimi ağlayır. O, uzun müddət boz bağlamaya baxdı, onun necə ağladığına qulaq asdı. Praskoviya nə edəcəyini bilmirdi. Nəhayət, qərara gəldi ki, Nikifor Fyodoroviçi çağırınsın.

Nikifor Fyodoroviç, necə deyərlər, tuman-köynəkdə, geniş balaqlı, qırmızı rəngli çin şalvarında çıxdı.

Qorxudan tir-tir əsən Praskoviya Tarasovna boz rəngli paltarını göstərib dedi:

- Bax, mənim əzizim, bir bax, gör başımıza nə gəlir!..
- Burda nə var ki? Mən heç nə görmürəm.
- Məgər boz paltar, o bağlamayı görmürsən?
- Paltarı görürəm.
- Məgər görmürsən ki, o tərpənir, elə bil canlıdır.
- Görürəm, Allah xatirinə, qoy tərpənsin...

– Sənin ürəyin daşdandır nədir, bəyəm baxmaq olmazmı ki, bilək o nəyə görə tərپənir?

– Hə, çox istəyirsənsə, sən özün bax ...

– Bəs sən istəmirsən?

– Yox.

– Gəl belə edək, əvvəl sən bax, sonra mən baxaram.

– Yaxşı.

Bundan sonra o, bağlamaya yaxınlaşdı, ehtiyatla onu çevirdi və nə görsə yaxşısı... Dəhşət! Bu anda onun dili tutuldu, heç nə deyə bilmədi, yalnız barmağını paltara tərəf uzadaraq heyrətdən quruyub qalmışdı. Özünə gələndə ucadan qışqırdı:

– Prasko!..

Arvadı bükmələri açılmış bağlamaya, həmin boz rəngli paltara tərəf özünü atdı. Onun əlləri göydən asılı qalmışdı. Bir müddət bu cür tragikomik halətdə dayanandan sonra haray çəkdi:

– Ey müqəddəs əzabkeş İvan Voin, bu nə işdir bizim başımıza gətirirsən?

Sonra Nikifor Fyodoroviçə tərəf dönüb dedi:

– Bax, yuxuda gördüyüm o iki balaca dana elə belə, boş şey deyilmiş. Mən sənə deyirdim axı, hökmən nəsə olacaq.

– Ey rəhmlı Allah, sənə min şükür! Axır ki, bu qoca yaşıımızda bizi mükafatlandırdın! – deyib xaç çəkdi, yenicə doğulmuş, hələ dərisi qıpqırmızı olan boz paltara bükülü iki çağanı ehtiyatla qaldırdı.

– Praskovie, onları tez evə apar, mən də gedib Pritulixonun ardınca şəhərə adam göndərim, qoy gəlib özü bildiyi kimi onları müqəddəs suya salsın, ola bilər başqa şeylər də lazımdı.

– Ax!.. Hə, düz deyirsən, lazımdı! Bir bax, yazıqların göbəkləri göy otlə bağlanıb.

– Hə, yaxşı, onları tez apar! Mən də Klımı Pritulixonun ardınca göndərim, – deyə Nikifor Fyodoroviç bir qədər gərgin halda söyləndi və tapşırıq vermək üçün yollandı.

İndi sizə ondan danışım ki, uzun illər əmin-amanlıq içində yaşayan, həmişə xoş güzəran keçirən bu iki xeyirxah qocanın

övladları yox idi. Yeruslan Lazareviç haqqında olan nağılda deyildiyi kimi, “cavanlıqda lovğalanmaq, qocalıqda kömək, öləndə ağlamaq üçün” bir kimsələri yox idi. Bu yazıqlar uzun illər övlad həsrəti ilə cani-dildən, yorulmadan, gecə-gündüz Allaha dua edirdilər.

Nəhayət, ümidlərini üzüb, dua etməkdən usandılar.

Onlar artıq bu qərara gəlmişdilər ki, özgə bir uşaq götürüb tərbiyə etsinlər. Daha nə etmək olardı? Görünür, Allahın məsləhəti belədir.

Çoxlu köməksiz, baxımsız yetimlər var, xeyirxah insanlar onlardan seçib götürürlər, bunlara isə icazə vermirlər. Ona görə ki, bunlar pandılar. Guya, panıçalardan xeyir gəlməz.

Hələ keçən yaz Nikifor Fyodoroviç Berezan deyilən yerə getmişdi. Eşitmişdi ki, orada bir bədbəxt dul qadın öləndən sonra onun iki uşağı, biri qız, o biri oğlan yetim qalıb. O, çatana qədər uşaqları dul və övladsız bir varlı tatar alverçisi götürmüşdü. Nikifor Fyodoroviç evə əliboş qayıtmışdı.

Və budur, birdən Böyük Yaradan üzünü onlara tərəf tutaraq xoş bir qocalıq bəxş edib. Onlar çərşənbə axşamını və gününü böyük sevinclə qarşıladılar.

Axşama yaxın sadıq dostları, Pereyaslava əcazısı Karl Osipoviç Svar gəldi. Adəti üzrə Praskoviya Tarasovnanın əlini öpdü, Nikifor Fyodoroviçi təbrik edərək tütünqabını çıxardıb iyləməyə başladı. Tütünqabını ona xatirə olaraq Akkermanndan, ya da Dubosaradan olan əcazı dostu hədiyyə etmişdi. Karl Osipoviç Şvarts tütünü iylədi, skamyada əyləşib, demək olar ki, rus dilində sözə başladı:

– Bizim şəhərdə hər an yenilik baş verir. Bu gün Andrey İvanoviçi Altada təsadüfən tapılan bir qadın meyidini yoxlamaq üçün dəvət ediblər. Meyidi sizin xutorun yanında tapıblar. Siz bu barədə heç nə esitməmisiniz?

Belə bir sual verdikdən sonra o, yenə də tütünqabını açıb iki barmağını ora soxdu. Ev sahibləri mənalı tərzdə bir-birinə baxaraq susub qalmışdılar. Karl Osipoviç sözünə davam etdi:

– Hə, mən hələ tələbə ikən Dorpatda o vaxtlar süvarilər oradan çıxandan sonra üç, ya da dörd qadın meyidini polis idarəsindən bizim anatomiya sinfinə gətirirdilər.

Polislər üçün fərqi yoxdur, onlar bilmirlər ki, bizim elmi işimizdə kişi bədəni daha çox gərəklidir. Qadın meyidi o qədər də münasib deyil. Onların cəsədində o qədər piy olur ki, orada ət tapmaq çətindir.

Onun sözünü Praskoviya Tarasovna kəsdi:

– Görün nə deyirəm, Karl Osipoviç, siz bizim uşaqların kirvəsi olmağa razılıq verərsiz? Tanrı bizə iki uşaq bəxş edib.

– Necə yəni? – deyər Karl Osipoviç təəccüblə soruşdu.

– Elə-belə, çox sadə. Dünən artırmının yanında Allahın bəxs etdiyi iki mələk tapmışıq.

– Təəccüblüdür, – deyər Karl Osipoviç qışqırdı. Tütüncabını çıxartmaq üçün yenə də əlini cibinə saldı.

– Mən Kulina Yefremovnadən bir daha xahiş edərdəm ki, sizinlə doğmalaşsın. O da almandır.

– Yox, o, təmiz alman deyil, Mitavidəndir. Amma fərqi yoxdur... Bu hadisə məni çox, lap çox sevindirdi.

Belə bir xoş təklifdən sevinən Karl Osipoviçin, həmişəki kimi, gecəni öz sadıq dostları ilə keçirməyə hövsələsi çatmadı. Onlarla tələsik xudahafizləşib, şəhərə getdi ki, baş verən hadisədən Kulina Yefremovnanı xəbərdar etsin. Karl Osipoviçlə ayrılanda qocalar bir müddət bir-birinə baxıb duruxdular. Sükutu ilk olaraq Praskoviya Tarasovna pozdu:

– Nikifor, necə bilirsən, gələn şənbə günü xaç mərasimini keçirə bilərik? Axı onların həqiqi anası olmalıdır.

– Mən də elə fikirləşirəm, doğma anası da iştirak etməlidir. Ancaq bir neçə şənbə gözləmək lazım gəlir. Allah bilir, bəlkə, onların anası özünü öldürüb. Elə edək ki, günaha batmayaq.

– Yaxşı, gözləyək. Onsuz da yaşıl şənbəyə çox qalmayıb. Zəhmət olmasa, bir məni dinlə, sabah müqəddəs gündür. Uşaqlara necə ad qoyaq, axı ikisi də oğlandır.

Nikifor Fyodoroviç Kiyev “Kanonik”ini götürdü, eynəyini taxdı, kitabı vərəqləyərək iyun ayını axtarmağa başladı. Ayı və tarixi tapanda heyrətlə xaç çəkdi və qışqırdı:

– Praskoviya! Sabah möcüzə yarıdanların – Zosim və Savvatiyanın günüdür!

– Daha başqası yoxdumu?

– Başqasını neynirsən? Bunlar arıçılığı müdafiə edən və qoruyanlardı.

O, bir daha xaç çəkib kitabı örtüdü və ikonanın altına qoydu.

Sizə deyim ki, Nikifor Fyodoroviç mahir arıçı idi. Bu səbəbdən Praskoviya Tarasovna cəsərət edib deyə bilmədi ki, bu adlar onun xoşuna gəlmir.

Bundan sonra qocalar dinməzcə axşamladılar, Allaha dua edib yatmağa getdilər.

Nikifor Fyodoroviç öz taxtına uzandı, Praskoviya Tarasovna körpə əkizləri yerləşdirdiyi işıqlı otağına getdi.

Beləliklə, süvari polkun Pereyaslava şəhərindən çıxışı xeyirxah qocalar üçün əlamətdar hadisə oldu.

Bu əhvalatı uzatmamaq üçün nə xutorda, nə də onun ətrafında baş verən olayları təfərrüatı ilə yazmağı lazım bilmirəm. Ona görə ki, az-çox baş verənlərin bu əhvalata bir o qədər də aidiyyəti yoxdur, varsa da, çox azdır.

Mənim əsl qəhrəmanlarım Allahın işıqlı dünyasına dünən gəliblər. İndi sizdən soruşuram, bu gün onların haqqında nə demək olar? Buna görə də yaxşıca fikirləşəndən sonra qərara gəldim ki, xutor və orada yaşayan sakit təbiətli əhalisindən yazım. Qoy səbirli oxucularıma aydın olsun ki, mənim gələcək qəhrəmanlarımla uşaqlıq və yeniyetməlik illəri kimlərlə və nə ilə əhatə olunub.

Haqlı olaraq atalar sözündə deyilir: “Beşikdən necə çıxmınsansa, məzara da elə gedəcəksən”. İndi isə baxıb görək, bu atalar məsəli nə dərəcədə ədalətlidir.

Deyirlər, uşaqlıq təəssüratı o qədər güclüdür ki, o bizimlə birlikdə ölür. Əgər insanın uşaqlıq illəri köntöy dekorasiyalarla və

ya oyunbaz aktyorlarla əhatələnibsə, artıq gənclik dövründə ona tərbiyə verməyin xeyri yoxdur. Ya da əksinə, həmin adamın uşaqlıq çağları ilahi təbiətin qoynunda, gözəl bir ananın qucağında və imanlı bir xristian atanın nəzarəti altında keçibsə, onda bu cür gözəl təəssüratlar bu adamı qala divarları kimi mühafizə edəcək, onu həyat yollarında hər cür pisləklərdən çəkindirəcək.

Gəlin görək, bu deyimlərə nə dərəcədə inanmaq olar.

Bütün varlığı, ürəyi və zehni ilə əcaib fransız yazarlarının heyranı olan bu günümüzün bir çox gənc yazarları kimi orijinal görünməkdən qaçmaq istəyirəm. Bu tip yazarlar orijinal görünmək xatirinə cavan ürəklərini didib-dağdır, usanmadan, utanmadan fransızları yamsılamaqla özlərini yarımallah, A.Dümadan da orijinal yazar sayırlar. Onlar əsl dindardılar, mən ki, imansız Fomayam. Öz bildiyim kimi, köhnə qaydada yazmağa başlayacam.

Əvvəlcə həmin yerin mənzərələrini, sonra iştirakçılar, onların məişəti, xasiyyətləri, vərdisləri, çatışan və çatışmayan cəhətlərini, sonra isə gücüm çatan qədər hadisələrin dramaturgiyasını müəyyənləşdirirəm. Yazının forma və metodu mənim üçün təzə məsələ deyil. Yazı üslubum pis deyil, yaxşıdır. Yaxşı isə necə deyirlər, heç vaxt köhnəlmir. Amma bir şeydən, naz-qəmzədən başqa. Təəssüf ki, o, çox tez, vaxtından əvvəl solur. Nə isə...

Gəlin, belə başlayaq.

Kiçik də olsa, məşhur Alta çayının sahilində, Pereyaslav şəhərinin dörd verstliyində qoca yüzbaşı Sokiranın xutoru yerləşir. Bir sözlə, bu yer quduz, şöhrətpərəst, lənətlənmiş Svyatapolkun öz doğma, mömin qardaşı Qlebi doğrayıb öldürdüyü yerin əks tərəfində yerləşir. Koniskanın dediyinə görə, elə bu yerdə 1547-ci ildə, gecəyarısı qanlı hadisə baş vermişdi. Yüzbaşı Sokiranın xutoru həmin yerin əks tərəfindədir. Səliqə baxımından pedantlıq dərəcəsinə çatdırıldığı üçün bura çox da mənzərəli yer deyil, lakin ətrafı çox gözəldir. Alta sahillərini qucaqlayan hündür, göy qamışlıq çayı görünməz edir. Sokiranın xutoru ilə üzbəüz sıx göy qamışlığı pişpişə və qaraqovaq ağaclarından ibarət meşə kəsir.

Altanın sol sahilində yaşıl pişpişənin arasında ağ rəngli kiçik kilsə görünür. Kilsə Pereyaslav şəhərinin dindar xristianlarının köməkliyi ilə tikilib. Günahsız Qleb həmin kilsənin daşdan hörülmüş sütununun üzərində qətlə yetirilmişdi. Kilsə hasarından başlayaraq ta şəhərə qədər uzanan düzənlikdə darı və buğda əkilir. Orada arabir tarixi qəbirlər də gözə dəyir. Şəhərə yaxın yerdə qəbirlər daha sıx və hündürdür. Belə ki, uzaqdan baxanda adama elə gəlir ki, şəhər qəbirlərdən tikilib. Pereyaslava şəhərinin özü, eləcə də digər şəhərlər də kənardan dumanlı görünür. Ancaq şəhərin üzərində qotika üslubu ilə ucaldılmış yaşıl qüllənin günbəzi qızılı rəngdədir. Yarımvizantiya memarlığını əks etdirən kilsənin özü 1690-cı ildə məşhur memar, sonralar mürtəd elan edilmiş İvan Mazepa tərəfindən tikilmişdir. Taxtadan olan tünd rəngli digər qüllə damın boz fonundan aydın seçilir. Bu, məşhur Uspenski kilsəsidir ki, burada 1654-cü ildə Ukrayna xalqının bütün təbəqələrini təmsil edən deputatları və ağsaqqallarıyla birlikdə getman Zinoviyy Boqdan Xmelnitski Moskva çarı Aleksey Mixayloviçə sədaqət andı içmişdir. Şəhərdən xeyli uzaqlarda hündür Dnepr dağları görünür.

Nikifor Fyodoroviç Sokiranın palıd ağacından hazırlanmış, gerblərlə bəzədilən və çox da hündür olmayan evini babası Karp Sokira tikmişdir. O, imperator III Pyotr-un ölümündən sonra Peterburqdan bura holland çervonu ilə dolu kisəylə gəlmişdi. Rotmistr rütbəsi və irsən zadəganlıq titulu da almışdı.

Öz doğma Pereyaslava şəhərinə gələn kimi böyük həvəslə və maneəsiz olaraq o vaxtkı Pereyaslav polkovniki, qaraçı İvanenkonun qızına evləndi. Arvadına cehiz kimi verilən Alta çayı sahillərindəki çəmənlikdə bir neçə sot əkinə yararlı torpaq sahəsinə və bütün təsərrüfatı ilə xutora sahib oldu. Bir, ya da iki ildən sonra öz cavan arvadını və bir yaşlı oğlunu burada qoyub, ehtiyatda olan portupey-mayor rütbəsiylə xidmətə yazıldı. Polkla birlikdə Malorusiyadan uzaqlara getdi.

Tezliklə ehtiyatda olanları müntəzəm fəaliyyət göstərən hissələrə cəlb etməyə başladılar. Başqaları kimi mayor Sokira da xeyli müqavimət göstərdi və buna görə edam olundu. Zədəngənlik hüququ onun azyaşlı oğluna keçdi. Beləliklə, Karpo Sokira nəslinin davamçısının aqibəti faciə ilə sona çatdı.

Gənc Fyodor Sokira uşaqcanlı anasının, faciəli şəkildə ölən atasının yeganə oğlu olduğundan varis kimi bütün var-dövlətə sahib çıxdı.

O, kilsə və mülki məktubları oxumağı, xoşavazlı kilsə məhənlərini çox yaxşı ifa etməyi bacarırdı. Bütün bunları ona gözəlgöyçək anasının öyüd-nəsihətinə baxmayaraq, kilsənin xeyirxah mirzəsi Stepan Perepelitsya öyrətmişdi.

O vaxtlar, hətta zədəngənlərə oxumağı əmr etməsəydilər, maariflənməyi əhəmiyyətli bir iş saymazdılar. Lakin gənc Fyodor qeyri-şüuri olaraq təhsil almağın, oxumağın faydalı olduğunu hiss etmişdi. Anasından təkidlə xahiş edirdi ki, onu Kiyevə aparıb ruhani məktəbinə qoysun.

Xeyli xahiş-minnətdən sonra anası daha tab gətirə bilməyib qərara gəldi ki, onu Kiyev ruhani məktəbinə aparsın. Ruhani məktəbinə yerləşdirəndən sonra məktəbin, yaxud akademiyanın o vaxtkı təlimatçısı, çox ciddi və dindar qoca Dionis Kuşka Atanın nəzarətinə verdi. Onun nəzarəti altında olmasını ona görə məsləhət bildi ki, kimsə balaca uşağı pis yola, oğurluğa, quldurluğa cəlb edə bilməsin.

Sokira nəticədə məktəbdə və ya Podolski bazarında məşhur İvan Levonda ilə, Qriqori Qreçkoyla, o zaman artıq filosof kimi tanınan Qriqori Skovorodla dostluq etməyə başladı. Bunlardan başqa onu məktəb həyatında heç kim cəlb etmirdi. O, yaxşı oxuyurdu. Təhsil məsələsi onunla qurtardı ki, günlərin bir günü Kiyevə gələn Zaparojets cavanları dostları Yermol Kiçkanı Mejiqor monastırına yola salırdılar. Ruhani qardaş üçün layiqli yolalalma mərasimi təşkil etdilər. Podoladan aldıkları arağı papaqlarına töküüb təntənəli musiqi sədaları altında Mejiqoriyaya

yola düşdülər. Dostlar yol boyu gəlib gedənə, ötürməyə gələnlərə qardaşlıq arığı süzür, mahnı oxuyur, dəstənin qabağında rəqs edirdilər. Belə gözəl mənzərədən şövqə gələn yeniyetmə Fyodor Sokira Bratski monastırının hündür hasarından aşaraq Zaparojets qardaşlarına qoşuldu. (Mərasimlə əlaqədar darvaza bağlı idi.) Bu hadisədən sonra onun sədası Böyük Zaparojets-Luqadan gəldi. Daha sonra Zaparojets deputatları sırasında Qolovata ilə birgə Böyük Yekaterinanın qəbulunda və general Tekeliyanın qeyri-rəsmi ziyafətində görünür. Aşağı Zaparoji hərbi hissəni məğlub etdikdən sonra kapitan rütbəsində və əslən zadəganlıq hüququ alaraq Pereyaslava şəhərinə dönür.

Anasının yasını yola verəndən sonra öz doğma xutorunun əhalisi ilə mehriban şəraitdə yaşamağa başladı və çox keçmədi ki, evləndi.

Bu xoşbəxt günlərində özünün məktəb yoldaşı baş keşiş Qriqori Qreçko ilə olan tanışlığını bərpa etdi. Onun vasitəsilə artıq tanınmış moizəçi İvan Levando və həqiqi filosof Qriqori Skovorodo ilə yenidən əlaqəni qura bildi.

Elə bu vaxtlar idi, birinci arvadından olan oğlu Nikifor artıq böyümüşdü. Atası oğlunun təhsili ilə bağlı mistik filosofla çox götür-qoy eləsə də, arzusuna çatmayıb öldü, yeniyetmə oğlu isə nə edəcəyini bilmirdi. Lakin bu xoş niyyət üçün yaxşı işlər görmək lazım idi. Atasız qalan oğlunu bu qaranlıqdan, mənəviyyatı pozğun mühitdən xilas etmək lazım idi. Anası çox götür-qoydan sonra oğlanı atasının yaxın dostu, xeyirxah və müdrik maarifçi, Pereyaslava kilsəsinin baş keşişi Qriqori Qreçkonun yanına göndərdi.

“İncil”də buyrulur ki, yaxın adam haqqında yaxşı söz deyə bilmirsənsə, pis söz də demə, lakin çox təəssüf. Heç də həmişə öz günah və böhtanlarımızı həyata keçirməkdən çəkinmirik. Mən müqəddəs həqiqətin qarşısında aciz adamam, odur ki, gənc Sokiranın anası barədə bir neçə söz deməyi lazım bilirəm, ona görə ki, bunu deməmək olmaz.

Yaxşı ad qazanmaq bizlərdə müqəddəs iş sayılır. Qadın üçün bu, daha vacibdir. Bədbəxtlikdən Nikiforun anası belə olmadı. Bütün Pereyaslava vilayətinə yayıldı ki, o, Fyodor Sokiranın atası evindən qaçaraq xaricdə, yəni Dneprin o tayında, Traxtemirovda ərə gedib. Təbii ki, onların birliyi adi maraqdan əmələ gəlmişdi və hamıya məlumdur ki, bu cür evlənənlər nadir halda xoşbəxt olur.

Ola bilsin ki, deyilənlər qeybətsevənlərin ağız yaradıcılığıdır. Necə olursa olsun, Qriqori ata onun bu hərəkətini pislədi və oğlanı öz himayəsinə aldı.

Mənə görə, o, çox ağıllı və xeyirxah addım atıb, ona görə ki, yeganə uşağı olan anaların tərbiyəsinə az inanıram.

Beləliklə, balaca Sokira yeddi yaşa çatanda, tutqun səhərlərin birində Qriqori Ata dərsə başlamazdan əvvəl oğlan üçün dua oxudu və əlifba kitabını onun qarşısında açdı. Oğlan heç bir çətinlik çəkmədən bütün hərfləri oxuyanda Qriqori Ata bərk təəccübləndi. “Yaxşı əlamətdir” – fikirləşib, az-ba və s. hərfləri ona göstərdi. Uşaqdakı fərasəti və digər yaxşı xüsusi keyfiyyətləri təyin edəndən sonra slavyan dilindən başqa ona daha üç dil; yəhudi, yunan və roma dillərini öyrətməyə başladı. Yəqin, fikirləşirdi ki, ondan həkim, ya da, ən azı, filosof ola bilər. Müəlliminin fikirlərindən, böyük planlarından xəbərsiz olan yeniyetmə Nikifor sakitcə və həvəslə öz işindəydi.

On yaşında o, Davidi, Homeri və Horatsionu çox rahat oxuyurdu. On bir yaşına çatanda müəllimini Yeni il münasibətilə dörd dildə təbrik etdi və Kiyev metropoliti Serapionun şərəfinə Kiyev ruhani akademiyasının yazdığı mədhiyyəni ona dörd dildə oxudu. Müəllim hərəzlə şagirdini qucaqlayıb dedi: “Toxum məhsuldar yerə düşüb”. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Sokiranı bütün elmlər üzrə filosof etmək arzusu çin olmadı.

On beş yaşına çatanda o, müəllimindən musiqi təhsili almağa başladı. Qriqori Ata bilirdi ki, insan ürəyinə daha güclü humanist duyğular aşılamaq üçün musiqi lazımdır. Buna görə dostu filosof

Skovoroda yazaraq xahiş etdi ki, musiqinin ilkin əsaslarını sevimli şagirdinə öyrətsin. Filosof ayrılmaz dostunun xahişini gecikdirmədən fleyta və sobakosunu (musiqi üzrə kitab) götürüb Pereyaslavaya gəldi.

Oğlana həzin musiqi ladlarını elə öyrətdi ki, artıq bir il keçməmiş, ikilikdə müxtəlif dini nəğmələr və duetlər oxudular. Onlar birlikdə mələklər günündə, şamdan sonra Qriqori Ata üçün quslinin (çalğı aləti) müşayiətiylə Skovorodanın satirik nəğməsini elə məharətlə ifa etdilər ki, qonaqlar heyrətdən donub qalmışdılar. Nəğmə belə başlayırdı:

*Hər hansı bir şəhərə mənəviyyat və hüquq,
Orada yaşayan əhalinin ağına görə verilir.*

Əgər müəlliminin əsl filosof səliqəsizliyi nəzərə alınmazsa, doğrudan da, gənc Sokira musiqi sahəsində inanılmaz uğurlar qazanırdı.

Olurdu ki, mistik-filosof boz uzun əbasını geyər, başına samandan düzəldilmiş çələng qoyar, fleytasını əlinə alıb hara gəldi baş götürüb gedərdi. Sadiq dostu da, ondan ayrılmırdı. Pereyaslavadan otuz verst uzaqda olan Berezana gedəndə ilham almaq xatirinə yolüstü Vıbla adlanan qədim, hündür qəbirlərə daxil olub allahın yalnız ona bəxş etdiyi qüvvəni alar və bu ilahi bəxşişi dostu Yakim Lukaşeviçlə bölüşmək üçün onun yanına yollanardı. Dostunun yanında bir qədər qaldıqdan sonra o biri dostlarının görüşünə gedər və bir aydan sonra onu Kiyevdə görərdin. Dostu İvan Levando ilə qapının yanındakı skamyada əyləşib insan ruhunun işıqlı səma ilə bağlılığı haqqında bədahətən yazılmış dissertasiyanı oxuyaraq növbəti moizəyə hazırlaşardı.

Kiyevdə bir qədər yaşayandan sonra Staykada peyda olar, oradan Traxtemirova yollanar, səhəri gün Pereyaslavada qərar tutardı. Burada musiqi dərslərini deyəndən sonra bu dəfə Yaqotindən tutmuş Poltavaya qədər yenə də dostlarını yoxlamaq üçün səfərə çıxardı.

Qreçko fikirləşirdi ki, gənc Sokiranın musiqi istedadı barədə məktəb yoldaşı Bortyanskiyə məktub yazsın, lakin görünür, tale başqa cür məsləhət bilib.

Gənc Sokiranın on iki yaşı tamam olanda mənfur 1812-ci il hadisələri onu haqladı.

Nəhayət, mənhus 1812-ci ildə bətnində böyütdüyü yırtıcı əjdahanı bayıra püskürdü. Bütün çarlığı, müqəddəs ocaqları odalov bürüdü. Uşaqdan ahıla qədər hamı əlinə silah aldı ki, Moskva yanğını düşmən qanı ilə söndürsün. Bu həyəcanlı çağırış bizim sakit Ukrayna sərhədlərinə qədər gəlib çatdı. Mənim doğma vətənim, öz anam Ukrayna hərəkətə gəldi. Malorusiyanın fədakar, gözüqanlı oğulları özünümüdəfiə dəstələri yaratdılar.

Mənim cavan dostum da özünü saxlaya bilmədi, dini kitabı və quslini bir tərəfə atdı. Piryatina şəhərinə gəlib, Polkovnik Sviçkonun piryatinski polkuna yazıldı.

Məsələni hərtərəfli öyrənib biləndən sonra Qreçko dostu Nikolay Sviçkoya məktub yazıb xahiş etdi ki, bu qanlı hərbi xidmət illərində onun şagirdini tək buraxmasın. Dostu Qreçkonun xahişini yerinə yetirərək ona ata qayğısı göstərdi. Polkovnik Sviçko Sokirani birinci dərəcəli vəzifəyə təyin etdi və polk Piryatina şəhərindən çıxıb yürüşə başladı.

Polk Pereyaslava şəhərindən keçəndə Qriqori Ata başda olmaqla ruhanilər şəhər divarlarının yanında əsgərləri qarşılamağa çıxdılar. Ata onları xaçla kölgələyib müqəddəs su çilədi. Öz ciyərparəsinə çatanda qəhərdən boğazı tutuldu, gözləri yaşla doldu. Bir anda özünü ələ alıb həzin səslə dedi:

– Allah sənin tərəfində olsun və səni qorusun!..

Qanlı hadisələr arzu olunan qələbə ilə sona yetdi, iti dişli fransız vəhşisi öz mağarasına qədər qovuldu. Bizim rəşadətli ordunun əsgərləri öz kəndlərinə, xutorlarına qayıtdılar. Silahlarını bir tərəfə qoyub kotanan, xışdan yapışdılar.

1815-ci ilin ortalarında Sokira yüzbaşı rütbəsində öz doğma Pereyaslava şəhərinə qayıtdı. Bu zaman artıq onun xeyrixah, ruhani və mənəvi atası Qriqori sağ deyildi. Sokira Qriqori atanın vəfatından çox kədərlənmişdi.

Yalnız bələdiyyə idarəsində adına yazılmış vəsiyyətnaməni tapa bildi. Unudulmaz xeyrixah insan vəsiyyətnamədə yazaraq

bildirmişdi ki, qədim klassiklərin qiymətli nəşrlərindən, yəhudilərin “Tövrat”ından, fransız ensiklopediyalarından və Konisskinin salnaməsinin əlyazmalarından ibarət kitabxananın bir hissəsi Sokiraya verilir.

Vəsiyyətnamənin birinci vərəqində böyük maarifçi öz əli ilə bu sözləri yazmışdı: “Mənim gənc dostuma ilahiyyat və digər elmlərin doktoru Qriqori Qreçkoya itaətli Q.Konisski xatirə olaraq göndərir”.

Kitabxanadan başqa ona ən bahalı skripkasını, içəri hissəsində rəqs edən və fleytada çalan iki çoban şəkli çəkilmiş sevimli quslisini vəsiyyət etmişdi.

Sokira əvvəlcə xeyirxah, unudulmaz müəlliminin müqəddəs ruhunu və solmaz xatirəsini yad edərək dini mərasim təşkil etdi, dualar oxudu. Qiymətli mirasları anası öləndən sonra artıq ona boş görünən xutoruna gətirdi.

O, baba yurdunda səliqə-sahman yaratmağa başladı. İşləri qurtaran kimi əvvəlcə ruhaniləri dəvət edərək qəsrə dini mərasim keçirdi, atasının, anasının, vəfat edən yaxın qohumlarının və xeyriyyəçi Qriqori Atanın xatirəsini əziz tutaraq minlərlə adama ehsan verdi, dualar oxutdurdu.

Öz xutorunda tək qalandan bir qədər sonra həyat ona darıxdırıcı gəldi. Bir neçə ay nə edəcəyini bilmədi. Yalnız gecələrin birində müqəddəs deyim yadına düşdü: “Tək adam yaşaya bilməz”.

Ertəsi gün atını yəhərləyib mindi və Sulimovkaya sürdü. Hələ müharibəyə getməzdən əvvəl orada çox da varlı olmayan panın bir qızı böyüyürdü. Ata-babadan gəlmə adətlərə məhəl qoymayıb, qızın özüylə, ata-anasıyla danışdı.

İsa peyğəmbərin mövludundan sonra nişanlandılar.

Bu cür tez-tələsik toydan sonra ailənin xoşbəxt yaşayacağına güman yox idi. Amma şükürlər olsun ki, hər şey yaxşıdan da yaxşı oldu.

Birincisi, Sokiranın cavan arvadı gözəllər gözəli idi. Başqasına yuxuda da belə arvad qismət olmaz.

İkincisi, təzə adaxlının ürəyi, əxlaqı bulaq suyu kimi saf, xasiyyəti ipək kimi həlim və sakit idi. Bir sözlə, Allah onun daxilini də, xaricini də gözəl yaratmışdı.

Çatışmayan bir cəhəti vardı ki, desəm güləcəksiz. Keçən yay bu yazıq qız Oqlave adlanan yerdə yaşayan varlı qohumlarıgildə qalmışdı. Qohumlar Kiyevdəki pansionatdan yenicə qayıtmışdılar. Onlar çox savadlı idilər. Hə, bu məsələdə yazıq qızcığaz özünü yaman itirdi. Onlardan öyrəndi ki, savad təkcə dua oxumaq üçün deyil, hər bir yaxşı tərbiyə görmüş xanımın savadlı olması bir çox başqa işlərdə də gərəklidir. Xüsusilə yüksək təbəqələrdə kişiləri cəlb etmək üçün çox vacib şərtidir.

Hələ mahnıları demirəm, o böyük ruh yüksəkliyi ilə qəbul olunur. Necə “dərindən inildəyir”, “çoban qızı şəffaf sulara çimir”, dəlisov çobanı görəndə necə də “Ax!...”qışqırıb bədənini gizlətməyə çalışır, hətta “Oy Faliley, oy Faliley!” – deyə sevgilisini səsləyir...

Bax, bunları bilmək, oxumaq qızlara çox lazımdır. Bir də bu cür savadlı bərişnalardan niyə də öyrənməyəsən. Bunlar lap sehrbazdılar, hələ gitarada da çalırlar. Gənc xanımının bunlardan xəbərdar olduğu cavan ərin gözündən qaçmamışdı, bir qədər fikirləşəndən sonra onun mahnılarına əhəmiyyət verməmək qərarına gəlmişdi. Oxuyub-oxuyub yorulacaq. Görəndə ki, onun dəbdə olan mahnılarına qulaq asan yoxdur, o vaxt bu çatışmayan cəhətini tərgidəcək. Hətta bəzən gün sakit keçəndə onun özü arvadının mahnıları üçün darıxırdı. Elə olurdu ki, xahiş edirdi:

– Sənə nə olub, Parasko, bütün günü susmusan? Heç olmasa, əcnəbi mahnılarından birini oxu.

– Özündən söz düzəltmə, hansıdı o mahnı?

– Nə bilim, oxuyursan eee, “çobanın qızı suda çimirdi”.

– Oxumaq istəmirəm, lazımdısa, sən özün oxu.

– Yaxşı, özüm oxuyaram.

Yavaş-yavaş quslini açmağa başladı, özünün həzin mahnılarını ən dərin, duyğulu hislə, valehedici tenor səsle oxuyurdu:

“... *Gecəni keçirmək üçün Yunana getmə!...*”

Mahnı qurtarandan sonra çox vaxt arvad onun ağuşuna düşüb isti göz yaşlarını tökərdi. O isə arvadını öpərək deyərdi: “Əsl dəbdə olan mahnı belə olar”.

Beləliklə, o, yavaş-yavaş arvadını müasir maariflənmədən uzaqlaşdırdı, varlı, təhsil almış qohumları və onların öyrətdikləri dəbdə olan mahnılar unuduldu, sonralar heç yadına da düşmədi.

Nəvaziş və zarafatla onu o vəziyyətə gətirib çıxartdı ki, artıq arvadın özü “dəbdə olan” mahnılara acı-acı gülürdü. Çox fikirləşəndən sonra ərinin milli paltarını böyük həvəslə əyninə geydi. İlahi, bu doğma libasda o özünü necə də yaxşı hiss edirdi. Elə yaxşı, elə rahat idi ki, hətta Rotşild kimi bank sahibi olsaydı belə, heç vəchlə öz baronessa paltarını geyinməzdi.

Lakin, əfsus! Tale həyatda heç də hamıya Sokiraya bəxş etdiyi sevincdən dadmağı qismət etməyib. O da allahın ona verdiyi neməti yüksək qiymətləndirərək daima şükür edirdi.

Öz gözəl Paraskosundan həzz alaraq fiziki tələbatını da unutmurdu, daha doğru desək, bir-birindən doymurdular...

Ata yurdunu qaydaya salandan sonra çox fikirləşib qərara gəlmişdi ki, əkin yerinin yarısını Sulimin kazaklarına icarəyə versin. Xutorda kəndçi yox idi. Əslində, sevinirdi, yaxşı ki, yoxdur. O, bu təbəqəyə millətin əsl filantropu (xeyriyyəçisi) kimi baxırdı. Alta çayının sahillərini öz mal-qarası üçün saxladı ki, oranın şirəli yulafını biçsin, xutora qədər sahilboyu uzanan cökə meşəliyində ata-baba peşəsini – arıçılığını yenidən bərpa etsin. Bütün bunları həvəslə edirdi. Əslində, arıçılıq çox xeyirli işdir.

O, ləngimədən Staroduba yazdı ki, yaza qədər ona bir arıçı göndərsin. O vaxtlar indi məşhur olan Prokopoviç yox idi. Ehtiyac məcbur edirdi ki, öz-özünə öyrənmiş arıçılara müraciət edəsən.

Cökə meşəsinə qoyulan bir neçə arı pətəyi xoşbəxt, rahat keçən beş il ərzində Yeləndən olan köhnə təriqətçinin köməkliyi ilə artaraq beş minə çatdı. Allah ondan öz bərəkətini əsirgəmədi. İndi

o, pan olmuşdu. Bütün gününü arı pətəklərinin arasında keçirərək özünü pisniyyətli adamlarla ünsiyyətdən təcrid etmişdi.

İnsanlığa layiq olmayan bütün xoşagəlməz əməllərdən uzaq olmağı bacaran, güzəranını yalnız öz halal əməyi ilə yola verən şəxs dünyanın olduqca xoşbəxt adamıdır. Nikifor Sokira məhz belə xoşbəxt insan idi.

Nə vaxtsa alman torpaqlarında olanda o, almanların kənd həyatı ilə maraqlanmışdı. Orada görüb-götürdüklerini öz xutorunda tətbiq edirdi. Hər yerdə alman təmizliyi, səliqə-sahmanı yaratmışdı. Doğrudur, Sokira xutorunun görkəmi rəssam qardaşımızı bir o qədər də razı salmadı.

Bütün slavyanlar arasında mənim qaraqaşlı gözəllərimin tayı-bərabəri yoxdur və haqlı olaraq onları səliqəli ev xanımı kimi tərifləyirlər. Lakin madam Sokirada bu xüsusiyyət həddindən artıq idi. Gecə yuxuda görsəydi ki, döşəmə silinməyib, ya da mətbəxdə nəşə qaydasında deyil, yuxusuna haram qatmaqdan çəkinməzdi. Durub Marinanı oyadar, onu məcbur edərdi ki, döşəməni parıldayana qədər bir neçə dəfə silsin.

Karl Osipoviç hər yerdə deyirdi, əgər yer üzündə cənnət varsa, o da Praskoviya Tarasovnanın evidir. Beləsi heç yerdə yoxdur. Evdə olduğu kimi, arıxanada da səliqə-sahman hökm sürürdü.

Vergilinin “Georgilər” əsəri Nikifor Fyodoroviçin əlinə elə bil göydən düşmüşdü. Bütün günü qamışdan düzəltdiyi çardağın altında uzanıb bu kitabı oxuyurdu. Bütün Pereyaslavada heç kəs bilmirdi ki, qoca arıçı (sakit təbiəti və ləng yerisinə görə onu belə adlandırırdılar) Vergilini, Homeri və Davidi orijinaldan oxuyur. Nümunəvi və son dərəcə fəvqəladə sadəlik! Mən özüm ən yaxın dostu kimi tez-tez bir neçə günlüyə onun qonağı olurdum, lakin Konisskinin salnaməsindən savayı onun evində, hətta Berdiçev təqvimini də görmədim. Otağında palıddan düzəldilmiş şkafdan başqa bir şey yox idi. Qəşəng, bahalı cildə olan Konisskinin salnaməsi daima açıq şəkildə stolun üstündə olurdu.

Nikifor Fyodoroviç onu bir neçə dəfə oxumağa başlasa da,

bir dəfə də olsun sona çata bilməmişdi. Yalnız bir səbəbə görə. O, Polşa, İsveç müharibələrində Biron qardaşlarının əclaf hərəkətləri barəsində yazılanları da oxuyurdu, halbuki onlar Starodub analarının qucağından südəmər körpələri alıb, itin cinsini yaxşılaşdırmaq üçün təzəcə doğulmuş küçükləri əmizdirməyə məcbur edirdilər. Elə ki, Qolştin polkovniki Kriyanovski haqqında yazıya çatırdı, tüpürüb kitabı hirslə örtür və yenə də tüpürürdü.

Bir dəfə Qulak-Artemovskinin “Ukraina xəbərləri”ndə çap etdirdiyi Horatsionun iki odası (dahiyanə parodiya!) kitabı ilə onun yanına gəldim. “Parxoma qədər” odasını oxuyanda biz Praskoviya Tarasovna ilə ürəkdən gülməyə başladıq. O isə palıddan düzəldilmiş şkaflı açdı, cildi it dərindən olan kitabı açdı, vərəqləyərək mızıldandı: “Baxıb görək, nə dərəcədə əslilə doğrudur”. Mən yalnız bu zaman palıd şkaflın içindəki latın, ellinist (qədim yunan dili) və kebraist (qədim yəhudi dili) dillərində olan qədim dünya ədəbiyyatı nümunələrini gördüm.

O, əslini ucadan oxudu, kitabı örtüb yerinə qoydu. Otaqda sakitcə var-gəl edərək oxuyurdu:

PARXOME, XOŞBƏXTLİYİNƏ ŞILLAQ ATMA...

– Afərin! Əla! Tamamilə eynidir! – deyə ucadan dilləndi.

Mən əvvəllər də xarakterindəki gözəl xüsusiyyətlərə görə ona böyük hörmət bəsləyirdim, indi isə onun sadə alicənablığı qarşısında mat qalmışdım.

Sükutu Praskoviya Tarasovna pozdu:

– Niyə hamımız ağızımıza su alıb dayanmışıq? Nə qədər ki, qaranlıq düşməyib gəlin şam edəyin.

– Əlbəttə, şam yeməyinin vaxtıdır, mən hazır.

Şam yeməyinin sonunda artıq Pereyaslavaya qaranlıq çökmüşdü və səmada bədirlənmiş ay çox gözəl görünürdü. Üçümüz də dinməzəcə bu mənzərənin seyrinə dalmışdıq.

Bu gözəlliyi hərə öz daxilində yaşayırdı. Nikifor Fyodoroviç məni özü ilə birlikdə arıxananın olduğu meşəlikdə gecələməyə

dəvət etdi. Təbii ki, mən bu təklifi razılıqla qəbul etdim. Həyatımda belə əlamətdar gecə olmamışdı və çox güman ki, bir daha olmayacaq. Biz onunla müxtəlif mövzularda uzun-uzadı söhbət etdik və təsadüfən mənim ən yaralı yerim olan sarı simə, bizim xalq mahnılarına toxundu.

Dünyada elə bir filologiya üzrə professor tapılmaz ki, xalq mahnılarının təsiri və əhəmiyyəti barədə onun kimi dəyərli, qiymətli mühazirə oxuya bilsin. Bizim ruhu oxşayan mahnılarımızın sözlərini və musiqisini necə dərin məhəbbətlə izah edirdi. O deyirdi:

Bəli, bizim bu cür həzin, təsirli, sadə deyilişli mahnılarımız önündə müasir dövrdə yaranan romanslar necə də əcaib səslənir. Mənəviyyatsızlıqdan başqa bir şey deyil.

O, fəvqəladə dərəcədə nəzakətlə, ədəblə rəhmətlik müəlliminin, Skovorodanın mahnılarına toxundu:

– O, bizim dövrün Diogeni idi, ancaq bəzi dolaşq mahnılarını yazmasaydı, daha yaxşı olardı. Onu yamsılayanlar da tapıldı. Elə götürək knyaz Şaxovskini, yaxud Kotlyarevskini. Onların knyaz Kurakinin şərəfinə yazdıqları odalar Skovorodun tör-töküntülərindən ibarətdir. Yalnız fərq ondadır ki, mənim müəllimim əsl filosof olaraq kimsəyə yaltaqlanmadı.

O vaxtlar Kotlyarevskinin “Eneida”sı hələ çap olunmamışdı. Mən xalq mahnılarının toplayıcısı kimi əvvəllər eşitmədiyim bir çox mahnıları və variantlarını yazmışam.

Onun bütün gözəl xüsusiyyətlərinin fəvqündə dayanan yüksək dərəcədə dindar olmasıdır. Ən çox oxuduğu “Əhdi-Cədid” kitabıdır. İncildə deyilən bütün müqəddəs həqiqətlərə ruhu, qəlbi və varlığı ilə inanırdı. Hər bazar və bayram günlərində Blaqoveşsenski kilsəsinə arvadı ilə birlikdə gedib ibadət edirdi.

Kilsənin gözəl, ahəngdar memarlıq işləri ilə yanaşı, ona seminariyada oxuyan tələbələrin ifa etdikləri dini mahnılar daha çox təsir edirdi. Lakin kilsəyə yeni ikona qoyulandan sonra binanın memarlığında olan dəyişiklik xoşuna gəlmədiyi üçün ibadətə Us-

penski kilsəsinə getməyə başladı. Lakin kilsənin təmiri zamanı qənaət naminə altı günbəzdən beşini ixtisara saldılar və o, ibadət yerini yenə də dəyişməli oldu.

Bu dəfə Pokrov kilsəsini seçdi. Heç bir memarlıq üslubu olmayan, kələ-kötür Pokrov kilsəsi lənətlənmiş İvan Mazepanın dostu və silahdaşı, Pereyaslava polkovniki Miroviç tərəfindən, I Pyotr-un Azovu işğal etməsi münasibətilə tikilmişdi. Bu kilsədə mühüm tarixi əhəmiyyət daşıyan şəkil və Matveyevin fırçası saxlanılırdı.

Şəkil iki hissəyə ayrılır: yuxarıda Müqəddəs Məryəm Ana, aşağıda isə I Pyotr-la I Yekaterinanın şəkilləri. Onların ətrafında getman Mazepa və kilsənin kahini ilə yanaşı, tanınmış saray əyanlarının şəkilləri çəkilmişdir.

İbadət ayinləri sona yetəndən sonra Nikifor Fyodoroviç şəkllə yaxınlaşaraq uzun müddət ondan həzz alırdı. Bəzən hər şeylə maraqlanan Praskoviya Tarasovna-ya şəkildəki adamlar haqqında, xüsusilə Daniloviç və onun məğlub etdiyi Baturin barədə əl əhatəli danışır ki, arvadı sadələvhlüklə ondan soruşardı:

– Bəs nə üçün müqəddəslər onları müdafiə edir?..

Səadət piyaləsində mey dolub daşsa da, orada bir damla zəhər üçün həmişə yer qalır. Sokiraların tam xoşbəxtliyi üçün nə çatmırdı? Bəli, elədir! Həyatda ən gözəl nemət olan övlad...

İndi Allahın lütfü ilə onlara bir cüt mələk uçub gəlmişdi. Hamı yığılıb Sokiraların sevincini bölüşürdü. Nikifor Fyodoroviç çoxdan bəri əlinə alıb çalmadığı skripkanı dilləndirib oxuyurdu:

Kimin istəyi nədir, özü bilər,

Mənimki Paraskadır...

Yəqin ki, utandığından Praskoviya Tarasovna tüpürüb çıxdı, Karl Osipoviç və Kulina Yefremovna heç bir söz demədən və rahiblərə məhəl qoymadan bir-birinin əlindən tutub rəqs etməyə başladılar.

O MEİN LIEBER AUGUSTİN...

Elə o gecə digər cütlük – Sokiraların xutorundan çıxıb şəhərə gedən iki kirvə sakit səslə oxuyurdular:

Dağın biri ucadır,

O biri yaxındadır...

Həmin gecə rahib Atanı və onun din qardaşlarını təzə komorda yatızdırdılar ki, Allah eləməsin, bədbəxt hadisə baş verə bilər.

Karl Osipoviçlə Kulina Yefremovna doyunca rəqs etdilər, ev sahiblərinə *“gute Nacht”* deyib, faytonlarına əyləşərək şəhərə yollandılar. Yolboyu öz təəssüratlarını alman dilində sakitcə bir-biriylə bölüşürdülər.

Həmin gün illərlə övlad həsrətində olan Nikifor Fyodoroviç və Praskoviya Tarasovna üçün unudulmaz, sevincli bir gün idi. İki atılmış körpəni təmtəraqla xaç suyuna salıb övladlığa götürdülər. Körpələri xaç suyuna salan qadın oturub-durub deyirdi ki, ömründə belə yaddaqalan mərasim görməyib və yaqın ki, bundan sonra da görməyəcək.

Qoca yüzbaşı Sokiranın xutorunda Baş keşişin və digər din xadimlərinin qınağına baxmayaraq, Nikifor Fyodoroviçin öz skripkasını futlyardan çıxarıb (mahnını quslidə ifa etmək uyğun gəlməzdi), mahnını çalıb-oxuduğu vaxtdan artıq altı il keçmişdi...

Onlar axşamüstü ayrılmaz dostları Karl Osipoviçlə eyvanda əyləşib Altaya qədər uzanan tünd-yaşıl çəmənliyi seyr edirdilər. Qırımızı köynəkdə olan iki oğlan uşağı göy çəmənlikdə ora-bura qaçır, kəpənək kimi uçurdular. Hər üçü dinməzcə baxışlarını onlara dikib həzz alırdılar. Onların xəyalı, fikri uşaqların yanında idi. Xeyli tamaşa etdikdən sonra sükutu Praskoviya Tarasovna pozdu:

– Hörmətli Karl Osipoviç, siz bir məsləhət görün, biz necə edək? Mən deyirəm, uşaqlar hələ balacadır, onların dərs alan vaxtı deyil, amma Nikifor Fyodoroviç təkid edir ki, kiçik olmalarına baxma, hökmən oxumalıdılar. İsa xatirinə deyən, onun

sözündə həqiqət varmı? Deyirəm, heç olmasa bir il gözləyək, o isə mənimlə razı deyil, bayramdan sonra başlamaq istəyir.

Karl Osipoviç razılığını bildirdi:

– Hə, mən də bu barədə fikirləşirdim. Başlamaq lazımdır, vaxt çatıb.

– Müqəddəs əzabkeş Varvara! Allahdan qorxun, Karl Osipoviç!

– Qorxuram, Praskoviya Tarasovna, çox qorxuram. Sizə deyim, mənim beş yaşım olanda Şillerdən bəzi şeyləri əzbərdən oxuyurdum. Bir dəfə şeiri oxuyanda rəhmətlik Kotseba dedi ki, məndən çox böyük şair olacaq. Əslində, mən kiçik farmaseft oldum. Odur ki, Praskoviya Tarasovna, bəzən böyük adamlar da səhv edir.

– Eybi yoxdur, qoy səhv etsinlər, daha bu tezliklə olmaz ki...Deyir, bayramdan sonra...

– Bəli, bəli! Nə qədər tez olsa, bir o qədər yaxşıdır.

Praskoviya Tarasovna özünü danladı: “Gör mən kimdən kömək umuram”, amma bunu dilinə gətirmədi. Karl Osipoviç tənəkini iyləyib sözünə davam elədi:

– Bəli, oxumaq lazımdır! Sizin atalar sözündə deyilir ki, elmlı adam işıqlı, elmsiz isə zülmətdir.

– Bilirsiniz, Karl Osipoviç, sizin sözünüz bizimçün qanundur, amma mənim əzizim, gəlin Filipp gününü yola verək, sonra Allah kərimdi...

Nikifor Fyodoroviç yerində qurcalandı:

– Filipp günündən sonra?...Siz necə fikirləşirsiniz, Karl Osipoviç, o vaxta qədər gözləmək olar?..

– Dahi Gete deyir: “Ömür qıtsadır, elm isə əbədidir”.

Praskoviya Tarasovna yenə də öz-özünü danladı: “Ay Allah, mən nə etdim?..Axı uşaqlar barəsində niyə söz saldım?.. Deyəsən, axırı yaxşı olmayacaq”. Başını qaldıraraq dedi:

– Siz nə istəyirsiniz deyın, ancaq mən imkan verməyəcəyəm ki, Filipp gününə qədər uşaqları incidəsiniz...

Nikifor Fyodoroviç narazı halda söyləndi:

– İstəyirsən boynuna mindir, yenə də dediyini deyəcək...
Mənə deyən gərək, beləsinə haradan tapmısan...

Bu zaman uşaqlar qaçıb gəldilər. Karl Osipoviç onları əzizləyib soruşdu:

– Hə, nə deyirsən, Zosya, oxumaq istəyirsən?

Zosya cəsarətlə cavab verdi:

– İstəyirəm.

– Vətə, sən necə, oxumaq istəyirsən?

– Mən də istəyirəm! – deyə Vətə atılıb-düşdü.

– Görürsünüz, Praskoviya Tarasovna, siz isə onların istəklərinə qarşı çıxmaq istəyirdiniz!

– Karl Osipoviç, Allah xatirinə, qoy siz deyən olsun – deyə uşaqları qucaqlayıb öpdü – ancaq onları necə yerbəyer eləmək barədə fikirləşmək lazımdır.

Nikifor Fyodoroviç razılaşdı:

– Düz deyir, Karl Osipoviç, siz şəhərdə yaşayırsız, sənətinizlə bağlı müxtəlif təbəqəli adamlarla rastlaşırsız. Seminariyada oxuyan tələbələrin biri ilə danışmaq lazımdır ki, uşaqlara dərş desin. Çox bilikli, diribaş olması vacib deyil.

– Mən böyük həvəslə belə adam axtararam. Bir tələbə tanışım var, amma o, kimyaçıdır, bu işə yaramaz. Onun vasitəsilə tapmaq olar.

– Xeyirxah iş görmüş olarsız, Karl Osipoviç!

Nikifor Fyodoroviç uşaqların başını tumarlayaraq nəvazişlə dedi:

– Biz bu dəcəllərimizə savad öyrətməyə başlamalıyıq.

Mənim hekayəmin gələcək qəhrəmanlarının indi nə fikirləşdikləri barədə heç bir söz deyə bilmərəm. Beş yaşlı uşaqlar haqqında nə demək olar. Uşaq elə uşaqdır, yetişməmiş gilə kimidilər, məsum, toppuş, al yanaqlı...

Bir-birinə xeyirli gecə arzulayaraq Karl Osipoviç faytona əyləşib şəhərə yola düşdü. Nikifor Fyodoroviç isə uşaqlara yatamdan əvvəl dua edib, arıxanaya getdi.

Adəti üzrə Praskoviya Tarasovna avqustun 16-da Kiyevə getdi. Qayıdanda müxtəlif oyuncaqlarla yanaşı, müqəddəs əşyalar da alıb gətirmişdi. Məsələn, əzabkeş İvanın papağını, din şəhidi Varvaranın üzüklərini, müxtəlif rəngli zərvərəqlər alıb gətirmişdi. Onların arasında oyuncağa oxşamayan, dəriyə bükülmüş iki lövhəcik var idi. Uşaqlar bağlamaları açanda yaşıl, qalın vərəqlər toplusunu gördülər. Onların sevincinin və təəcübünün hüdudu yox idi. Bu günahsız varlıqlar bilmirdilər ki, dəriyə bükülmüş müxtəlif rəngli bu kağızlar onların göz yaşlarına səbəb olacaq. Şirin uşaqlıq azadlığının böyük düşməninə çevriləcək. Bir sözlə, bu bağlamalardakı kağızların adı ƏLİFBA idi.

Oktyabrın birindən başlayaraq Praskoviya Tarasovna özü uşaqlara bu sirli təsvirləri öyrətməyə başladı. Öyrətdiyi hər bir hərf üçün uşaqları şirin Kiyev qoğalı ilə mükafatlandırırdı.

Təəccüblü burasıdır ki, bir neçə gündən sonra uşaqlar əlifbanın bütün hərflərini əzbərdən oxuya bilirdilər.

Doğrudur, qoğalla dolu olan kisə də artıq boşalmışdı. Bu, Praskoviya Tarasovnanı məcbur etdi ki, dərsi dayandırsın. Həm də fikrində tutmuşdu ki, artıq bayram yaxınlaşır. Qoy mənəm bu göyərçinlərim az da olsa, rahat gəzib dolansınlar.

Mənəm qəhrəmanlarımın işıqlı azadlıq üfuku buludlarla örtülürdü. Tufan sürətlə yaxınlaşırdı.

Elə bayram günü səhər saat doqquzda sanki ildırım çaxdı. Karl Osipoviç xutorda peyda oldu. O özü ilə birgə daha bir dəhşətli varlıq da gətirmişdi. Onun uzun, köhnə şinel geyinmiş dostu qara bulud kimi uşaqların üstünü aldı. Bu, kim ola, kim olmaya, Karl Osipoviçin vəd etdiyi və çirkli seminariya auditoriyasından tutub gətirdiyi müəllim idi.

Stepan Martinoviç Levitskinin görkəmi onun barəsində bir neçə söz deməyə adamı vadar edir. O, keşişlərin ən kasıbı Martin Levitski Atanın oğlanlarından biri idi. Dəqiq bilmirəm, o ya Glemiyazov, ya İrkliyev, ya da ki, Zolotonoş əyalətindən idi. Onun çox qəribə, anlaşılmaz taleyi və görkəmi vardı.

Belələri haqqında Nikifor Fyodoroviç özünəməxsus fikirlər söyləyir. Bu təbiətdə olan insanları harasa yola salanda hökmən dualar edib, onu kiməsə tapşırılmalısan. Elə bil tale belə adamları bir-birinə rast gətirəndə xarici görkəmlərinin kontrastını təyin etmək istəyib. Hal-hazırda Nikifor Fyodoroviçin qarşısında dayanan müəllimin əcaib uzun və arıq görkəmi, elə bu cür də yöndəmsiz sümüklü qolları, dana dərisi rəngində olan sifəti, üzündən qabarıb çıxan yekə burnu, sallaq qulaqları, şişkin alt dodağı bu müxtəlifliyi tamamlayırdı. Nikifor Fyodoroviçin təbiəti imkan vermirdi ki, ən kasıblardan biri olan bu insanı işlə yükləsin.

Stepan Martınoviçin daxili dünyası xarici görünüşü ilə ahəngdarlıq təşkil edirdi. Məsələn, bir dəfə imtahan zamanı professor ondan soruşmuşdu: “Sən, Styopa, dərsdən yadında qalan nə varsa de. Bu mənə kifayət edər”. Styopa da öz növbəsində uzun müddət fikirləşib deyir: “Trubej ətrafında yanğının necə baş verdiyi, sonra da alovun Andruşaya necə keçdiyi mənim yadımdadır”. “Hə, yaxşı Styopa, elə bu da kifayətdir”.

O, bayram günlərində evə getmək üçün heç vaxt icazə istəməzdi. Çünki yarımuçuq daxmalarında hansısa bir bayramı qeyd etmək mümkün deyildi. Bu səbəbdən o, bayramları soyuq, çirkli sinifdə keçirərdi. Elə olurdu ki, onunla birgə seminarıyada oxuyan bir neçə tələbə də qalardı. Bu yazıq tələbələr valideynlərinə yazılı təbrikdən başqa heç nə göndərə bilmirdilər. Yazdıqları məktublarda da imkan daxilində onlara kiçik bayram payı göndərilməsini xahiş edərdilər. Misal üçün, Styopa və onun qardaşlarının kasıb valideynlərinə yazdıqları məktubun birini oxuyaq.

TİTUL VƏRƏQİNDƏ

“Əziz valideynlərim. Bu məktubu sizə şimal şəhərindən, həmişə Allahın nəzəri üstündə olan, Pereyaslavada yaşayan oğlunuz yazır. Sizi qarşidan gələn bayram münasibətilə təbrik edirəm. Sizdən İsa Məsih xatirinə xahiş edirəm, əgər mümkünsə,

mənə darıdan bişirilmiş kömbə ilə bir tikə sala, imkan olsa, bir qədər də şirniyyat və isti çəkmə göndərsiniz”.

Məktubun bu yerində Styopa yenə də fikrə getdi, onun hiyləgər dostu Luka Nesterovski natamam məktubu dartıb əlindən aldı və digər din qardaşlarına oxudu. Bununla da aləm qarışdı. O vaxtdan Styopanı lağa qoyub onu “İsti çəkmələrdə yanğın” adlandırırdılar. O da çəkinərək heç kimə bir söz demədən susub onlardan uzaqlaşdı.

Styopanın daxili dünyası barəsində, yəni onun təрки-dünya olması haqqında çox söz deyə bilərəm. Amma hələlik bu qədər bəs edər.

Karl Osipoviç öz **protejesini** (tələbəsini) Nikifor Fyodoroviçə təqdim edəndə evin kənizi Marina onu diqqətlə süzürdü. Styopanı başdan-ayağa süzəndən sonra dirsəyini sakitcə Praskoviya Tarasovnaya toxundurub pıçıltı ilə soruşdu:

– Bu, canlı adamdır?

– Canlıdır, – deyə Praskoviya Tarasovna otaqdan çıxdı. Marina da onun ardınca getdi.

– Karl Osipoviç, siz mənim xahişimi həddindən artıq yaxşı yerinə yetirmisiz. Mən demişdim uşaqlara dərs demək üçün müəllim gətirəsiniz. Demişdim ki, çox da dikbaş olmasın. Siz isə mənə müqəvva təqdim edirsiniz.

– Nikifor Fyodoroviç, balaca uşaqlara əlifbanı öyrətmək üçün bundan yaxşısı ola bilməz. Siz məndən avtomat kimi danışan müəllim tələb edirsiniz. Mənə elə gəlir ki, beləsini heç yerdə tapa bilməzsiniz. Sizin balacalar üçün bu, qızıl külçəsi sayılmalıdır.

– Qoy siz deyən olsun. Bu gün biz razılığa gələk, sabahdan isə “ya Allah” deyib işə başlayırıq.

Karl Osipoviç soruşdu:

– Niyə bu gün olmasın?

– Acığınızı gəlməsin, ona görə ki, qozbeli qəbir düzəldər. Sizinlə nə edəcəyimi bilmirəm. Alman kimi doğulmusunuz, alman qalaraq da qəbir evinə gedəcəksiniz.

– Bəs siz necə, qəbrə türk və ya fransız kimi gedəcəksiniz?

– Mənim məsələm başqadır. Allaha çox şükür ki, mən öz evimdəyəm, siz isə Karl Osipoviç, uzaqda yaşayırsız. Unutmayın ki, bu gün böyük bayram mərasimləri başlayır. Bayramın gəlişi münasibətilə biz kilsəyə getməliyik.

– Hə, demək, siz Allaha dua etməyə gedirsiniz? Yaxşı işdir, onda mən bu adamı aparıb sabah tezdən bura gətirərəm. Razılaşıma məsələsinə qalanda, biz artıq bu barədə danışmışıq. Ayda bir manat pul və yeddi kilo darı verməlisiniz, hərfləri öyrənib qurtarandan sonra xalat və nə isə əlavə bir şey, yaxşı olar ki, bir cüt çəkmə verərsiniz. Razısız?

– Məmnuniyyətlə.

Və onlar ayrıldılar.

Ertəsi gün, yəni oktyabrın ikisində Styopa xutora tək gəldi. Adəti üzrə dua oxuyub işə başladı. O vaxtdan başlayaraq havadan asılı olmadan, istər yağış, istər qar yağmasına baxmayaraq, pedaqoq bir xutordan digərinə işə salınmış maşın kimi addımlayırdı. Uşaqların dərkətmə qabiliyyəti yaxşı olduğundan əlifbanı sürətlə öyrənirdilər. İşin yaxşı gedişatını görənlər Nikifor Fyodoroviç daxilən özündə rahatlıq tapır və Karl Osipoviçin haqlı qeydlərini qəbul etməyə başlayırdı. O, artıq ürəyində Karl Osipoviçə onun təqdim etdiyi “maşına” görə minnətdarlığını bildirirdi.

Qəribədir, Praskoviya Tarasovnanın, eləcə də Nikifor Fyodoroviçin sakitləşdirə bilmədiyi həmişə oynayan uşaqlar müəllim həyətdə görünən zaman elə onun özü kimi sakit və hərəkətsiz olurdular. Bütün dərs boyu sehrlənmiş adamlar kimi hərəkətsiz əyləşib, necə deyərlər, burunlarının üstünə qonan milçəyi qovmağa da cəsarət etmirdilər. Onlar müəllimdən dərəcə aid olmayan heç bir söz eşitmirdilər. Mənə elə gəlir ki, onların sehrlənməsinə səbəb də elə bu idi.

Dekabrın birinə qədər iki ay ərzində əlifbanın son hərfinə qədər öyrəndilər. Şagirdlərinin son dərəcə dinləyəndən sonra

Styopa sevinclə ayağa qalxdı, uşaqların əlindən tutub Nikifor Fyodoroviçin yanına gətirib dedi:

– Əlifbanı tamamladıq. İstəyirsiniz yoxlayın.

– Heç bir imtahan keçirmədən sizə inanıram. Bizim xeyirxah Stepan Martinoviç, bundan sonra nə edəcəyik? Siz bayrama qədər onlara davranış qaydalarını göstərməyi öhdənizə götürürsünüzmü?

– Bəli. Əgər əlifba olsa elə bu gündən göstərməyə başlayaram.

– Yox. Bu gün və sabah qoy, gəzsinlər. Birisi gün başlayarıq.

– Yaxşı, – deyə Styopa günlüklü papağını götürüb şəhərə yollandı. Onun üzündə özündən razı cizgilər yaranmışdı. Şəhərə çatan kimi Karl Osipoviçin aptekinə gəldi və işin gedişatı barədə ona məlumat verdi:

– Tamamladım!

Karl Osipoviç onun sümüklü əllərini dostcasına sıxdı, xidmətinə görə təşəkkür etdi və ondan xahiş etdi ki, birlikdə nahar etsinlər. Lakin o bilmirdi ki, Stepan Martinoviç heç vaxt kiminləsə nahar etməyib. Hətta ümumi yeməxanada düşbərəni qaba yığaraq bir tərəfə çəkilərdi. O, Karl Osipoviçlə xudaha-fizləşib, zəhməti hesabına qazandığı iki manatı əlində bərk-bərk sıxaraq meydançaya gəldi. (Xalatı, çəkmələri və digər şeyləri o əvvəlcədən almışdı.) Bazarda gəzərkən hərdən dayanıb ətrafına baxır və yenə də gəzintisinə davam edirdi. Özü də hiss etmədən bazardan çıxıb Trubejə tərəf addımladı. Ətrafına baxaraq Zolotoñoş yoluna döndü. Yavaş-yavaş ayaqlarını çəkərək Boqdanin qəbri arxasında görünməz oldu.

Təyin olunan gündə müəllimin xutorda görünməməsi hamını təəccübləndirdi. Bunun nə demək olduğunu heç kəs anlaya bilmirdi.

Axşam Karl Osipoviç xutora gəldi. Onu sual atəşinə tutdular. Karl Osipoviç suallara cavab tapa bilmirdi. O da müəllimin bu səhlənkarlığına təəccüblənir və pərt olmuşdu. Karl Osipoviç

seminariyaya gəlib onu soruşanda yoldaşları öz adı ilə onu tanımadılar. Yalnız ağıllarına bu fikir gəldi, yəqin, “isti çəkmələrdə yangın”ı soruşur. Bütün auditoriya ucadan gülməyə başladı. Təbii ki, Karl Osipoviç dayanmayıb oradan getdi.

Nəhayət, dekabrın altısında səhər tezdən müəllim Stepan Martınoviç xutorda peyda oldu, vaxtında gələ bilmədiyi üçün üzr istədi. Nikifor Fyodoroviç soruşdu:

– Siz harda idiniz?

– Mən Glemiyazovda yaşayan valideynlərimə pul aparmışdım.

– Hansı pulu?

– Sizdən aldığım pulu ...Valideynlərim xeyirxahlığınıza görə sizə dua etdilər.

Nikifor Fyodoroviç rəğbətlə ona baxdı. O, heç zaman özünə rəva bilməzdi ki, onunla zarafat etsin. Glemiyazova səfərindən sonra ona hörmətlə yanaşırdı. Məşğələlər adı qaydada gedirdi. Artıq bayrama yaxın uşaqlar hərfləri sürətlə oxuyurdular. Hətta bayram təbrikini əzbərdən deyirdilər. (Bu, Praskoviya Tarasovnanın yaradıcılığı idi.)

Nəhayət, gözlənilən müqəddəs gecə gəldi. Onu axşam süfrə arxasında özləri ilə birgə əyləşməyə dəvət etdilər. Etiraz edə bilmədi. Stol arxasında əyləşməzdən əvvəl Nikifor Fyodoroviç onu öz otağına çağırırdı, əyninə pambıq parçadan tikilmiş təzə uzun pencək (sürtük) geyindirdi və ona üç manat pul verdi. Styopanın gözləri yaşardı, lakin özünü tez ələ alıb süfrə arxasına keçdi.

Yeni il gecəsində bütün xristian xalqları uşaqlar üçün müxtəlif mərasimlər icra edirlər. Məsələn, almanlarla velikoruslar küknar ağacı bəzəyirlər. Bizlər isə təntənəli şam yeməyindən sonra xonçaya çörək, balıq və şirniyyat qoyub uşaqlara veririk ki, yaxın qohumların görüşünə getsinlər. Uşaqlar evə daxil olan kimi deyirlər: “Müqəddəs gecəniz xeyirli olsun! Atamız, anamız bizi göndərib ki, sizi müqəddəs gecə münasibətilə təbrik edək!”

Bundan sonra ev sahibləri uşaqları öpüb əzizləyir, onları böyüklər kimi bayram süfrəsinin arxasında əyləşdirib, ləziz yeməklərə, şirniyyata qonaq edirlər. Sonra da onların xonçasına

balıq, çörək və şirniyyat yığıb təntənəli surətdə yola salırlar. Əgər qohum-əqrəba çoxdusa, uşaqlar səhərə yaxın bayram sovqatı ilə evə qayıdırlar.

Bu gözəl adət mənim xoşuma gəlir. Bizim qohumlarımız çox idi. Olurdu ki, bizi kirşəyə mindirib bütün gecəni qohumlarla görüşə aparırdılar.

Şam yeməyindən sonra Nikifor Fyodoroviçlə Praskoviya Tarasovna Stepan Martinoviçdən xahiş etdilər ki, uşaqları Karl Osipoviçin görüşünə aparsın. Əlbəttə ki, o etiraz etmədi, həm də təzə geyimini göstərə bilərdi.

Uşaqlarla sağ-salamat evə qayıdıandan sonra onu səhər ibadətinə getməyə dəvət etdilər. Pokrovada səhər ibadəti bitdikdən sonra o, günorta ibadətinə çatmaq üçün kilsəyə getdi. Orada evlərinə gedə bilməyən seminariya tələbələri toplaşacaqdılar. Styopa geyimini nümayiş etdirmək xatirinə keşişdən xahiş etdi ki, günorta ibadəti zamanı yandırmaq üçün ona şam versin. Artıq Styopada həvəs yaranmağa başlamışdı.

Bayramdan sonra Styopa xutora gələndə onu tanımaq olmurdu. Elə bil yenidən doğulmuşdu, əməlli-başlı danışmağa başlamışdı. Soruşanda ki, bayramı necə keçirdin, “Yaxşı” – deyə cavab verdi. “Kimi gördün?” – “Valideynlərimlə görüşdüm”.

O yenə də Qlemyazova səfər edib, bayram münasibətilə ona hədiyyə edilən üç manat pulu valideynlərinə vermişdi. Bununla yanaşı, təzə geyimini də nümayiş etdirmişdi.

Yavaş-yavaş onda yeni biliklər üzə çıxmağa başladı. Demə, cəbrin dörd qaydasını beş barmağı kimi bilirmiş. Rus dilinin qrammatikasını heç də professordan pis bilmirmiş. Müəllim üçün bu, çox yaxşı keyfiyyətdir. Mükafat böyük işdir. Yalnız dahi şəxsiyyətlər soyuq insan eqoizmini öz gücü ilə aradan qaldıra bilər və kütlənin gözündə ucalar. Ancaq adi insanlar üçün mükafat yaz yağışı kimi bir şeydir. Styopada mürgüləyən eqoizm sadə diqqət nəticəsində bir şirin söz ilə alışıb yana bilər. Bağışlanan təzə paltar və Nikifor Fyodoroviçin bəslədiyi isti münasi-

bəti, Stepan Martinoviçin daxilində yatan zəif hisləri canlandırmağa başlamışdı. Onun müəllimlik bacarığından savayı hələ latın dilində də az-çox bilməsi üzə çıxdı. Arı pətəklərinin yanındakı cökə ağacının altında uzanıb Tita Liviyanı oxuyanda Nikifor Fyodoroviç onu çox aydın başa düşürdü.

Nikifor Fyodoroviçin təqdimatı ilə böyük keşiş Gedeon ona kiçik kilsə xadimi adı verərək xutorla üzbəüz yerləşən Boris və Qleb müqəddəs kilsəsində vəzifəyə təyin etdi. O vaxtdan başlayaraq Stepan Martinoviç panlarla oturub-durmağa başladı və o səviyyəyə çatdı ki, yumşaq dəridən tikilmiş çəkmələrdən başqa heç nə geymirdi. O, Nikifor Fyodoroviçin evinin hörmətli üzvlərindən birinə çevrildi. Evdə olmayanda elə bil nəsə çatışmırdı. Düzdür, onda cəldlik və itifikirlilik hələ az müşahidə olunurdu, lakin üzünün cizgiləri tamam dəyişmişdi. Siması tərəvətli, sakit və xeyirxah görkəm almışdı. Bir sözlə, əvvəlki görkəmindən əsər-ələmət qalmamışdı.

Nikifor Fyodoroviç, sən ona bağışladığın təzə paltarla və üç manat pulla böyük iş görmüş oldun. Sən eybəcər bir varlığı yüksək fikirli olmasa da, dərin hissiyyatlı insana çevirdin.

Zosya və Vatyə nağıldakı qəhrəmanlar kimi günlərlə deyil, saatlarla böyüyür, dərslərini əla oxuyurdular. Bəli, burada müəllimin xidmətini nəzərə almaq lazımdır. Stepan Martinoviç onları bildiyi kimi deyil, oxuduqlarına əsasən öyrədirdi. Bəzən öz-özünə fikirləşirdi: “Əgər düzgün deyilsə, mən günahkar olmayacam, çünki belə yazılıb”. Uşaqlar on üç yaşına çatanda ən azı on beş yaşında görünən yetkin oğlanlar kimi görünürdülər. Bir-birinə elə oxşayırdılar ki, yalnız Praskoviya Tarasovna onları ayırd edə bilirdi. Oxşarlıq tək-cə xarici görkəmdə deyildi, bütün hərəkətlərdə və düşüncələrdə bənzərlik çox böyük idi. Məsələn, Vatyə oxumaq istəyəndə Zosya da istəyirdi. Zosya gəzməyə gedəndə Vatyə da gedirdi. Yüzbaşı Sokiranın xutoruna Karl Osipoviçdən başqa kim gəlirdisə uşaqlara baxıb heyrətlənirdilər. Hələ Nikifor Fyodoroviç və Praskoviya Tarasovna barədə demirəm.

Günlərin bir günü axşam Karl Osipoviç qəflətən xutora gələndə ərlə arvadın mübahisəsinin üstünə çıxdı. Nikifor Fyodoroviç tez-tez danışıqı ilə ucadan qışqırırdı:

– Özün bil, necə istəyirsən elə də seç! Hansını hara göndərirsən göndər!

– Yox, sən seç! Mən heç nə bilmirəm!

Bu zaman Karl Osipoviç otağa daxil oldu və Praskoviya Tarasovna ona müraciətlə:

– Bax, qoy Karl Osipoviç bizim mübahisəmizi həll etsin. Qoy o bölüşdürsün.

– Hələ siz bölüşə bilməmisiz? İndi deyin görüm, nəyi bölüşürsünüz? – deyə Karl Osipoviç əsasını və şlyapasını küncə qoyaraq soruşdu.

– Bilirsiniz, Karl Osipoviç, məsələ belədir! – deyə Praskoviya Tarasovna izah etməyə başladı. – Biz qərara gəlmişik ki, oğlanların birini hərbi xidmətə göndərək, digəri isə mülki işlərlə məşğul olsun. İndi bilmirik ki, hansını hara göndərək.

– Hər ikisini mülki xidmətə göndərmək olar, ancaq əvvəlcədən onlara bəzi şeyləri öyrətmək lazımdır.

– Mən də onu deyirəm, – deyə Nikifor Fyodoroviç sakit səsle dilləndi.

– Aman Tanrım! Böyüyüblər, oxuyublar, hətta Luka ata onların biliklərini yoxlayıb, bəyənib, artıq on dörd yaşın içindədirlər. Nəsə fikirləşmək lazımdır.

– Fikirləşirəm ki, onları seminariyaya qoyaq.

– Mənsə zabit olmalarını istəyirəm.

– Qoy sən deyən olsun. Göndər zabitliyə. Mən isə istəyirəm ki, seminariyada oxusunlar. İndi iş o yerdə qalıb ki, hansının zabit, hansının seminariya tələbəsi olacağını müəyyənləşdirməliyik. Qoy bunu taleyin özü həll etsin. Karl Osipoviç, püşk atırıq. Siz də şahid olun.

Püşk atdılar və püşkə görə Zosimə zabit, Savvatiyə isə seminariya tələbəsi olmaq düşdü.

O gecədən başlayaraq Praskoviya Tarasovna elə bil Zosyanı Vatyadan üstün tutmağa başlamışdı. Əlbəttə ki, bu, o qədər də nəzərə çarpmırdı. Lakin bu xırdalığı Stepan Martinoviç hiss etmişdi. Bir dəfə arıxanada Tita Liviyanı oxuyandan sonra Stepan Martinoviç dedi ki, bu, yaxşı cəhət deyil. Bir anadan olan iki uşaq arasında ayrı-seçkilik salmaq olmaz. O bu sözləri öz-özünə deyirdi. Amma bu sözləri Nikifor Fyodoroviç eşitmişdi və acı-acı gülmüşdü.

Bu hadisədən bir il sonra ailə şurası qərara gəldi ki, Zosyanı Poltavadakı Kadet korpusuna, Vatyanı isə Poltavadakı gimnaziyaya göndərsinlər. Qərar yerinə yetirildi

Gözəl səhərlərin birində, saat ona qalmış xutordan yüklü fayton çıxdı. Faytona o qədər şey yüklənmişdilər ki, dörd at onu güclə yerindən tərpətdi. Faytonun ardınca digər kiçik araba da hərəkətə başladı. O da müxtəlif əşyalarla yüklənmişdi. Bu onların ehtiyat yükləri idi.

Onlar yola düşməzdən əvvəl Karl Osipoviç şəhərə gedib evində səliqə-sahman yaratmışdı ki, qonaqları layiqincə öz evində qəbul edə bilsin. Bu nəqliyyatların ardınca Stepan Martinoviç addımlayır və öz-özünə fikirləşirdi: “Nahaq, Allah haqqı, çox nahaq! Yaxşı olardı ki, ikisini də seminariyaya qoyaydılar. Mən onlar üçün çox əhəmiyyətli işlər görə bilərdim. Hətta onların xatirinə yenidən seminariyaya qəbul olunardım”.

Bu fikirlər içərisində Stepan Martinoviç ayılıb gördü ki, fayton və araba Karl Osipoviçin evinin qabağında dayanıb. Subay qocanın evində Allah verəndən yeyib-içdilər. Nikifor Fyodoroviç iştah üçün bir qədəh araq da içdi. Kəmərlərinin altını bərkidəndən sonra yenə də faytona və arabaya əyləşib yola düzəldilər. Karl Osipoviç Zosyanın və Vatyanın cibinə bir qutu nanəli konfet qoymağı unutmadı. Karl Osipoviçlə Stepan Martinoviç də xudahafizləşdilər. Karl Osipoviç evdə qaldı. Çünki nüsxələrə yazılan dərmanları xəstələrə vermək lazım idi. Stepan Martinoviç xutora getdi ki, oradakı mülkə nəzarət etsin. Təklidə Marinaya

qandırın ki, o, heç də feodalların cibində gəzdirdikləri qızıl pul deyil. Onunla Fələstinə yox, əlbəttə ki, Poltavaya piyada səyahətə çıxma bilər. Qəbul imtahanlarında özü şəxsən iştirak edə bilməsə də, kənardan təsir göstərə bilər.

Xutora çatan kimi Marinaya dedi: “Mərhəmətli Marina, mən Andruşinə gedirəm. Sən evdən bir yana çıxma. Əgər mən gecəni orada qalmış olsam, narahat olma. Hər şey yaxşı olacaq”. Mərhəmətli Marinanın hər hansı bir etirazına imkan vermədən “xudahafız” dedi və darvazadan çıxdı.

Şəhərdən keçəndə yadına düşdü ki, onun bir qəpik də pulu yoxdur. Buna görə də geri qayıdıb bir manat pul götürdü və Marinaya bir daha tapşırırdı ki, heç yerə getməsin. Əlavə olaraq bildirdi, əgər ikinci gecəni də Andruşada qalmış olsa narahat olmasın.

Əgər Nikifor Fyodoroviç təsəvvür edirdisə ki, onun sadıq Styopası arıxanadakı cökə ağacının altında uzanıb Tita Liviyanı oxuyur, çox səhv etmiş olardı.

Stepan Martinoviç həyatda hər şeyi unutmuşdu. Yalnız öz yetirmələrinin qəbul imtahanları barədə düşünürdü. Sürətli addımlarıyla o, Piryatin yolu ilə gedirdi. Yaqotınada gecələdi və səhər tezdən qalxıb yoluna davam etdi. Nahardan bir qədər keçmiş o, artıq Piryatinada idi. Bir tikə çörəklə nahar edib kilsə hasarının altında istirahət etdi. Çox keçməmiş müqəddəs Afanasiya kilsəsinə tərəf yollandı. Bazardan qoğal alıb yedi, hətta N çayında əl-üzünü də yudu. Poltavaya çatana qədər istirahətin nə olduğunu bilmədi.

Nikifor Fyodoroviçə gəldikdə, o nə özünə, nə də atına əziyyət vermədən, necə deyərlər, ağayana gəzintisini davam etdirməkdə idi. Yaqotinə çatmadan Kovalevkadan keçib Sviçkonun yaşadığı şəhərə gəldi. Məqsədi köhnə dostu, istifadə olan polkovnik Lev Nikolayeviç Sviçko ilə görüşmək idi. Lev Nikolayeviç Sviçko onunla birlikdə orduda xidmət etmiş, polkovnik rütbəsində istefaya çıxmışdı.

Nikifor Fyodoroviç iki gün Qrodişsedə qonaq olduqdan sonra üçüncü gün yola düşüb, axşamüstü Lubnaya çatdı. Lubnada onun tanış olmadığından Afanasi kilsəsində ibadət edib yoluna davam etdi.

Nikifor Fyodoroviç istəyirdi ki, Mirqorod şəhərinə gedib məşhur kazak Troşşinskinin qəbrini ziyarət etsin. Ancaq Praskoviya Tarasovna onunla razılaşmadı. Arvadı ilə mübahisə eləmək istəmədiyi üçün nəzərdə tutduğu yerlərə getməkdən imtina edib bir həftədən sonra Poltavaya çatdılar. Bu zaman bizim cəld pedaqoq bütün məsələləri öz yetirmələrinin xeyrinə götür-qoy etmişdi. Poltavaya gələn kimi gimnaziyaya getdi. Qapıçıdan gimnaziya müdirinin harada yaşadığını soruşdu. Qapıçı ona dağın üstündəki balaca komanı göstərdi: “Deyirlər bizim himayədarımız orada yaşayır”. Stepan Martinoviç ona təşəkkür edib göstərilən evə tərəf getdi. Darvazanın yanında onu uzundraz, arıq, ağ xalatl, başında sadə kəndli şlyapası olan bir qoca qarşıladi və soruşdu:

- Sizə kim lazımdır?
- Mən müdiri görmək istəyirəm.
- Nəyinizə lazımdır.?
- Ondan xahiş etmək istəyirəm ki... Savvatiya Sokira gimnaziyada imtahan verəcək. İstəyirəm onu diqqətdən kənar qoymasın.

Qoca gülərək soruşdu:

- Savvatiy Sokira sizin qohumunuzdur?
- Qohumum deyil, şagirdimdir. Pereyaslavadan Poltavaya ona görə gəlmişəm ki, imtahanlarda ona kömək edim.

Şagirdinə bu cür qayğı göstərməsi “Eneida” əsərinin müəllifinin xoşuna gəlmişdi. Elə bu qoca bir başqası deyildi, İvan Petroviç Kotlyarevskinin özü idi. O, Stepan Martinoviçi evinə dəvət etdi. Amma özünü elə göstərirdi ki, müdir o deyil. Onu mətbəxə gətirib taxtın üstündə əyləşdirdi, özü isə stolun o biri qurtaracağında əyləşib sakitcə Stepan Martinoviçin üzünə baxırdı.

Stepan Martinoviç isə bu arada kilsə tablosunun üzərindəki yazıları oxuyurdu: “Bu ev Allahın qulu N tərəfindən tikilib.1710-cu il”. İvan Petroviç qulluqçuya tapşırıq verdi ki, nahar yeməyini mətbəxə gətirsin. Süfrə açıldı. O, Stepan Martinoviçdən xahiş etdi ki, süfrəyə əl uzatsın.

Dünən yediyi bublikdən sonra dilinə bir tikə də çörək vurmayan Stepan Martinoviç köntöy şəkildə yeməyə girişdi. Şorbanı yeyib qurtarandan sonra dedi:

– Yaxşı şorbadır.

– Qarko, yenə də şorba ver, – deyə İvan Petroviç qulluqçuya əmr etdi.

Qarko əmri yerinə yetirdi. Şorbanı yeyib, uzun sükutdan sonra Stepan Martinoviç danışmağa başladı:

– İstəyirəm ki, ondan digər şagirdim Zosim Sokiranın da xahişini edim.

– Xahiş edin. Yəqin ki, sözlünüzü yerə salmaz, – deyə İvan Petroviç başını qaldırdı.

– Zosim Sokira kadet korpusunda xidmət etmək üçün imtahan verəcək. O mənim yazıq şagirdimə kömək edərmə?

– Elə bilirəm, kömək edər.

– Ondan xahiş edin ki, uşaqlara qarşı bir qədər diqqətçil, mehriban olsun.

– Xahiş edərəm, deyərəm.

– Bu zaman Stepan Martinoviç dama-dama yayılığını açıb xırda pulların içərisindən iki şahılıq qriven götürdü və İvan Petroviçin ovcuna qoyub pıçıldadı: “Şirin çörək almağa çatar”.

– Zəhmət çəkməyin, lazım deyil.

Stepan Martinoviç gördü ki, o, pulu qəbul etmir. Yenidən pulu dəsmala büküb cibinə qoydu. Bir daha xahişini təkrarladı. İvan Petroviç və Qarko ilə xudahafizləşib komadan çıxdı. İvan Petroviç onu darvazaya qədər ötürüb dedi:

– Bir də yolunuz bu tərəflərə düşsə, bizə dəyməyi unutmayın.

– Sağ olun. Sizdən çox razıyam, – deyib Stepan Martinoviç meydançanın yanındakı Lukyanoviçin evinin qabağında dayandı.

Oradan baxanda kilsə yaxşı görünürdü. O, kilsəyə və onun ətrafındakı gözəlliyə xeyli tamaşa elədi. Günəşə baxdı. Əlini yel-ləyib müqəddəs yerlərə aparən cıgırlla getməyə başladı. Burada kilsəyə aparən cıgırlar çox idi. Dayanıb düşündü ki, bu cıgırların hansı daha yaxındakı kilsəyə aparır.

Bir neçə addım gedəndən sonra sıx budaqların arasından Vorskli körfəzi göründü. Ətraf o qədər sakit idi ki, mənim qəhrə-manım bu sakitlikdən üşəndi. Ölü sükutun içərisindən qəflətən canlı səs eşidildi. Onun dolğun, bas səsi elə bil bütün körfəzin üstünə sərilmişdi. Bu səs Stepan Martinoviçi sehləmişdi. Ayaq saxladı... Görünməz adam mahnı oxumaqda davam edirdi. Stepan Martinoviç bir neçə addım irəli gedib mahnının sözlərini yaxından dinləmək istədi. Sıx ağacların arasından səs gələn tərəfə doğru irəlilədi. Qocaman bədmüşk ağaclarının birinin üstünə lövhə vurulmuşdu. Lövhənin üstündə rəngli boya ilə yazılmışdı: “Rəqs və mahnı”.

Elə həmin ağacın kölgəsində bir adam uzanıb oxuyurdu.

Bu mənəm, mənəm

Qismətimçün gəlmişəm...

Sən oyanana qədər

Qapının ağzında gözləyəcəyəm.

Bas səsli müğənninin yanında içərisində araq olan şüşə mehtərə (çiyindən asılan su qabı) var idi. Göy otların üstündə bir neçə xiyar da görünürdü. Bas səsli müğənni mahnısını oxuyub qurtardı. Uzandığı yerdən bir qədər qalxaraq öz-özünə mızıldandı:

– Hə, Ovrame, indi içmək olar.

Şüşəni əlinə götürüb günəşə tərəf tutdu. Bilmək istəyirdi ki, nə qədər araq qalıb.

– Ay əclaf, bir şey qalmayıb ki... Ovrame, nə edəcəyik?..

Özünə verdiyi sualın cavabını axtarırmış kimi ora-bura baxdı. Birdən sifəti tamam dəyişdi. O şüşəni atıb qışqırdı:

– “Yangın!”

Stepan Martinoviç bu haraydan oturduğu yerdən dik atıldı. Müğənni təəccübdən gözləri bərəlmiş Stepan Martinoviçi həərərətlə qucaqlayıb təkrar-təkrar deyirdi:

– “Yanğın!” “Yanğın!” Onun özüdür...

O, üç addım geri çəkilib yenə də Stepanı süzdü və bu dəfə qətiyyətlə dedi:

– Bu, başqası deyil, onun özüdür!

Yaxınlaşıb bərk-bərk onun əlini sıxdı və soruşdu:

– Bu tərəflərdə neynirsən? Kim səni bura gətirdi? Bilirdim ki, mənsiz heç nə edə bilməzsən...İndi bir şüşə araq alsan nəinki yepiskopu, dağı da aşıraram...

Doğrudan da, danışan adam qədim Qorına oxşayırdı. Gənc, ucaboylu, yekəpərin biriydi. Elə bil çiyinləri üstündə baş əvəzinə qara kirpi oturmuşdu. Qoltuğunun altından yarımillik qara donuz balasının gözləri işıldayırdı.

– Necə oldu, danış.

Özünü itirmiş Stepan Martinoviç dedi:

Mən yepiskop deyiləm, təsadüfən buradayam. De görüm mən Pereyaslavaya necə gedə bilərəm?

Nə cəfəngiyat danışsən? Kimdir səni buraxan? Bilirsən indi mən kiməm? Yepiskopun sağ əli. Nə desəm o da olmalıdır. Bir yerdə yeyib-içməliyik. Sonra nə lazımdısa kömək edərəm. Hə, ver görüm, nəyin var?

Stepan Martinoviç bayaqkı dəsmalı çıxarıb açdı. Bas səsli müğənni (o, doğrudan da, kilsə müğənnisi idi) sevinclə qışqırdı:

– Anafemo! Xidmətçi, cəld ol, içki gətir! Yarım litr. Yox, iki, üç şüşə! Bir vedrə! Əşidirsiz, qarınqulu əclaflar...

Stepan Martinoviç İvan Petroviçin ona qaytardığı ikişahılıq qriveni uzadıb dedi:

– Olan pulum budur.

– Sakit ol. Mən ancaq keçmişə xatırlamaq üçün bunu edirəm.

Çox keçmədi ki, butulka dolu araqlar yan-yana düzüldü. Müğənni bir stəkan içəndən sonra mənəim qəhrəmanım üçün də

süzdü. O, əvvəlcə imtina etmək istədi. Ancaq nəhəng adam ona necə baxdısa titrəyən əlini stəkana uzatdı. Müğənni xırıltılı səslə dedi:

– Birini də vur.

O Stepan Martinoviçin əlindəki boş stəkanı alıb yenə də araq süzdü. Qalın dodaqlarını ətəkləri ilə silib bas səslə hökm etdi:

– Yepiskop, dua elə!..

Stepan Martinoviç onun yüksək tonlu bas səsindən heyrətə gəlmişdi. Müğənni bunu hiss edib bir qədər səsini endirdi:

– Allaha dua edək ki, əmin-amanlıq olsun! İndi öz sağlığımıza içmək olar.

O, üçüncü stəkanı da içib sifətini turşutdu. Sakitcə araq butulkasını göstərdi. Stepan Martinoviç başının hərəkəti ilə bildirdi ki, içmək istəmir.

– Axı sən özün bilirsən ki, biz necə ağır günlər keçirmişik. Və ucadan oxumağa başladı.

Mən Donda doğulmuşam,

Ay mənim bəxtim.

Sən niyə belə oldun

İndi mən tək qalmışam.

Müğənni bu mahnını oxuyanda Stepan Martinoviçin balaca gözlərindən iri göz yaşları diyirləndi. Bunu hiss edən müğənni istədi ki, dinləyiciyə təsəlli versin. Çırtma çalaraq oxumağa başladı.

Bir həftədir gəzirəm

Təzə gələnlər arasında

Səni axtarıram,

Al yanaqlı saqi qız, sən hardasan?

Mey süz birlikdə içək...

Mahnını oxuyub qurtarandan sonra o, qalan araqı da içdi. Müsahibinə baxıb nüfuzedicə baxışla dükandakı şinqarkanı (satıcı qızı) göstərdi. Stepan Martinoviç özündən asılı olmayaraq araq şüşəsini götürdü, qıza yaxınlaşıb dedi:

– Allah bu cür əcaib bəndəsinə mələk səsi verib.

Satıcı qız öz işini görəndə qədər Stepan ondan soruşdu:

– Mən onu tanımıram, bu, kimdir axı?

– Bu adam kilsədə oxuyur, – şinqarka cavab verdi.

Stepan Martinoviç dodağının altında mızıldandı:

– Allah vergisidir.

– Səsi olmasaydı, yəqin ki, donuz otarardı, – deyər şinqarka əlavə etdi. – İçkidən başı ayılmır.

– Doğrudan da, elədir. Belə səsi olanın arvadı darıxmaz.

– Siz də oxuyansız? – şinqarka soruşdu.

– Yox, mənim səsim yoxdur.

– Yaxşı ki, səsiniz yoxdur.

Yarım saatdan sonra Stepan Martinoviç boş mehtərə ilə yenə də dükanə gəldi. Dükançı qız şüşəni dolduraraq öz-özünə dedi: “Ax, necə içirlər, necə içirlər”.

Stepan Martinoviç bədmüşk ağacının altına gəlib araq şüşəsini müğənninin yanına qoydu. Özü isə otun üstündə əyləşdi. Müğənni bir söz demədən araqı stəkana süzdü. Otun içərisindən yarı bölünmüş xiyarı tapıb ağzına soxdu və mırıldayaraq dedi: “Qoy Allah dirilsin!”. Sonra Stepan Martinoviç tərəf dönüb hökmlə dedi:

– Vur getsin!

Stepan Martinoviç araqı əzabla içdi. Müğənni ikinci stəkana da içəndən sonra dili topuq vurmağa başladı:

– Eh! Mefodi ata, kaş indi burada olaydın! Bas səsimizlə yarışardıq... Onsuz da məni üstələyə bilməyəcəksən!..

Yenə də stəkana araq süzüb içdi. Mehtərə yenə boşaldı. O, bir daha Stepan Martinoviçə baxıb araq dükanını göstərdi. Lakin Stepan Martinoviç mədəsinin ağrısından şikayətləndi.

– Alacaqsan, qatil, avara! Sən yepiskopu, din qardaşlarını, kilsəni atıb gəlmisən, indi avara-avara gəzib xeyirxah insanları soyursan. Nəyin varsa bura ver, yoxsa öldürərəm!

Ayağa qalxıb Stepanın yaxasından yapışdı. Stepan Martinoviç onu təpikləyərək deyirdi:

– Alıram, alıram! Allah xatirinə, yaxamdan əl çək!

Bas onu buraxıb amiranə tərzdə dedi:

– Get, al, gətir!

Stepan Martinoviç cəld mehtərəni qamarlayıb araq dükənina qaçdı. Demək olar ki, ağlaya-ağlaya dükançı qadına yalvardı:

– Mehriban və xeyirxah gözəl! (O komplimentin və sözlərin qadının xoşuna gələcəyinə inanırdı.) Məni bu günahkar heyvərənin əlindən qurtar, mehtərəni heç olmasa yarıya qədər doldur.

– Rədd olun, əyyaşlar, içki düşkünləri! – deyər satıcı qadın qapını bağladı.

– Bu da sənin “ümid yerin”! Görünür, zərif cinslərə kompliment söyləmək həmişə yerinə düşür.

Bu cavabdan nə edəcəyini bilməyib, bir müddət donuq vəziyyətdə qaldı. Özünə gələndə müğənninin əlindən necə qurtaracağını götür-qoy etməyə başladı. Nəhayət, bu qərara gəldi ki, ən yaxşısı gedib onun ayaqlarına düşüb yalvarsın, bağışlanmasını xahiş etsin.

Bu fikirlə onun yanına dönəndə sevincdən gözləri yaşardı. Müğənni qollarını geniş açıb elə xoruldayırdı ki, səsin gücündən ağacın yarpaqları yerə tökülürdü. Bu anda o, “Quldur bülbüllər”dəki nəhəng qəhrəmanı xatırladı.

Dramaturji hadisənin bu cür əlverişli sonluğunu görəndə mənim qəhrəmanım yubanmadan dabanına tüpürüb qaçmağa üz qoydu.

Dağın ətəyinə çatanda yolu burulub, bir anlığa nəfəsini dərmək üçün qalınarpaqlı cökə ağacının altında əyləşdi. Az keçmədi ki, onun da xorultusu müğənnidən geri qalmadı.

Mənim qəhrəmanımı axşama yaxın kilsə zəngləri oyatdı.

Oyanandan sonra uzun müddət harada olduğunu anlaya bilmədi.

Bütün gün baş verənləri – ağ xalatlq qoca ilə başlayaraq faciəvi səhnəyə qədər olanları götür-qoy etdi. Dərindən nəfəs alaraq ayağa qalxdı. Xaç çəkib yola düşdü. Yol onu kilsənin lap

divarlarına qədər gətirdi. Artıq axşam ibadəti başlamışdı. Keşiş oxuyurdu: “Allahdan qorxun, ona ibadət edin və öz xeyirxah əməllərinizlə onun xoşuna gəlin”. Kilsə xorunda oxuyanların arasında əcaib bası görəndə təəccübdən ayaqları yerə yapışdı. Heç nə olmamış kimi bas boynuna qalstuk taxsa da, üzünü gizlətməyə çalışırdı.

Kilsədən çıxanda bas öz protejesini (tələbə yoldaşını) gördü. Əli ilə işarə etdi ki, onun ardınca gəlsin. Bir anlıq Stepanın fikrindən keçdi: “Ay Allah, özün saxla, görəsən, yenə həməən yerə aparacaq? Elə olsa mən batdım”.

Lakin onun gözlədiyi hadisə baş vermədi. Onu ibadət edən tələbə yoldaşlarının yanına gətirdi. Bas sakitcə öz protejesinə yer göstərdi. İbadət otağı, demək olar ki, qaranlıq idi. İnsanlar birbirini tanıya bilmirdi. Amma şamlar yanan kimi xorda oxuyanlar mənim qəhrəmanımı görən kimi hamısı birdən qışqırdı: “Yanğın!” Tələbələr hələ seminariyada oxuyanda onu bu adla tanıyırdılar.

İbadətdən sonra tələbələr onu yaşadıkları binaya gətirdilər. Söhbət əsnasında mənim qəhrəmanımın sabah Pereyaslavaya gedəcəyini biləndə hamı bir səslə öz faytonunda ona yer təklif etdi. Demə, kilsə xoru sabah səhər ibadətindən sonra Pereyaslavaya, daha doğrusu, Andruşiyə gedəcəkdilər. Artıq fikirləşməyə yer qalmırdı. Həm də mənim yazıq qəhrəmanımın cibi boş idi.

Növbəti gün günortaya yaxın xorda oxuyan müğənnilərlə dolu olan fayton Abaz xutoruna çatıb dayandı. Diskantlar (zil səli müğənnilər) su içməyə, baslar isə araq içməyə üstünlük verdilər.

Mənim qəhrəmanım istədi ki, faytondan düşüb baslarla birgə getsin. Birdən gördüyündən sarsıldı. Yanaşı dayanan faytondan Praskoviya Tarasovnanın özü bu tərəfə baxırdı. Qəhrəmanım diskantlardan xahiş etdi ki, onu faytonun arxasında gizlətsinlər. Cavanlar onu elə əhatəyə aldılar, az qaldı boğulsun. Allaha şükür, basların qayıtması çox çəkmədi və poçt faytonu yola düşdü.

Pereyaslavaya çatanda Stepan Martinoviç xorda oxuyanlara göstərdikləri xidmətə görə minnətdarlığını bildirib ayrıldı.

Xutorun darvazasına çatanda mahnı oxuyan hansısa bir qadının səsini eşidib ayaq saxladı.

*Üç şahıya meyxananı satmışam,
Bir qəpiyə bu tütəyi almışam.
Cavan oğlan, al tütəyi çalginən,
İnsafa gəl, dərd içində batmışam.*

“Oxuyan Marinadır, özüdür ki, var” – deyə fikirləşdi və həyəətə daxil oldu. Sakitcə mətbəxə girəndə gördüyü səhnədən dəhşətə gəldi. Sərxoş Marina çalbiğ Korneyin boynuna sarılıb onu öpürdü.

Heç bir söz deyə bilməyib dərindən ah çəkdi. Marina arıçı çalbiğ Korneydən qopub Stepanın üstünə yüyürdü. Qucaqlayıb, rəqs edərək oxumağa başladı:

*Ay mənim sevgilim,
Voloşinalı oğlan,
Yoruldu gözləməkdən
Gəl birlikdə oynayaq.*

– Marina! Marina! Sən əxlaqsız və mürdarsan! Əl çək məndən! – deyə Stepan onu özündən kənara itələdi. Marina onu daha bərk qucaqlayıb oxumaqda davam edirdi:

*Musiqiçilər, dayanmayın,
Çalın, çalın mən oynayım.
Nə istəsəz verəcəm,
Heç nigaran qalmayın.*

Stepan içkidən başını itirmiş Marinanın əlindən çıxıb arıxanaya qaçdı. Özünə rahat bir yer tapıb cökə ağacının yanında uzandı. Bütün baş verənləri bir daha götür-qoy etdi:

– Bəlkə, bu da ola bilər ki, mən burada olmadığım müddətdə qanuni olaraq evləniblər. Mən isə onu lazım olmayan sözlərlə təhqir etdim. O öz etiraflarının ağuşunda yuxuya getdi.

Yuxuda gördü ki, Marina ilə arıçı Korneyin kəbin mərasimidir. Bura toplananların arasında yeganə kişi onun özüdür.

Oyananda artıq günəş çıxmışdı. Xutora gələndə gördü ki, darvaza açıqdır, mətbəxdə hər şey bir-birinə qarışıb, Marina

döşəmənin üstündə uzanıb yatır, arıçı Korney isə taxtın altında xoruldayırdı. Bir qədər onlara baxıb incik halda başını yırğaladı. Çıxanda öz-özünə dedi:

– Deyəsən, özləri kəbinlərini kəsiblər: bu qadın Allahdan qorxmur.

Növbəti gün onlar görüşəndə Stepan Marinadan xahiş etdi ki, xutorda olmadığı barədə heç kimə bir söz deməsin. Marina da öz növbəsində ondan dünənki baş verənlərlə bağlı susmağı xahiş etdi. Onlar bu sirri qoruyacaqlarına and içdilər.

Xutorda olmadığı uzun müddətdən sonra beş həftənin tamamında Nikifor Fyodoroviç və Praskoviya Tarasovna xutora gəlib çıxdılar. Stepan Martınoviç sevinclə darvazanın qapılarını onların üzünə açdı. Ara sakitləşənə yaxın Karl Osipoviç də gəldi. Axşamüstü dördü də köşkün üstündə əyləşib səyahətləri barəsində söhbət edirdilər.

Əvvəlcə Praskoviya Tarasovna məclisi ələ aldı. Bəzən onun sözlərinə Nikifor Fyodoroviç düzəlişlər edirdi. Praskoviya Tarasovna söhbətinə belə başladı:

– Karl Osipoviç, çərşənbə günü sizdən ayrıldıqdan sonra cümə axşamı səhər tezdən biz artıq Yaqotinada idik. Nikifor Fyodoroviç qəlyanaltı edən zaman mən uşaqlarla arabadan düşüb bazarı gəzməyə başladım. Birdən gördüm ki, bazarın ortasında ətrafına dirəklər düzülüb yumru günbəz var. Uşaqlar məndən soruşdular: “Ana, bu nə olan şeydi?” Mən dedim: “Ay uşaqlar, Allah haqqı, mən də bilmirəm bu nədir. Kimdənsə soruşmaq lazımdır”. Gördüm ki, bizə tərəf cavan bir qız gəlir. Mən ona dedim: “Gözəl qız, ayaq saxla!” Qız bizə yaxınlaşdı. Mən ondan soruşdum: “Əzizim, de görüm bazarın ortasında dayanan nədir?” O dedi: “Kilsədir”. “Görmürsünüz bu, kilsədir?” Bir də baxanda gördüm ki, günbəzin üstündə xaç var. Öz-özümə fikirləşdim: “Ay Allah, Kiyevdə də belə kilsə görməmişəm. Heç Yerusəlimdə də beləsi yoxdur”.

Yaqotinadan çıxıb Qorodişşeyə getdik. Lev Nikolayeviç çox yaxşı adamdır. Onun mələk kimi uşaqları var. Xüsusən Nataşa

mənim daha çox xoşuma gəldi. Oxuyanda barmaqları ilə çirtmə çalib elə oynayır ki, adam ona valeh olur. Mənim Zosyamı çox istəyirdi. Ayrılanda ağladı.

Biz Lubnadakı kilsədə olduq, müqəddəs Afanasini ziyarət etdik. O elə bil canlı adam kimi şüşənin arxasında əyləşmişdi. Bax, kilsə belə olar da. Bizim Blaqoveşşenski kilsəsinin bir tayıdır. Praskoviya Tarasovnanın sözünü Nikifor Fyodoroviç kəsdi:

– Ancaq bizim ikonalar asılan təzə divarla onu müqayisə etmək olmaz.

– Daha orasını mən bilmirəm. Xorolda gecələdik. Ancaq etiraf edirəm ki, mən Xorolu görmədim. Stansiyaya çatana qədər yatmışdım. Bir də Vişnyakaya çatanda oyanmışam. Vişnyaka böyük kənddir. Ancaq miskin görünüşü var, baxanda adam qorxur. Deyirlər ki, oranın sahibi gününü əyyaşlıqla keçirir. Nə istəyir onu da edir. Adını demişdilər, bildirdim. Ancaq indi unutmuşam. Nikifor Fyodoroviç, onun adı sizin yadınızdadır?

Nikifor Fyodoroviç dedi:

– N.Obolonski.

– Hə, hə, elədi. Amma çox yaxşı kilsələri var. Deyirlər, hansısa general arvadı Plamençixa öz ərinin qəbri üstündə tikdirib. Sonra Beloçerkovda gecələyib, səhəri gün paromla çayı keçdik. Mən bərk qorxurdum: parom balaca, bizim arabamız isə məşallah, böyük. Deyirlər Beloçerkov panları həddindən ziyadə varlıdılar. Yalnız çömçə balığı yeyirlər. Pulla dolu dəmir sandıqlarının üstündən durmayıb, elə oradaca yatırlar. Hətta deyirlər, onlardan birinin dükanı, bahalı evi əşyaları ilə yananda sandığın üstündən durmayıb ki, gəlib oğurlayarlar. Tfu!.. Rəzalətdir!.. Reşetilovkada ona qədər kilsə var. Orada, demək olar ki, yalnız kazaklar yaşayır.

Poltavaya çatmazdan əvvəl karvansarada nahar etdik. Nikifor Fyodoroviç yenicə uzanıb istirahət etmək istəyirdi ki, ora kilsə müğənniləri gəldilər.

Stepan Martınoviç yerində qurcalandı.

– Karvansaraya daxil olan kimi onlardan biri ucadan bağırdı: “Şinqarka, araq süz!” Mən qorxudan az qaldı ki, ölüm. Ömrüm boyu belə vahiməli səs eşitməmişdim. Nəhəng, pəzəvəngin birisiydi. Saçları kirpinin tikanları kimi dimdik qalxmışdı...

Hə, Poltavada olanlardan qoy Nikifor Fyodoroviçin özü danışsın.

Bəli, qeyri adi hadisə, arvad söhbətini yarıda kəsib, kişiylə danışmağa imkan verir.

– Yaxşı, sona qədər nə olubsa danışacam. Elə bilirəm, Karl Osipoviçlə Stepan Martınoviç axşamı bizimlə keçirməkdən imtina etməzlər.

Hər iki dinləyici razılıq əlaməti olaraq başlarını tərpətdilər.

– Hə, – deyə Nikifor Fyodoroviç söhbətə başladı. – Allah nəzərlərini uşaqların üzərindən əsirgəmədi. Düzünü deyim, mən heç vaxt Poltavada olmamışam. Orada dostum-tanışım da yoxdu. Eşitmişdim ki, gimnaziyanın müdiri bizim məşhur şairimiz Kotlyarevskidir. Onun mənzilinin yerini öyrənib, birbaşa yanına getdim. Təsəvvür edin, o elə bir evdə yaşayır ki, bizimkindən yüz dəfə sadədir. Adicə komadır. İki xidmətçisi var. Qulluqçu Qapqa və muzdur Kirik. Məni özü qarşıladı. Komasına apardı. Özü ilə yanaşı əyləşdirib soruşdu ki, onunla nə işim var. Dedim mənə onun köməyi lazımdır. O, gülümsəyərək soruşdu: “Sizin soyadınız nədir?” Dedim: “Sokira”.

– Sokira, Sokira – o təkrar etdi. Sizin iki uşağınız var: Zosim və Savvatıy.

Stepan Martınoviç elə bil iynənin üstündə oturmuşdu.

Kotlyarevski sözünə davam etdi:

– “Siz istəyirsiniz ki, onların birini gimnaziyaya, o birini kadet korpusuna yerləşdirəsiniz”. – “Elədir ki, var”, – mən dedim və ondan bütün bunları haradan bildiyini soruşmağa cəsarət etmədim.

– “Deyəsən, təəccübləndiniz ki, mən sizin uşaqlarımızın adını haradan bilirəm”. – “Düzü, bir az təəccübləndim”.

– “Qulaq asın, mən sizə əhvalatı danışaram”.

Stepan Martinoviç qorxudan titrəyirdi.

– “Bir dəfə mən öz həyətimdə gəzirdim”, – deyə Kotlyarevski əhvalatı olduğu kimi danışmağa başladı. Bu zaman hündür boylu bir qulluqçu həyəətə girib dedi ki, Knyagina Refnina sizi çay içməyə dəvət edir. Mən istədim ki, papağımı götürüb həyətdən çıxam. Bu zaman o mənə dedi: “Mənə acığınız tutmasın. Sabah səhər gələrsiniz. Öz adamlarınızı da gətirərsiniz”.

Stepan Martinoviç dərindən nəfəs aldı.

– “Doğrudan ha, mən hara tələsirəm, deyirlər, zaman tələsdirir, tarix isə yazılır. Bəli, yenə də darvazanın yanında gəzirdim, bir də gördüm mənə bir nəfər yaxınlaşır...”

Bu sözləri eşidəndə Stepan Martinoviç Nikifor Fyodoroviçin ayaqlarına düşüb yalvarmağa başladı:

– Günahkar nökrinizi bağışlayın. Mən sizin müqəddəs tapşırığınızı yerinə yetirməmişəm: evi yiyəsiz qoyub sizin ardınızca Poltavaya qədər qaçmışam.

Nikifor Fyodoroviç məsələnin nə yerdə olduğunu bilib, Stepan Martinoviçi qaldırdı və qucaqlayıb öpdü. Onu stula əyləşdirib sakitləşdirəndən sonra hadisəni müdir ona necə danışmışdısa, axıra qədər olduğu kimi söylədi.

– Ay Allah, mən günahkarını bağışla! Onun çəkmələrinin bağını bağlamağa layiq deyiləm. Məndə necə cəsarət olub ki, onunla yanaşı əyləşmişəm, yemək yemişəm, hətta ona iki şahı pul da təklif etmişəm ki, mənim şagirdlərim barədə etdiyim xahişi müdirə çatdırsın. Bağışla, bağışla məni, ay Allah! O cür böyük insanla qardaşım kimi yanaşı əyləşmişəm! Aman Allah, dəhşətdir! Sabah, elə günü sabah Poltavaya gedib onun ayaqlarına yıxılacam, deyəcəm ki,...

Nikifor Fyodoroviç dedi:

– Sabah getməyin, yayda bir yerdə gedərik.

– Yox, yayı gözləyə bilmərəm. Üzr istəməsəm yaya qədər ölərəm. Gör mən necə pis iş tutmuşam!

– Siz elə bir iş görmüsünüz ki, sayənizdə uşaqlar dövlət hesabına təhsil alacaqlar: biri gimnaziyada, digəri korpusda. İvan Petroviçin xoşuna elə gəlmisiniz ki, sizin xahişinizlə uşaqları yerləşdirdi, hələ özünün “Eneida” kitabını imzası və avtoqrafla sizə hədiyyə göndərüb. Allah ona cansağlığı versin. Mənə də “Eneida” kitabını bağışladı, özü də imzası ilə. Yaxşı olar ki, gedək evə, burada artıq qaranlıqdır. Evdə kitabı sənə təqdim edərim, mənə verilən kitabı da göstərərim.

Stepan Martinoviçin öz gözləri ilə kitaba yazılan sözləri – “Möhtərəm S.M.Levitskiyə xatirə olaraq İ.Kotlyarevski” – oxuyanda necə sevindiğini təsvir etmirəm. O, hönkürərək yazılan sözləri öpüb dedi:

– Ay Allah, bu necə böyük insandır, mənim soyadımı da bilir!

Şam yeməyindən sonra Karl Osipoviç şəhərə yola düşdü. Stepan Martinoviçdən başqa xutorda hamı yatmışdı. O, kitabı götürüb Altanı keçərək özünün soyuq məktəbinə gəldi və çırağı yandırdı. “Eneida”-nı oxumağa başladı.

Nikifor Fyodoroviç onun yanına məktəbə gələndə günəş artıq xeyli qalxmışdı. Çıraq yanır, Stepan Martinoviç isə oturub kitab oxuyurdu. Nikifor Fyodoroviç məktəbə daxil olub dedi:

– Mənim dostum, hər vaxtın xeyir.

Stepan Martinoviç başını qaldırdı və gördü ki, səhər çoxdan açılıb, çıraq hədə yerə yanır.

– Hər vaxtınız xeyir! Hər vaxtınız xeyir, Nikifor Fyodoroviç. Mən bütün gecəni kitab oxumuşam. Qiymətsiz kitabdır! Vaxtınız olanda arıxanada mən onu sizin üçün ucadan oxuyaram. Sehrli kitabdır! Möcüzədir!

– Bəli, məhz sehrli kitabdır! Gör, nə demək istəyirəm, mənim dostum. Bundan sonra biz nə edəcəyik? İndi siz də, mən də tək qalmışıq, bekarıq! Sizin öyrətməyə şagirdiniz, mənim də imtahan götürən müəllimim yoxdur. İndi biz nə edək?

– Heç mən özüm də bilmirəm, – deyə Stepan Martinoviç kəkələdi.

– Gör, nə fikirləşmişəm. Məndən on, ya da iyirmi arı pətəyi götür, elə burada, öz məktəbinin yanında təsərrüfat qur. Birlikdə arıçılıqla məşğul olaq. Nə vaxt ki, Allah sənin işini avand edər, o zaman mənim arılarımı qaytararsan. Bu müddət ərzində biz bir-birimizə qonaq gedib-gələrik. Razısan?

– Siz deyən mənim üçün qanundur.

– İndi isə sizin təmənnasız və həqiqi xristian məhəbbəti ilə bizim uşaqlara etdiyiniz xidmətə görə mənim və arvadımın adından bu kiçik hədiyyəni qəbul edin.

O, tünd-qırmızı mahud parçanı təqdim edərək əlavə etdi:

– Mən dərziləri Berkonun ardınca adam göndərmişəm. İndilərdə gələr. Bu parçadan özünüzdə pencək, ya da daha nəşə tikdirə bilərsiniz.

Stepan Martinoviç parçanı əlində saxlayıb uzun müddət ona baxdı. Özünü elə itirmişdi ki, deməyə söz tapmırdı.

– Bayramda sizin bizim evə ilk gəlişinizin altı ili tamam olacaq.

Stepan Martinoviç təşəkkür bildirən göz yaşları ilə bahalı hədiyyəni qəbul etdi. Onlar məktəbdən çıxdılar.

Xutorda əlində düzbucaqlı arşın tutmuş dərziləri Berko onları qarşıladı. O, Stepan Martinoviçin ölçülərini götürəndə bir neçə dəfə barmaqlarının ucunda dayanmalı oldu. Boyu o qədər də uzun deyildi. Stepan Martinoviç ondan xeyli hündür idi.

Ölçünü götürən kimi dərziləri işə başladı. Dərzilərə öz evində bu cür qiymətli parça vermək o qədər də təhlükəsiz deyil: ya ətəyi qısa olacaq, ya da qolları. Praskoviya Tarasovna çıxdı ki, pencəyin necə tikildiyinə baxsın. O da Stepan Martinoviçə, guya, uşaqların Poltavadan göndərdiyi elə də ucuz olmayan hədiyyəsini təqdim edərək dedi:

– Bax, Zosya bu qara zolaqlı parçanı, Vaty isə ipək parçanı gödəkcə tikdirmək üçün sizə göndərib.

Stepan Martinoviç bu bahalı hədiyyələri qəbul edəndə özünü saxlaya bilmədi. Ürəkdən hönkürdü və dedi:

– Mən nə etmişəm ki, bu cür hörmətə layiq görülmüşəm?..

Demək lazımdır ki, Stepan Martinoviç üç dialektdə sərbəst danışdı. Rus, şərait tələb edəndə malorus dillərində, patetik vəziyyətlərdə kilsə şivəsində danışdı.

O, təşəkkür bildirən göz yaşlarını axıdan zaman Praskoviya Tarasovna otaqdan daha iki qalın kətan parçalarını gətirib dedi:

– Bundan özünüə köynək tikdirərsiniz. Bu mənim hədiyyəmdir, yəqin ki, qəbul edərsiniz. Bizim Marina sizin üçün tikər. Əvəzində mən ona birillik donuz balası verərəm.

Stepan Martinoviç sevincin ən yüksək zirvəsində idi. O, əlləri ilə üzünü örtüb həyəətə qaçdı. Girəcəkdəki artırmada əyləşib balaca uşaq kimi hönküdü. Nikifor Fyodoroviç otaqdan çıxıb onun əlindən tutaraq dedi:

– Biz fikirləşirdik ki, sənə yaxşılıq edirik, sən isə ağlayırsan. Stepan Martinoviç, biz qocalardan incimə!

– Mən sevincdən ağlayıram.

– Elə isə gəl, arıxanaya gedək. Orada mənim taxtımda uzanıb, nə qədər istəsən ağlayarsan.

Stepan Martinoviç ayağa qalxdı, dinməzcə Nikifor Fyodoroviçin ardınca getdi. Arıxanaya çatanda Nikifor Fyodoroviç cibindən tabaşır çıxarıb yeşiklərin üstünə “L” yazaraq dedi: “Allah sizin yeni işinizə xeyir versin” və əlavə olaraq yeşikləri göstərdi:

– Stepan Martinoviç, öz mülkiyyətinizi qəbul edin.

– Heç olmasa ikisini verin. Sizin xeyirxahlığınız məni həlak edəcək.

Onlar cökə ağacının altında əyləşdilər. Nikifor Fyodoroviç arıçılıq haqqında mühazirəsini söyləyib sonda dedi:

– Allah yer üzündə arıçılıqla məşğul olanları çox gərəkli insan hesab edir. Bu arı ki, var ha, zəhmətsevər canlıdır. Allah da zəhməti qiymətləndirənləri sevir. Bu cür dinc əmək sizi pis xilqətli adamlardan qoruyar və insanı alçaldan yoxsulluqdan xilas edir. Mən uzunmüddətli təcrübəmə və müşahidələrimə əsasla-

naraq bu qənaətə gəlmişəm ki, arı mədəni, mülayim xasiyyətli insanları sevir.

Stepan Martinoviç ehtiramla Nikifor Fyodoroviçin dediklərinə qulaq asırdı. Nikifor Fyodoroviç deyirdi:

– Builki yay sona çatmaq üzrədir, inşallah sentyabr başlayacaq. Hələlik arıların çoxalması məsələsi ilə məşğul olmağa dəyməz. Siz indidən pətəklərin yerini müəyyənləşdirin. Ətrafına cökə ağacları əkin. Arıları qışlaqda yerləşdirəndən sonra iki-üç həftəliyə Baturinə gedəcəm. Bizim məşhur arıçı Prokopoviç orada yaşayır. Ondan gərəkli məsləhətlər alıb geri qayıdacam. Fikrim budur ki, bundan sonra yalnız arıçılıqla məşğul olum.

Bu səmərəli söhbətdən iki-üç gün sonra Stepan Martinoviç səhər tezdən “Eneida” kitabı əlində, dərin fikirlər içində öz məktəbinin yanında var-gəl edirdi. O, kitabdən ayrılmırdı. Uzun çəkən götür-qoydan sonra xutora getdi. Gördü ki, Nikifor Fyodoroviç də əlində “Eneida”-nı tutub fikirli halda həyətdə gəzir. Salamlaşandan sonra dedi:

– Bilirsiniz nə fikirdəyəm?

– Bilmirəm, de görüm.

– İstəyirəm bəzi ruhanilər kimi məktəb açım. Uşaqları yığıb onlara savad öyrədim.

– Sizin fikrinizi bəyənirəm, imkanım qədər kömək göstərərəm.

Bir qədər susub əlavə etdi:

– Ancaq arıçılıqdan əl çəkməyin.

– Əlbəttə, arıçılığın öz yeri, məktəbin də öz yeri...

Bu cür ürəyəyatan razılıq alandan sonra həmən gündən başlayaraq məktəbdə, onun ətrafında səliqə-sahman işlərinə başladı. Qonşular bu qərara gəldilər ki, onların müəllim qonşusu artıq evlənməyə hazırlaşır.

Bayramdan sonra müəllimin üç həftədən çox bir müddətdə həyət-bacada görünməməsi onları lap təəccübləndirmişdi.

Gözlənilmədən, birdən-birə yeddi, on yaşlarında dörd oğlan uşağının məktəbin həyətində görünməsi qonşular üçün mübhəm,

sirli məsələyə çevrildi. Əslində, məsələ çox sadə idi. Stepan Martinoviç Qlemyazovda evlərdə olub, oradan dörd uşaq götürüb savad öyrətmək üçün özüylə gətirmişdi. Bununla da məktəbdə təhsilin əsası qoyulmuş oldu.

Stepanın müəllimlik məharətinin sorağı artıq Pereyaslavada və onun hüduqlarından kənarda şöhrət tapmışdı. (Əlbəttə, bu işdə Karl Osipoviçin iştirakı az deyildi.) Eyni zamanda Sokiranın uşaqlarının gimnaziyaya və korpusa qəbul olunması bu fikri daha da möhkəmlətməmişdi. Belə münbit şəraitdə Filipp bayramına qədər məktəb uşaqlarla doldu. Artıq yaxınlıqda olan xutorlardan məktəbə müxtəlif təbəqədən olan uşaqların axını başlamışdı. Stepan Martinoviçin fəaliyyət göstərməsi üçün geniş imkanlar yaranmışdı.

Nikoldan sonra Nikifor Fyodoroviç tezliklə Baturindən, Prokopoviçin yanından qayıtdı. Məktəbin divarlarının gillə ağardıldığını, dərslər otaqlarının qaydaya salındığını, ətrafda az vaxt ərzində böyük işlərin aparıldığını görəndə təəccübləndi və çox sevindi. Həyət kol-kosdan təmizlənmiş, meyvə və cökə ağacları sırayla əkilmişdi. Bu işlərin böyük hissəsini valideynlər, xüsusilə Naum və Berezan kazakları görmüşdülər.

Qış gəlmişdi, hər tərəf qarla örtülmüşdü. Stepan Martinoviçin məktəbində isə dərslər ara vermirdi. Şagirdlər həvəslə oxuyurdular. Stepan hər gün işlərini qurtarandan sonra xutora gedib öz xeyirxahlarını yoxlayırdı. Sokiraların evində onun hər gəlişi sevinclə qarşılanırdı. Praskoviya Tarasovna onu əziz adamı kimi qəbul edirdi. Xutorda uzun qış gecələrini, demək olar ki, şeir, mahnı oxumaqla keçirirdilər.

Bayram günləri yaxınlaşırdı. Stepan Martinoviç artıq şagirdlərini evə buraxmağa başlamışdı. Praskoviya Tarasovna bayram hazırlığı görürdü...

Belə qış gecələrinin birində Karl Osipoviç xutora gəldi. Özü ilə Poltavadan göndərilmiş məktublar gətirmişdi. Məktublar uşaqlardan və sizcə, daha kimdən ola bilərdi? Əlbəttə, İ.P. Kotlyarevskidən. Praskoviya Tarasovna eşidəndə ki, Poltavadan məktub gəlib, əlindəki işi atıb cəld otaqdan çıxdı:

– Məktub hardadı? Əzizim, Karl Osipoviç, hanı məktub? Tez oxuyun, yox, verin əvvəlcə onu öpüm.

Nikifor Fyodoroviç məktubu göstərərək dedi:

– Amma əvvəlcə əlinizdəki kolbasa qazanını aparıb yerinə qoyun, sonra gəlib məktuba qulaq asarsız.

– Doğrudan ha, ağılımı tamam itirmişəm, gözləyin, qayıdıram, – deyib mətbəxə qaçdı.

Tezliklə hamı stol arxasında əyləşdi və təntənəli məktub oxunuşu başladı.

Əvvəlcə uşaqların məktubu oxundu. Praskoviya Tarasovnanın tələbiylə sözlər bir neçə dəfə təkrar oxundu. Əlbəttə ki, bütün bunlar Praskoviya Tarasovnanın göz yaşları və nidaları ilə müşayiət olunurdu. Məsələn, belə:

– Ax, mənim ilahiyyatçı-filosoflarım! Ax, mənim gömgöy şahinlərim – qartallarım, indi heç olmasa gözümün ucuyla sizə baxa biləydim..!

Hava qaralmağa başladığı üçün həmişə həssas olan Marina şam yandırır stolun üstünə qoydu.

Nikifor Fyodoroviç İvan Petroviçin məktubunu açdı. Əvvəl məktubun sonundakı imzaya nəzər saldı, sonra oxumağa başladı:

“Mənim mehriban dostlarım, Nikifor Fyodoroviç, Praskoviya Tarasovna və Stepan Martınoviç!”

Hamı gözaltı bir-birinə baxdı. Məktub malorus ləhcəsində yazıldığına görə mənim povestimə az da olsa zərər gətirməsinə baxmayaraq, yalnız onun məzmunu ilə kifayətlənəcəm.

İvan Petroviç qarşından gələn bayram münasibətilə ənənəvi arzularını bildirdikdən sonra uşaqların yaxşı keyfiyyətlərindən, onların qeyri-adi fiziki və mənəvi oxşarlığından, yalnız geyimləri ilə fərqləndiklərindən yazırdı.

“Həftənin şənbə günləri onları evimə gətizdirirəm. Bazar günlərini mənimlə keçirirlər. Onlarla bir yerdə olmaqdan həzz alıram. Özüm üçün sizin uşaqlardan yaxşısını arzulamazdım. Mənim “Muxa” əsərim hər həftə onların gözəl xüsusiyyətlərinin təsviri ilə zənginləşir”...

O yazır ki, yaxşı olardı onların ikisini də bir yola, ya mülki, ya da hərbi sahəyə yönəldərdiniz. Onda bir orqanizmin psixoloji formalaşma fərqi iki subyektdə müşahidə etmək elmi cəhətdən çox maraqlı olardı. Daha sonra yazır, biləndə ki, onlar alman və latın dillərində yaxşı yazıb-oxuyur, bu zaman çox təəccüblənib. Soruşur ki, onları kim öyrədib. (Bu anda o, dinməzəcə Karl Osipoviçə və Stepan Martinoviçə baxdı.) Yazır ki, bir qədər keçəndən sonra Qapka da onları sevməyə başladı. Hər bazar onları həftəlik pirojna və şirin çörəklə təmin edir. “Bir dəfə Zosya hansısa kadet tədbiri üçün məndən iki şahı qıvən istədi, amma mən vermədim. Təcrübəmdən bilirəm ki, uşaqlara pul vermək məsləhət deyil”.

– Bəlkə, yazıq uşaq o pulu müəllimə verəcəkmis ki, yaxşı öyrətsin.

Praskoviya Tarasovna bu sözləri deyən zaman Nikifor Fyodoroviç ona özünəməxsus ədayla baxdı. Praskoviya daha danışmadı.

Və deyir: “Siz onlar barəsində narahat olmayın. Bayramı mənimlə keçirəcəklər. Yeni il gecəsi onları dostum N-in yanına göndərəcəm. Onların da eyni yaşda olan uşaqları var. Yeni ili şən qarşılayarlar”. Məktubun sonluğu bu sözlərlə bitir. “Salamat qalın, tənha İ.Kotlyarevskini unutmayın.

P.S. Mənim səmimi salamımı dostum Stepan Martinoviç Levitskiyə çatdırın”.

Məktub sona çatanda Karl Osipoviç ayağa qalxdı, tütünü iy-ləyib dedi:

– “Esse homo!” Stepan Martinoviç də ayağa qalxdı, məktubun təsirindən rıqqətə gəlib ağladı. Necə də ağlamasın? Gör onun kimi kiçik müəllimciyə kim salam göndərir? Gimnaziyanın rəhbəri!

Praskoviya Tarasovna da ayağa qalxıb xaç çevirib dua etdi: “Ey rəhmlı Allah! Sənə min şükür. Sən xeyirxah və ədalətli sən. Mənim qərıblıkdə olan balaca yetimlərimə qoruyucu mələklər göndərmisən”.

Nikifor Fyodoroviç oturub dərin sükut içində başını məktubun üstünə əymişdi. Sonra məktubu büküb öpdü, dərindən ah çəkdi, stol arxasından qalxıb sakitcə başqa otağa keçdi. Yarım saatdan sonra otaqdan çıxanda elə bil gözləri qızarmışdı. Praskoviya Tarasovna ona sualla müraciət etdi:

– Görəsən, onun arı pətəkləri var? Mən Poltavada olanda bu barədə Qapkodan soruşmaq yadımdan çıxdı. Bəlkə, ona bir çəllək bal göndərək. Bayrama çatdıra bilməsək də, bəlkə, böyük pasxa bayramına çata.

– İkisini göndərək, – deyə Nikifor Fyodoroviç otaqda var-gəl etməyə başladı.

Qonaqlar onlara xeyirli gecə arzulayıb getdilər.

Bayramlar gəlib keçdi, qış sovuşdu. Yaz özünü göstərməyə başladı. Artıq “Xilas günü” bayramına bir həftə qalırdı. Stepan Martinoviç öz şagirdlərinə tapşırıqlarını verib bayramlaşmaq üçün valideynlərinin yanına göndərdi. Özü isə tanış mülkəddardan at ıcarəyə götürüb gözəl səhərlərin birində xutorla və məktəblə xudahafizləşib Poltavaya yola düşdü. Gedəndə Praskoviya Tarasovna ona uşaqlar üçün bişirdiyi bir kisə şirin çörək və bir qədər də pul verdi ki, İvan Petroviçə çatdırsın. Stepan Martinoviç onun dediklərinin birini yerinə yetirmədi. Həmin pulu Müqəddəs Afanasi kilsəsində keşişə verdi ki, Zosimə və Savvatiyə dua etsin. Bir də Zosimə tapşırırdı ki, İvan Petroviçdən pul almağa cəsarət etməsin.

Poltavada onunla qeyri-adi heç nə baş vermədi. Yalnız bir hadisədən başqa. Kilsəyə gələsən və orada köhnə dostlarla rastlaşmayasan. Əlbəttə, köhnə dostu olan “Bas”ı görməsə də, digər kilsə müğənniləri onu yedirib-ıçırtıldilər. Təbiidir ki, onların məclisi dava-dalaşsız ötüşmür. Sərxoş müğənnilər bir qədər də içəndən sonra bir-birini kötəkləməyə başladılar. Bu davada Stepan Martinoviç də öz payını aldı.

Poltavadan qayıdanda Stepan Martinoviç bir daha əmin oldu ki, onun kilsə dostları düzələn deyil, necə deyörlər: “Qozbeli qəbir düzəldər”.

Stepan Martınoviç öz yerinə qayıdanda məktəbi, həyət-bacanı səliqə-sahmanlı gördü. Qardaşlar ağacları budayıb yeni bağ salmış, ətrafına çəpər çəkmişdilər. Onlara təşəkkür edib hərəsinə bir cüt isti çəkmə və gödəkcə tikdirmək üçün demikoton parça verdi. Onlardan xahiş etdi ki, sabah arı pətəklərini xutordan bura gətirsinlər. Növbəti gün tapşırıq yerinə yetirildi.

İndi o, təkcə cübbəli keşiş, otuz nəfərə yaxın şagirdin müəlimi deyil, həm də kifayət qədər böyük arıçı idi.

Günlər, aylar, illər hiss edilmədən keçirdi. Zosya və Vatyə Poltavada ruhən, fiziki cəhətdən inkişaf edir, böyüyürdülər. Niki-for Fyodoroviçlə Praskoviya Tarasovna xutorda yavaş-yavaş qocalırdılar. Bayram günlərində uşaqlarından təbrik məktubları alırdılar. İndi onların yazdıqları məktublارın məzmunu əvvəlki tək sadə, sadələvh deyildi. Bu məktublar yazan adamın xarakterinin formalaşdığını göstərirdi.

Məsələn, Zosya kifayət qədər qısa, lakonik cümlələr işlədirdi. Yazırdı ki, gimnaziyada oxuyanlar arasında o, ən kasıbı olsa da, təhsildə birincidir. Vatyənin məktubları isə əhatəli idi. Uğurları barədə qısa yazır, yoxsulluğu haqqında heç eyham da vurmurdu. Xeyirxah himayədarı haqqında tam bir səhifə yazırdı.

Dördüncü ilin sonunda uşaqlardan belə bir məzmununda məktub aldılar:

“Əziz valideynlər!

Mən buraxılış imtahanlarını əla verdim. Bütün fənlərdən yaxşı bal topladım, cəbhə fənni üzrə birinci oldum. Məni Peterburqdakı zadəgan polkuna göndərirlər. Buna görə də xahiş edirəm nəzərə alınmayan xərclər üçün müəyyən qədər pul göndərəsiz.

Sizin itaətkar oğlunuz Z.Sokirin”.

– Sokirin, Sokirin, pis əlamətdir, – Nikifor Fyodoroviç öz-özünə dedi və ikinci məktubu açdı.

“Mənim mehriban, əziz valideynlərim!

Allah sizin dualarınızı qəbul etdi və mənim zəhmətimi qiymətləndirdi. Mən öz imtahanlarımı, demək olar ki, müvəffəqiyyətlə

yətlə verdim. Mənim himayədarım da çox sevindi. O sizə və ləyaqətli Stepan Martinoviçə salam göndərir. İmtahanları uğurla verdiyimə görə mənə çox qiymətli mükafat təqdim etdilər. Rektorun özü Vergilinin latın dilində olan nəfis cildli “Eneida”sını təqdim edərkən hamının qarşısında elan etdi ki, mən dövlət hesabına universitetdə istədiyim fakültədə təhsil almağa layiq görülmüşəm. Mən tibb fakültəsini seçdim. İndi sizin valideyn xeyir-duanızı və məsləhətinizi gözləyirəm. Hansı universiteti məsləhət bilirsiniz, Xarkov, yoxsa yaxınlıqda olan Kiyev universitetini? Mən sonuncunu istəyərdim, çünki orada tibb sahəsi üzrə yaxşı professorlar var. Həm də sizə – mənim sevimli və əziz valideynlərimə bir qədər yaxın olardım.

Sizin xeyir-duanızı və məsləhətinizi gözləyirəm. Sizin mehriban valideyn əllərinizi öpürəm. Sizə daima sədaqətli olan oğlunuz S.Sokira.

P.S. Mənim əvəzimə unudulmaz Stepan Martinoviçi öpün.

Dünən və bu gün bizim xeyirxahımız ayaq və bel ağrılarından şikayətlənir, artıq üçüncü gündür ki, evdən çıxmır. Onun qiymətli sağlamlığı üçün mənimlə birgə siz də dua edin”.

Məktubu oxuyub qurtarandan sonra Nikifor Fyodoroviç dedi:

– Allah, sənə çox şükür, heç olmasa biri adama oxşadı!

– Özü də necə adam! – deyə Karl Osipoviç əlavə etdi. – Mən sizi inandırırım, ondan doktor, magistr, professor, özü də məşhur cərrah çıxacaq. Bir çox elmi cəmiyyətlərin üzvü olacaq. İnanın ki, belə də olacaq. Ay səni gənc həkim! – deyə qışqırdı və kətli döyəclədi...

Praskoviya Tarasovna Karl Osipoviçə müraciətlə:

– Siz fikirləşirsiniz, Zosidən bir şey çıxmıyacaq?

– Yox, Allah eləməsin, elə fikirləşmirəm! Ondan yaxşı zabıt, polkovnik, general, hətta feldmarşal ola bilər. Bu onun özündən asılıdır.

– Nə olub görmüşük, nə olacaqsə bundan sonra görərik, – quru səslə Nikifor Fyodoroviç əlavə edib öz arıxanasına yollandı.

O, uzun müddət qeyri-müəyyən, kədərli fikirlərlə arıxananın ətrafında gəzdi. Nəhayət, özünü ələ alıb sakitləşdi, hər şeyin yaxşı olacağı ümidiylə Boqdan Xmelnitskinin “Olacağa çarə yoxdur, yazıya da pozu” müdrik kəlamını təkrarlayaraq xutora qayıtdı.

Növbəti gün o, İvan Petroviçə səmimi təşəkkür məktubu yazdı. 25 rubl pul göndərib İvan Petroviçdən acizənə xahiş etdi ki, onu uşaqlara versin.

Bir aydan sonra valideynlər Vatyanı xutorda, öz evlərində qucaqlayıb öpəndə sevinclərinin həddi-hüdudu yox idi.

O, Kiyevə gedəndə yoldaşlarını dilə tutdu ki, bir günlüyə olsa da xutorda qonaq qalsınlar. Onlar məmnuniyyətlə razılaşdılar.

Zosya Peterburqa Xarkov yolu ilə getdiyi üçün Pereyaslavaya gələ bilmədi. Yalnız məktub yazmışdı. Karl Osipoviç məktubu Nikifor Fyodoroviçə kənardan göstərəndə o, Praskoviya Tarasovna üçün “Kapitan Kopeykin haqqında povest”i oxuyurdu. Əlbəttə, Kopeykin haqqında hekayət yarımçıq qaldı.

Nikifor Fyodoroviç məktubu ürəyində oxumağa başladı. Oxuyub qurtaranda acıqla döşəmənin üstünə tullayıb dedi:

–Yalnız pul istəməyi bilir. Üç yüz rublu istəmək ona zarafat gəlir.

Sakit bir yer tapıb əyləşdi, Karl Osipoviç də onun ardınca çıxdı. Praskoviya Tarasovna ehtiyatla məktubu qaldırıb Vateyə verdi ki, oxusun. Vate astadan oxumağa başladı.

“Mənim əvəzsiz valideynlərim!

Allahın köməyi ilə mən artıq qrinader polkunun zabitiyəm. Özünüz bilirsiniz ki, qvardiya zabiti özünü necə saxlamalıdır. Bura nə Poltava, nə də əldən düşmüş Pereyaslavadır. Xeyirxah insanlar deyirlər ki, bura paytaxtdır. Buna görə də ilk günlər üçün mənə ən azı 300 rubl lazımdır. Sizin oğlunuz Z.Sokirin”.

Vatya məktubu büküb Praskoviya Tarasovnaya verdi.

– Sən axıra qədər oxudunsa, ver mənə gizlədim.

– Mən hamısını oxudum.

Yazıq arvad inanmayıb məktubun sətirlərini bir-bir saydı. Acı həqiqətə əmin olanda məktubu stolun altına tulladı, əlləriylə üzünü qapayıb acı-acı hönkürdü.

Yazıq, bədbəxt qadın! Bu, yalnız zəhərli toxumun hələ yenicə açılmağa başlayan gülüdür.

Bir neçə gündən sonra o, göz yaşları içində Nikifor Fyodoroviçə yalvarıb ondan 300 rubl aldı. Vatyə artıq getmişdi. Nikifor Fyodoroviç Zosyaya məktub yazmaqdan imtina etdi. Yazıq qadın kilsə hərfləriylə ona belə bir məktub yazdı:

“Mənim Zosyam, mənim şahinim! Yalvarış və göz yaşları içində sənə pul göndərirəm. Nikifor Fyodoroviçin sənə acığı tutub”.

Pulu məktuba büküb, özü poçta apardı ki, yola salsın. Poçt müdiri ünvarsız zərfin içindəki pulla məktubu görəndə çox təəccübləndi. Praskoviya Tarasovna Karl Osipoviçin yanına getdi ki, ünvanı yazsın. O, ünvanı yazıb məktubu yola saldı.

Qvardiya çavuşu pulu alıb məktuba heç diqqət yetirmədi, kağız yerə düşdü. Digər qvardiya çavuşu məktubu yerdən qaldırıb oxudu və cibində gizlətdi.

Səhəri gün ekzertis-qauze (çavuş) məktubu polk yoldaşlarına göstərdi və bununla da tamaşa başlandı. Zosya əvvəl nə baş verdiyini anlaya bilmədi.

Baş düşəndə nə fikirləşdisə, gözəl səhərlərin birində, təlimdən sonra özü kimi çavuşları yığıb Sen-Jorja dəvət etdi. Onlara yaxşı qonaqlıq verdi və yarımşərxoş halda lakonik yazılmış məktub barədə danışdı.

Belə ki, guya, onun (Zosyanın) Poltavada amikası, yəni məşuqəsi var. Savadsız, lakin varlı tacir arvadıdır. Ərindən pul oğurlayıb bax, sizin bu dostunuzu təmin edir...

Dəstə “Ura!” – qışqırır “Bütün savadsız məşuqələrin sağlığına” içdilər. Sağlıqlar axşama qədər uzandı. Axşam bütün dəstə Talioniyə baxmağa getdilər, əlbəttə ki, xoşbəxt məşuqun hesabına. Heç yarım il keçmədi ki, xutorda xoşbəxt məşuqdan aşağıdakı məzmununda məktub aldılar:

“Mənim zərif, qayğıkeş valideynlərim, sizin ucbatınızdan mən qvardıyanı atıb orduya keçmək üçün xahiş etmək məcburiyyətində qaldım. Ona görə ki, mən dilənçi vəziyyətimdəyəm. Sizin isə sandığımızda qızıllar aşıb-daşır.

Sizin qədirlən oğlunuz Sokirin”.

Lakin onun orduya köçürülməsinin səbəbi başqa idi.

Günlərin birində Martsinkeviçin məşhur rəqs sinfində (hər cümə günü ora gedirdi) hansısa fahişə qadına görə o, sərxoş halda bir çərkəzlə dalaşdı. İşə polis qarışmalı oldu. Əhvalat bunula bitdi ki, asiyalı olduğu üçün çərkəzi bağışladılar, avropalı olduğuna görə rütbəsini saxlamaqla mənim qəhrəmanımı əvvəlcə orduya, sonra da Həştərxandakı daxili xidmət qarnizonunun batalyonuna keçirdilər.

Sonra baş verənlərlə səbirli və sevimli oxucularımı yormamaq üçün bir çox əhvalatın üstündən keçməli olacam.

Dostum bütün yaramazlığına baxmayaraq, artıq kapitan rütbəsinə çatmışdı. Onun qardaşı isə müqəddəs Vladimir Universitetində kursu yenidən bitirmişdi. İmtahanların nəticəsinə əsasən ona on ikinci dərəcəli həkim rütbəsi verildi. Təqdimatdan sonra elan etdilər ki, dövlət məsrəfinə təhsil aldığı üçün hökumətin göstərişi ilə Orenburqakı üçüncü dərəcəli hərbi xəstəxanaya həkim təyin olunur.

Növbəti gün dəftərxanada məvacibinin üçdə bir hissəsini, yol xərcini və digər ödəmələri verib onunla xudahafizləşdilər.

Beləliklə, Vatyə qədim Kiyevi ola bilsin ki, həmişəlik tərək etdi.

Savvati qərara gəldi ki, iki həftəni xutorda, öz sevimli valideynləriylə keçirsin. Xutorda həyatın yeknəsəq olmasına baxmayaraq, günlər sürətlə keçirdi. Həmişə belədir, sevincli günlər tez, kədərli günlər isə ləng gedir.

Ayrıliq ərafəsində nahardan sonra Nikifor Fyodoroviç Savvatinin qoluna girib, adəti üzrə onu arıxanaya gətirdi. Arıxanaya bir neçə addım qalmış dayandı, iki bəzəkli cökə ağacını ona göstərib dedi:

– Bu iki ağacı siz mənim xutorumda tapılında Andruşadaki yepiskop bağından gətirib sevincli günlərimdən xatirə kimi əkmışəm. Gör indi onlar necə böyüyüb, boy atıb, necə də qəşəng gülləri var. Bu qoca yaşında allah mənə qismət eləmədi ki, sənənlə qardaşına bu qoşa cökə ağacı kimi baxıb fərəhlənim. Sənə qardaşın xeyirxah insan xilqətini təhqir etdi. Doğma olmasa da, sizə ən zərif, ən mehriban, qayğıkeş ana olan bir insanı, mənim xeyirxah arvadımın simasında insanlığın ülvi təbiətini təhqir etdi. Məni unuda bilər. Mən sərt adamam və artıq nəvazişi sevmirəm. Onu necə, o əzabkeş insanı, bir an da olsun gözünü onun üstündən çəkməyən ananı unutmacaq olarmı?

Bəş ildir gözü yolda qalıb, heç olmasa əl boyda kağız yazıb bu bədbəxt insanı sevindirmək olmazdımı? O yazıq gecə-gündüz dua edib ağlayır. Doğrudur, mən özüm günahkaram...Ancaq o, oğlunu zabit görmək istəyirdi, naşükür adam yox...Bəli, nə əkərsən, onu da biçərsən.

Onlar sakitcə arıxanaya daxil olub, cökə ağacının altında əyləşdilər. Nikifor Fyodoroviç sözünə davam etdi:

–Bəli, Vətya, ağırdır, arzularının həyata keçməsinə ümid qal-mayanda çox ağır olur.

Vətya, sən səbah uzaq bir ölkəyə gedirsən. Biz qocalara yazığın gəlsin, heç olmasa sən yaz. Tənbəllik eləmə, özün barədə əhatəli yaz. Heç nəyi bizdən gizlətmə. Əgər nəyəsə ehtiyacın olarsa çəkinmə, mənə yaz. Sənə üçün heç nə əsirgəmərəm...

İndi sənə 300 verim, yolda pul çox lazım olur. Mənim qarım Zosyaya da pul göndərib.

Və pulu Vətyaya uzatdı.

Vətya puldan imtina edib dedi ki, yolda sərf etməyə pulu var, əgər sonra lazım olsa yazar. Çox pul yolda ağır yüküdür.

– Özün bilərsən... Pula ehtiyacı olmayana ən varlı adam deyirlər...

İndi, Vətya, ürəyimdə nə vardısı hamısını sənə dedim. Bir daha xahiş edirəm, biz qocaları unutma, xüsusən o yazıq qadını.

Zosyanın susması onu həlak edib... Bundan sonra qoca istirahət etmək üçün getdi, Vatyə Kotlyarevskinin “Eneida”sını götürüb oxumağa başladı.

Axşam hamı bir yerə yığılanda Vatyə Nikifor Fyodoroviç dedi:

– Mən çoxdan bəri istəyirəm sizin skripkaya baxım, həmişə də yadımdn çıxır. Gərək ki, demişdiniz çox qiymətli skripkadır.

– Hə, qiymətlidir. Ona görə qiymətlidir ki, onu mənim rəhmətlik atam çalıb, dünyasını dəyişəndə mənə vəsiyyəət etdi.

– İcazə verin ona baxım.

– Bax, sən onda nə görəcəksən?

– Bəlkə, nəşə gördüm.

Bunu deyib Nikifor Fyodoroviçin otağına getdi. Yeşikdən skripkanı çıxarıb simlərini yoxladı. Geniş olan qonaq otağına keçib bir melodiya çaldı, sonra qədim slavyan mahnıları əsasında Levitskinin variasiyalarını ifa etdi:

Mən niyə dünyaya gəldim,

Buna günahkar kim ola.

Effekt çox gözlənilməz oldu. Dinləyənlər bir neçə dəqiqə donub qaldılar. Skamyadan ilk qalxan Nikifor Fyodoroviç oldu. Göz yaşları ilə virtuozu qucaqlayıb söylədi:

– Mənim oğlum, mənim sevincim! Mənim son ümidim! Skripka çalmağı kimdən öyrəndin, bu ilahi mahnını nə vaxt, harada öyrənmisən?

Savvati ona dedi ki, Kiyevdə, daha doğrusu, Krestdə skripka çalan qoca dilənçi öyrədib. Onunla tanış oldum, evə dəvət etdim. O mənə nəinki skripka çalmağı, həm də musiqini duymağı öyrətdi.

– Kiyevə yaz, qoy o ilahi şəxs mənim yanıma gəlsin. Mən ona hər şeyi, hətta arıxananı da verərəm.

– O, artıq bu dünyada deyil. Mən onu öz çiyinlərimdə aparıb Şekavitsa məzarlığında dəfn etdim.

– Sənə təşəkkür edirəm, mənim yeganə ümidgahım, böyük bir insanı torpağa tapşırımsan.

O, bir müddət susandan sonra sözünə davam etdi:

– Hey düşünürdüm ki, mən öz mirasımı, irsimi, kitablarımı, skripkamı, quslimi kimə tapşırıb gedəcəm...Günaha batıb dedim ki, onları mənimlə birgə tabutuma qoyarlar. Ona görə ki, ətrafımda elə layiqli adam görmürdüm. İndi o adamı görürəm, o sənsən, mənim son ümidgahım! İndi skripkanı özünlə götür, hələlik qalanlarıyla başımızı qatarıq, sonra yiyə durarsan...

O, qusliyə yaxınlaşıb onu açdı, simlərini yoxladı, iki əliylə qalın gümüşü saqqalını (artıq üç il idi ki, saqqal saxlayırdı) tumarlayıb Ossian kimi simlərə toxundu:

Hələ yaşamağa dəyər...

Prelyüdü sona yetirəndən sonra o, qoca, titrək, lakin ilhamlı səslə oxumağa başladı. Savvati də öz cavan tenor səsiylə ona qoşuldu:

Çöl düzündə tənha məzar

Yoldan keçənə deyir:

Mənə bax, ibrət götür,

Bu torpaq adam yeyir...

Karl Osipoviç daha tab gətirə bilmədi, cibindən yaylığını çıxartdı, göz yaşlarını silmək üçün qonaq otağından çıxdı. Onlar oxuyurdu:

Qartal yüksəkdən uçur,

Dənizin o tayına.

Qanad çalır yetmək üçün

Balasının hayına.

Sən dənizsən, sən bilməzsən

Fələk kimləri seçir,

Yetimlərin qəriblikdə

Günü ah-vayla keçir...

Karl Osipoviç daha qonaq otağına qayıda bilmədi...

Səhəri gün din xadimləri, xutor əhalisi Savvatini yolosalma mərasiminə toplanmışdı. Əvvəlcə rahibin özü müqəddəslər haqqında mədhiyyə dedi, sonra Stepan Martinoviç öz şagirdləri

ilə birgə “Ey Müqəddəs Ana!” mahnısını xorla oxudu. Dua mərasiminə keşişin özü rəhbərlik etdi, Stepan Martınoviç isə həvarilərin yazdıqlarını nəzmə çəkdi.

Ruhanilərə naharı qonaq otağında, şagirdlərə isə həyətdəki taxtın üstündə verdilər. Onlara xidmət olunmasına Praskoviya Tarasovnanın özü nəzarət edirdi. Ziyafətin sonunda Tarasovna şagirdlərin hər birinə kitab, bir banka bal və beş rubl pul verdi.

Axşamüstü Savvati Nikiforoviç faytonla Poltavaya yola düşdü.

Poltavada mərhum İvan Petroviçin evini ziyarət etdi. Onu gənc, bir qədər yöndəmsiz adam və artıq kor olmuş Qapko qarşıladı. Savvati Nikiforoviç keçmiş himayədarının evində onun ruhuna cənazə duası oxudu, bu xeyirxah insanın xatirəsini bir daha yad edib kədər içində Poltavanı tərk etdi.

Kilsəni ötüb dağdan aşağı endi. Köhnə taxta kilsə ilə üzbəüz XVII əsrin abidəsi olan, Martin Puşkaryov tərəfindən tikilmiş ağ kilsənin qarşısında dayanıb uzun müddət ona baxdı.

Sonra gözləri yaşlılığa bürünmüş komanı axtardı. Yoldan gəlib keçənlər düşündülər ki, bu adam ona kiminsə su gətirəcəyini gözləyir, amma gəlib çıxmaq bilmir.

Savvatiyə elə gəldi ki, koma boşdur, artıq faytonçuya “sür” demək istəyirdi. Birdən sınımış pəncərədən qucağında uşaq tutan gənc qadını görüb diksindi. Ehtiyatla və pıçıltı ilə ona müraciət etdi: “Gəlmək olar?”

– Olar – deyə gənc qadın cavab verdi.

O, cəld faytondan tullandı və bir neçə addımdan sonra artıq komada idi.

– Salam, Nastya, məni tanıdın?

– Yox, – dedi və qadın qızardı.

Savvati uzun müddət kədərli baxışlarla onun çox gözəl görünən, həyəcandan qalxıb enən sinəsinə və allanmış bənizinə baxdı. Gənc qadın da susurdu. Əgər əynindəki ağ köynəyin yaxalığı qalxıb enməsəydi, elə bilərdin ki, heykəldi.

Birdən üzündəki allıq bəyazlaşdı. Qucağındakı ağbənizli körpə elə bil Penelopun mərmərdən yonduğu heykəlin üstündə oynayırdı. Savvati onun ağ əlindən tutub dedi:

– Demək, sən məni tanımadın, Nastya?

– Tanıdım...Sizi həyətdə görəndə tanıdım... ancaq deməyə utandım...

Onun qonur gözlərindən iri göz yaşları yavaş-yavaş diyirləndi. Uşaq əllərini Savvatiyə uzatdı: “Tatu! Tatu!”

Mən uzaqlara gedirəm, Nastya, gəldim ki, səninlə vidalaşım.

Qadın pıçılıyla – sağ olun, – dedi.

– Əlvida, mənim Nastyam, salamat qal! – deyib onun yanaqlarından öpdü, tələsik küçəyə çıxdı və faytona əyləşib getdi.

Nastya uzun müddət bir yerdə dayanıb pıçılıyla deyirdi: “Əlvida, əlvida!” və uşağa baxıb acı-acı hönkürdü.

Vorskle körpüsünü keçəndə Savvati üzünü Poltavaya çevirdi, gözləriylə ağ komanı axtardı. Ağ koma yaşıllıqlar arasında çoxdan itmişdi...

Fayton Poltavadan uzaqlaşdıqca, Savvati keçmiş daha çox xatırlayırdı...

...On üç yaşlı Nastya çox qəşəng qız idi. Hər bazar günü nənəsinin yanına gəlib bir günlük qonaq qalanda həmişə başına qırmızı lent bağlayardı, lentə müxtəlif güllər taxardı. Oynayıb yorulanda tez nənəsinin yanına qaçıb ona sığınar, böyük adamlar kimi xəyala dalardı. On üç yaşlı qız nə arzulaya bilərdi?.. İstəyirdi ki, Vatyə kilsədən tez çıxsın, gəlib nahar edəndən sonra gözbağlıca oynasınlar. Mən güllərin arasında gizlənərəm, Vatyə da axtarıb məni tapar...

Bir neçə il də keçdi, uşaq məhəbbəti artıq özgə xarakter almışdı. Nastya boy-buxunlu, on altı yaşlı gözəl qız olmuşdu. Vatyə isə on yeddi yaşlı cəzbedici gənc idi. Gecələr hər ikisinin yuxusu ərşə çəkilirdi. Nastya bağçadakı çardağın altında əyləşib gecənin yarısına qədər oxuyardı:

Gecə keçdi, səhər oldu,

Sən gəlmədin...

Vatya da gecə keçənə qədər onun mahnılarına qulaq asardı. Yay gecələri onları daha da yaxınlaşdırdı. Gecə görüşləri öpüşlərlə qurtarardı. Bu məsələdə Vatya cömərd idi... Lakin şeytan güclüdür, xüsusən təcrübəsizləri çox tez yoldan çıxarır. Əgər Vatya imtahanları əla verib tezliklə Kiyevdən getməsəydi, bədmüşk ağacının altındakı gecə görüşlərinin sonunun necə qurtaracağını bir allah bilir. Bu onun ilk və demək olar ki, son məhəbbəti idi.

Zosyada da bu ehtiras erkən oyanmışdı. O, nəzarətçinin böyük qızı Olimpiada Karlovna ilə məhəbbət macərələrini yaşayırdı. Bu məhəbbət onun zadəgan polkuna getməsiylə sona yetdi. Qvardiya zabiti mundiri qamətli gənci zərif cinsin nəzərlərindən yayındırmadı. O özündə sirli güc hiss edirdi. İstərsə evli, istərsə də subay olsun, qadınlara münasibətdə əsl Don Juan idi.

Həştərxana gələndə o öz Yakılınasını oğlu ilə birlikdə Svis-tunun çirklə döngəsində gizlətdi. Özü isə şəhərdə ev kirayələdi. Arvadına dedi ki, bunu hərbi xidmət tələb edir. Sadələvh qadın da ona inanmışdı. Yalnız batalyon komandiri və onun adyutantı xidmət kitabçasından bilirdilər ki, o, evlidir. Bir də, deyəsən, məhəllə nəzarətçisi olan polis məmuru bunu hiss etmişdi. Çünki bu məhəllədə ştabs-kapitanın arvadı Sokirina yaşayırdı.

Bütün bunların elə bil Zosyaya heç bir dəxli yox idi.

Zosim tədricən hər bayram və bazar günləri səylə erməni kilsəsinə və erməni seyrəngahına gedirdi. Artıq qısa müddətdə o, bir deyil, bir neçə erməni mataxası (erməni qızı) ilə yaxınlıq etmişdi. Xüsusilə varlı ermənilərin oğlanları kef məclislərində tez-tez onun caynağına keçir, kart oynayıb uduzurdular. Əlbəttə, bu oyunun sonu həmişə dava ilə qurtarırdı. Buna görə də şəhərə qayıdanda üz-gözü başqa şəkil alır, tanınmaz olurdu.

Bəzən belə görkəmdə Yakılınanın yanında peyda olanda inandırmağa çalışırdı ki, ona bağışlamaq üçün Novopetrovskidən gətirilmiş türkmən arqamakı (türkmən at cinsi) almaq istəyirmiş. Atı minib yoxlamaq istərkən yıxılaraq bu vəziyyətə düşüb. Təbii ki, yazıq qadın ona inanırdı.

Üz-gözü qaydaya düşən kimi nişanlanmış kartlarla yenə də yoxa çıxdı və bir müddətdən sonra yenə də həmin portret cizgilərlə qayıtdı. Bu dəfə Yakılınaya dedi ki, N. tacirindən onun üçün Vyatski üçlüyü (üç at) almaq istəyib, amma o əcaib üçlük gör onu nə hala salıb. Belə portret əhvalatları tez-tez təkrar olunduğundan sadələvh Yakılına nəsə xoşa gəlməyən hal baş verdiyindən şübhələnməyə başlamışdı.

1847-ci ilin qışında o, üç ay Yakılının yanında görünmədi. Aylar keçdi, Zosim yoxdur. Yakılına fikirləşdi ki, bəlkə, allah eləməsin, atdan yıxılıb ölüb.

Bir gözəl səhərlərin birində hərbi qulluqçular üçün baş dustaqxanadan çapar peyda olub ona dedi: sizin cənabınız əmr etdi ki, onun üçün iki qrıven və bəzi şeylər verəsiniz.

O, qorxu içində soruşdu: – Hansı cənab?

– Cənab ştabs-kapitan Zosim Nikiforoviç.

– Nə üçün?

Çapar əvvəlcə gülümsədi, malorusiyalı olduğundan qadın məsələnin nə yerdə olduğunu anladı. Tez özünə gəlib Qritsyanın əlindən tutaraq çapara dedi: “Gedək!”...

Yazıq qadın, heç nədən hali olmadan nəyin vardısıa hamısını məhkəmənin yolunda sərf etdin.

Zosim hərbi dustaqxanada saxlanılırdı. Törətdiyi müxtəlif cinayətlərə görə mühakimə olunacaqdı. Sən öz gəlişinlə hər şeyə son qoydun, bütün nəzarətçilərin önündə onu öz ərin kimi qəbul etdin. Halbuki bütün şəhər bilirdi ki, o, erməni NN-in kürəkənidir və gözəl erməni qızını qaçırıb, hamıdan gizli Çyornıy Yarıda kəbin kəsdirib.

O, erməni qızının gözəlliyinə deyil, varlı atasının puluna vurulmuşdu. Qızın atası onu məmnuniyyətlə bağışladı, amma iş pul məsələsinə çatanda dedi: – ç e k a. Bu zaman mənim qəhrəmanım fikirləşməli oldu: “Yaxşı olmadı! Onda başqa tərəfdən yaxınlaşmaq lazımdır”.

Evə gəlib erməni qızını əvvəlcə söyməyə, sonra dilə tutmağa və yalvarmağa başladı ki, məhz onun xoşbəxtliyi naminə atasının

varidatını oğurlasın. Lakin erməni qızı bu təklifi qətiyyətlə rədd etdi: – Ç E K A

– Çeka, çeka də! – deyə mənim qəhrəmanım qızı bir daha təhqir edib, bütün bahalı, qiymətli qızıl əşyalarını, bəzək şeylərini alıb evdən qovdu.

Bu qəza-qədərdən sonra mənim qəhrəmanım öz iyrənc əməllərini daha da artırdı... Nəhayət, hərbi təcridxanaya salındı...

...Praskoviya Tarasovna evdə tək qalıb darıxanda ya həyətbacada özünə iş tapır, ya da Altanı aşıb Stepan Martinoviçin məktəbi və arıxanasıyla maraqlanırdı. Stepan Martinoviç də böyük həvəslə onu görülən yeni işlərlə tanış edirdi. Bu gün də Altadan qayıdıb evə yaxınlaşanda Praskoviya Tarasovna Karl Osipoviçin arabasını həyətdə gördü. Nikifor Fyodoroviç də tələsik addımlarla ona yaxınlaşırdı. Onun dümağ saqqalını külək dağıdırdı.

Praskoviyanı görəndə kimi Fyodoroviç ucadan səsləndi: – Parasko! – Bu zaman əlində tutduğu məktubu yuxarı qaldırdı. Tarasovna məktubu görüb qışqırdı:

– Hansındır?

– Vatyadandı, Orenburqun özündən!

Praskoviya Tarasovnanın bir dəqiqəliyə elə bil dili tutuldu. Karl Osipoviçə salam verməyi də unutmuşdu. Hamı evin qabağındakı artırmaya çıxdı. Nikifor Fyodoroviç öz otağına keçdi ki, eynəyini götürsün, Marinanı da Stepan Martinoviçin ardınca göndərdi: “Ona de ki, Vatyadan məktub gəlib, oxumaq lazımdır”. Nikifor Fyodoroviç eynəyini silməyə macal tapmamışdı ki, Stepan Martinoviç artıq Altanı keçib gəlirdi.

Hamı öz yerini tutandan sonra Nikifor Fyodoroviç köhnə eynəyini gözündə rahatladı, məktubu açdı, o tərəf, bu tərəfə çevirdi, yüngülcə öskürüb oxumağa başladı:

“Mənim əziz və unudulmaz valideynlərim!”

Nikifor Fyodoroviçin səsi əsdi və o, şikayət etməyə başladı ki, eynəyi tamam zəifləyib dumanlı göstərir. Buna görə də məktubu Karl Osipoviçə uzatdı və xahiş etdi ki, yavaş-yavaş

oxusun. Karl Osipoviç də öz növbəsində eynəyini asta-asta çıxarıb gözündə rahatladı, öskürmək əvəzinə tənbəki iyləyib oxumağa başladı:

“Mənim əziz və unudulmaz valideynlərim!”

Nikifor Fyodoroviç nəfəsini içinə çəkmişdi, Praskoviya Tarasovna bütün varlığıyla diqqət kəsilmişdi, hətta göz yaşlarını da silə bilmirdi. Karl Osipoviç davam etdi:

“Qiyabi olaraq sizin xeyirxah, nəvazişli əllərinizi öpürəm və bizi yaradan Allaha dua edirəm ki, mənim üçün ən qiymətli olan ömrünüzü uzun eləsin. Allaha şükür olsun, sağ-salamat təyin olunan yerə gəlib çatdım. Artıq bir həftədir buradayam. Mənim əzizlərim, fikrim var idi ki, çatan kimi məktub yazım, lakin bəzi təxirəsalınmaz işlər imkan vermirdi.

İndi şükür Allaha, asudə vaxt tapıb sizə məktub yazıram. Starıy Slabodkada hospitalla üzbəüz iki otaqlı mənzil kirayələmişəm. Dünən növbətçiydim, bu gün tamamilə azadam.

Mənim fikrimcə, Orenburqun xarici görünüşü o qədər də xoşa gələn deyil, amma xarici görünüş bəzən aldadıcı olur. Yaxşı olar ki, bu barədə şəhərlə yaxından tanış olandan sonra yazım.

Qərara almışam ki, gündəlik yazıb hər həftə sizə göndərim. O zaman məni öz yanınızda hiss edərsiz. Özüm haqqında daha geniş yazmadığım üçün məni bağışlayın...

Karl Osipoviçə baş əyirəm və Stepan Martinoviçə çatdırın ki, mən onu çox sevirəm, onun böyük, geniş qəlbinin vurğunuyam.

Mənim mehriban, əziz valideynlərim, sizin nəvazişli əllərinizi dönə-dönə öpürəm. Əbədi olaraq sizi sevən oğlunuz Vatyani unutmayın!”

Karl Osipoviç məktubu oxuyandan sonra onu ehtiyatla büküb Nikifor Fyodoroviçə uzadaraq söylədi:

– Olduqca yetkin və qabiliyyətli oğuldur.

O isə məktubu alıb öpdü, stolun üstündə olan Konisskinin salnaməsinin arasına qoydu və sakitcə artırmadan endi.

Praskoviya Tarasovna Allaha yalvarıb ağlayırdı.

Stepan Martinoviç stuldan qalxıb Karl Osipoviçə gözüylə işarə etdi ki, ardınca gəlsin, ona vacib sözü var. Onlar kənara çəkildilər, Stepan pıçıltıyla dedi:

– Mən Poltavada gəzib-dolananda bir daha əmin oldum ki, qərrib yerdə pulsuz yaşamaq necə çətin olur. Nə olsun ki, o istəmir. Mən keçən il Moskva tacirlərinə bir qədər mum və bal satmışam. O pula ehtiyacım yoxdur, məktəbdən aldığım məvacib mənim yeməyimə, geyimimə çatır. İstəyirəm həmin pulu ona göndərəm, necə məsləhət bilirsiniz?

Karl Osipoviç də pıçıltıyla:

– Yox, gözləyin. Əgər sizdə artıq pul varsa, onun üçün daha yaxşı daldabucaq tapmaq olar.

Onlar ayrıldılar.

İş bundaydı ki, Karl Osipoviç Həştərxandan bir zərfin içində iki məktub almışdı. Biri onun öz adınaydı, ikincisi isə əgər sağdırsa yüzbaşı Sokiranın, ya da Praskoviya Tarasovnanın adına.

Zosya Karl Osipoviçə yazdığı məktubda ümumi ifadələrlə düşdüyü ağır vəziyyətdən danışdı. Xahiş edirdi ki, əgər qocalar sağdırsa məktubu çatdırıb desin, Zosya onlara yaxşı münasibət bəsləyir və bir qədər pul göndərsinlər. Əgər pul göndərməsələr o, tələyə düşəcək.

Karl Osipoviç bilirdi ki, məktub Nikifor Fyodoroviçin xoşuna gəlməyəcək və ona göstərməmək qərarına gəlmişdi. Fikirləşdi ki, məktubu Praskoviya Tarasovnayla Stepan Martinoviçə oxusun, birgə səylə yazıq Zosyanı bu bələdan qurtarsınlar. Bu işdən xəbərsiz Stepan Martinoviçə daldabucaq deyəndə buna işarə etmişdi.

Adəti üzrə Nikifor Fyodoroviç arıxanada istirahət edəndə imkan tapıb Zosyanın məktubunu onlara oxumağa başladı. Məktub belə sadələvh məzmununda idi:

“Mənim geniş ürəkli valideynlərim!

Dörd il qəddar dağlıların əsirliyində oldum... Nəhayət, səxavətli insanların köməkliyi ilə bu cəhənnəmdən azad oldum.

İndi Həştərxan şəhərində çıxılmaz vəziyyətdəyəm. Hərbi xidmətdə sağlamlığımı itirdiyimə görə çalışıram ki, heç olmasa üçüncü dərəcəli əlil kimi istefaya çıxım.

Siz itaətkar oğlunuzu darda qoymayaraq heç olmasa, hələlik mənə yüz rubl göndərsəniz ölənmə qədər sizə minnətdar olaram.

Sizin bədbəxt oğlunuz Zosim Sokirin olaraq qalırım. Karl Osipoviç mənim ünvanımı bilir”.

Praskoviya Tarasovna məktubu sona qədər dinləyə bilmədi, ah çəkib döşəməyə sərildi. Karl Osipoviç onun ətrafında vurnuxur, mənim pedaqoqum bu faciəni görəndə dərinləndən içini çəkib nə edəcəyini bilmirdi...

Praskoviya Tarasovna özünə gələndə qışqırdı:

– Mənim Zosyam! Mənim balam!

Və yenə də huşunu itirdi. Mənim pedaqoqum hələ də ağzı açıq vəziyyətdə dayanmış, dünyagörmüş Karl Osipoviç isə əlacsız halda vurnuxurdu...

Praskoviya Tarasovna yenidən özünə gəlib su istədi, biçarə öz-özünə nəsə pıçıldayıb uşaq kimi hönkürüb ağladı.

Bu zaman arıxanada istirahətdən qayıdan Nikifor Fyodoroviç öz Paraskosunu döşəmədə oturub ağlayan görəndə səbəbini ayaq üstə dayananlardan soruşdu. Karl Osipoviç baş verən faciənin səbəbini bir neçə sözlə bildirib fəlakətli məktubu ona verdi. Fyodoroviç eynəyini taxdı, məktubu diqqətlə oxudu, Karl Osipoviçə qaytarıb Praskoviya Tarasovna eşitməsin deyərək sakitcə dedi: “At getsin!” Karl Osipoviç bu dəfə ona heç nə demədi, burnunu qaşayıb tütün iynədi.

Bu arada Praskoviya Tarasovna bir qədər sakitləşmişdi, daha ağlamırdı. Ətrafdakılar bacardıqları kimi onu sakitləşdirməyə çalışırdılar. Nikifor Fyodoroviç onu tam sakitləşdirmək üçün dolabından yüz karbovanlıq çıxarıb öz Praskoviyasına təqdim edib dedi:

– Al, göndər ona!

Praskoviya Tarasovna pulu alaraq ona yalvardı:

– Mənim göy göyərçinim, o qaragünə heç olmasa bir söz yaz, sevindir onu.

– Özün yaz.

– Mən yazı bilmirəm axı, necə yazım?

– Guya, mən yazı bilirəm? Necə istəyirsən, elə də elə, mən yazan deyiləm.

– Siz necə, Karl Osipoviç, yazarsız?

– Stepan Martinoviçə tapşırın, qoy o yazsın. Mənim xəttim yaxşı deyil.

– Siz onun müəllimisiz, Stepan Martinoviç, o, yazıqdı, heç olmasa bir kəlmə yazın. Gecə-gündüz sizin üçün dua edərəm, xalat tikişmək üçün yun parça alaram, siz hələ də kətan xalatda gəzirsiniz.

Stepan Martinoviç yazmağa razılıq verdi. Nikifor Fyodoroviç stolun üstünə mürəkkəb, qələm və kağız qoyub Karl Osipoviçlə birlikdə qonaq otağından çıxdılar.

Stepan Martinoviç stol arxasında əyləşib qarşısına kağız qoydu, əlinə qələmi götürüb elə bir vəziyyət aldı ki, guya, rəssamdı, şəkil çəkəcəkdi. Praskoviya Tarasovna da stol arxasında onunla üzbəüz əyləşdi.

Göz yaşları içərisində dedi:

– Belə yazın: “Mənim Zosyam, mənim istəkli oğlum!”

Stepan Martinoviç uzun müddət fikirləşib, nəhayət, yazmağa başladı:

“Mənim yeganə oğlum, mərhəmətli hökmdar Zosim Nikifiroviç!”

O yaxşı bilirdi ki, məktubu savadsız arvadların dediyi kimi yazmaq olmaz. Qaravəllidən sonra nə yazacağını soruşdu.

– Ardını belə yazın: “Mənim qartalım, Zosya! Sənə yüz karbovan göndərirəm”.

Əlbəttə ki, sonrakı cümlələri o özü bildiyi kimi yazdı.

Məktub kifayət qədər orijinal alındı. Bütün vərəq dolmuşdu. Praskoviya Tarasovna ikinci vərəqi Nikifor Fyodoroviçdən istəməyə qorxurdu.

Məktub ucadan oxunanda Praskoviya Tarasovna öz-özünə fikirləşdi: “Mən də dəli olmuşam, bayaqdan ağılıma gələni deyirəm. Gör o necə yaxşı yazıb”. Və yazıçıya minnətdarlıqla baxdı.

Axşama yaxın hər şey qurtardı. Məktubu və pulu Karl Osipoviçə verib xahiş etdilər ki, sabah poçtla yola salsın.

Karl Osipoviç ev sahibləri ilə xudahafizləşib öz arabasına aylaşdı. Stepan Martinoviç yanına çağıraraq onun qulağına dedi:

– Sizin pulunuz lazım olmadı. Daldabucaq qapandı.

Bu hadisədən bir ay sonra mənim xutordakı qəhrəmanlarım Orenburqdan məktub alıb sevinirdilər. Vətəni öz himayədarı İvan Petroviç Kotlyarevskini təkrar edərək öz gündəliyini “Orenburq milçəyi” adlandırmışdı.

Rəhmətlik Kotlyarevskinin “Poltava milçəyi” əsl arı idi. Burada sadə, vicdanlı bir gəncin gündəlik həyatı nəql olunurdu. Amma mənim xutor qəhrəmanlarım öz əziz Vətənlərinin həftəlik hesabatını oxuyanda əsl poetik həzz alırdılar. Elə bil Vətən onların gözlərinin qabağında idi.

“Orenburq milçəyi” müntəzəm olaraq hər həftə xutora uçub gəlirdi. Qocalar müxtəlif məzmununda olan məktublardan özlərini ictimai mahiyyətini bilmədən “Milçəyi” (“Muxa”) böyük qürurla oxuyurdular.

Mahiyyət bundan ibarət idi ki, Vətən artıq açıq şəkildə mövcud cəmiyyətdən, Orenburqda hökm sürən susqun, darıxdırıcı, boz həyat tərzindən şikayətlənirdi. O yazırdı:

“...Həyat o qədər maraqsız və darıxdırıcıdır ki, bəzən yaşam tərzini dəyişdirmək üçün zindan həyatını arzulayırsan”.

O, Orenburq yola düşəndə qərara almışdı ki, tibb elmləri doktoru adını almaq üçün dissertasiya müdafiə edəcək, məşhur cərrah olacaq. Lakin burada onu boz, havasız mühit sıxırdı, bildiklərini də unutmağa başlamışdı.

Bu mənəvi durğunluq onda il yarımından çox davam etdi.

Orenburq həyatını dəhşətli yuxu kimi təsvir edirdi. Düşünürdü ki, Orenburqun iqlimini əsas gətirib yerinin dəyişdiril-

məsini xahiş etsin, lakin bu vaxta qədər burada iqlimdən şikayət edən olmamışdı. Baxmayaraq ki, Orenburqda soğan və digər bostan bitkiləri əmələ gəlmir, amma iqliminə söz ola bilməz...

Sonrakı məktublarında Vatyə uzunmüddətli ezamiyyətə göndərilməsindən, Orsk qalasında düşərgə salmasından, buradakı taleyi kəm insanların darıxdırıcı məişətindən, onların fərqli və ağır yaşayış tərzindən yazırdı. Məktublarının birində Uraldakı qalanı təsvir edirdi.

“...Belə də qala olar? Qırğızlar onu hədəz yerə Yaman-Qala adlandırmayıb. Deyirlər ki, nə vaxtsa burada şəhər olub... Bu yuxulu sakit mənşəni ayaqlarına kündə vurulmuş kütlənin korpus komandirinin gəlişi ilə əlaqədar yolu qaydaya salması pozdu. Kazarmaya yaxın meydanda isə əsgərlər hərbi təlim keçirdi. Onların yanından keçəndə biri tanış adam kimi gözümə dəydi, hündür, qamətli... Təbiətin qəribə işləri var, qardaşım Zosyaya çox oxşayırdı.

Bu oxşarlıq məni bütün gecəni rahat buraxmadı, səhərin açılmasını səbirsizliklə gözləyirdim.

30 aprel. Mən bu gün başağrısıyla komendantın qəbuluna getdim. O məni bir həmkarımla tanış etdi. Qarşılıqlı salamlaşmadan sonra kompliment olaraq bu günlərdə Həştərxandan qalaya gətirilmiş bir bədbəxtə çox oxşadığımı dedi. Mən ondan soruşdum: “Niyə məhz bədbəxt?”. O mənə izah etdi...

Onlarla xudahafizləşib, batalyonun dəftərxanasına getdim. Dəftərxanadakı mirzədən soruşdum ki, bu yaxınlarda batalyona gətirilənlər arasında Zosim Sokirina adlı əsgər varmı? Mirzə cavab verdi:

- Var, – mənə baxaraq əlavə etdi, – Zosim Nikiforoviç.
- Ona verilən məhkəmə hökmünü oxuya bilərəm?
- Olar.

Və mən bunları oxudum:

“Hərbi məhkəmənin hökmünə əsasən müxtəlif qeyri-qanuni və əxlaqsız hərəkətlərinə görə sınavı Zosim Sokirin Əlahiddə Orenburq korpusuna uzunmüddətli xidmətə göndərilsin”.

Mən mirzədən soruşdum:

– Həmin sıravı əsgərlə görüşə bilərəmmi?

– Olar. Xahiş edirəm ardımca gəlin.

Və mirzə məni kazarmaya gətirdi.

Bütün kazarmalara xas olan dəhşətli mənzərəni təsvir etmək istəmirəm. Allah xatirinə, bu məktubu anama oxumayın. O yazıq bütün bunlara, bu ağır zərbəyə dözə bilməz. Zosya çirkli qalın köynəkdə daşın üstündə, başını dizlərinin üstünə sallayıb oturmuşdu. Flaksmanın mütəfəkkiri kimi ədəbsiz əsgər mahnıları oxuyurdu. Məni görən kimi özünü itirdi və tez də özünü ələ alıb dedi:

– Qardaşım Vətya, bu sənsən?

– Mənəm.

– Bu da mənəm, – deyib qarşımda özünü dartdı.

Onun həqiqi biganəliyi məni titrətirdi. Cavabı və hərəkətləri qarşısında özümü itirmişdim. Uzun müddət ona heç bir söz deyə bilmədim, o isə mənə acıq verirmiş kimi qarşımda özünü nümayiş etdirirdi.

Nəhayət, fikrimi cəmləyib soruşdum:

– Sənə nəyə lazımdır?

Vəziyyətini dəyişmədən dedi:

– Lazımdır!

– Nə lazımdır?

– Pul!

– Mən sənə çoxlu pul təklif edə bilmərəm.

– Nə qədər bacarsan.

Mən ona yüz rubl verdim. O, pulu alıb əlavə etdi:

– Sağ ol, qardaş, biz bunu gözümüzə sürtərik.

Kazarmadan çıxanda ondan xahiş etdim ki, burda olduğum müddət ərzində vaxt olanda görüşərik.

Olub ki, mən bəzən kədərli olmuşam, amma indiki kimi ağır iztirab çəkdiyim olmamışdı. Mənə elə gəlirdi ki, Zosyanı yuxuda görürəm. Doğrudan da, insanda bu cür kəskin dönüş necə əmələ gələ bilər... Bir adamda bütün insani cəhətlər tamamilə ölə bilərmi?..

Otağa gələndən sonra pul kisəsinə baxdım. Orada bir onluq da tapa bilməyəndə əmin oldum ki, bəli, bu, Zosyadır.

Ay Allah, o nə günə qalıb! Doğrudanmı, hər şey tərbiyədən asılıdır? Yox! Qətiyyən, yox! Tərbiyə necə pis olursa olsun, onu müəyyən qədər dəyişdirə bilər, lakin vəhşi heyvana çevirmək, insanlığı bu cür məhv etmək gücündə ola bilməz.

Mənim bədbəxt Zosyamı bu rəzil vəziyyətə salan nə oldu? Bu suala cavab tapa bilmədim. Cəmiyyət, mühit, yoxsa...”

Orsk qalasında olduğu sonrakı günlər barədə Vatyanın gündəliyində maraqlı bir şey yox idi. Qardaşı onun yanına bir dəfə əyyaş ədəbsiz zabitlə gəlmişdi.

Əvvəlcə ondan 100, sonra 50, sonra 25, nəhayət, 10 rubl pul istəmişdi. 10 rublu ona sabah, ayılıandan sonra verəcəyini vəd etdi. Onun yoldaşı and içirdi ki, Zosyanın dilinə bir damcı da olsun içki dəyməyib...Zabitin sabahı gözləməyə hövsələsi çatmadı, çəkinmədən Vatyadan pulu indi tələb etdi. Vatyaağıllı hərəkət edərək ona pul verdi, yoxsa sərxoş vəhşi elə vəziyyətə çata bilərdi ki, sonra məsələ polislə sonuclana bilərdi... Bu onun Orsk qalasında qardaşıyla son görüşü oldu.

Orsk qalasından göndərdiyi son məktubda Vatyaa yazırdı ki, bir müddət ondan “Milçək” gözləməsinlər. Gözlənilmədən qərargahdan əmr alıb ki, Raim düzünə gedib N. adlı həkimi əvəz etməlidir.

Ola bilər, orada dörd il qalsın və bundan sonra o, xutora “Raim milçəyi”ni yola salsın. Vatyaa yazırdı:

“...Mayın 12-də hərbi hissə, 3000 araba və 1000 dəvədən ibarət karvanla Orsk qalasından çıxdı.

Birinci gün boş səhradan, arabaların, dəvələrin qaldırdığı toz buludundan, başqırdların, dəvə karvanını çəkən yarıçılpaq qırğızların səs-küyündən başqa, demək olar ki, heç nə görüb eşitmədim. (Ola bilsin ki, vərmiş etməmişdim.) Səhər gün çıxanda yola düşdük. Sakit, işıqlı və gözəl bir səhər idi. Mən qabaqda Ural kazakları ilə gedirdim. Möcüzəli, eyni zamanda kədərli

mənzərə keçirdiyim daxili hislərimə uyğun idi. Çöllükdə ceyran-otundan başqa nə ot, nə bir ağac görünürdü. Günəş qalxdıqca səhra elə bil canlanırdı. Bir neçə dəqiqədən sonra üfüqdə ağ, gümüşü dalğalar göründü. Ucu-bucağı görünməyən səhranı nəhayətsiz okean-dəniz əvəzlədi. Dənizdəki nöqtələr getdikcə böyüdü və yelkənli gəmilərə çevrildi. Lakin bu gözəllik uzun çəkmədi. Yarım saatdan sonra səhra yenə də öz cansıxıcı, yek-nəsəq görkəmini aldı. Üfünün arxasından ağ buludlar göründü. Mən buna çox sevindim. Kazaklardan biri söyləndi:

- Görürsən, bu it uşağı nə edir!
- Nə olub, Diy Stepanıç? – o biri kazak soruşdu.
- Məgər korsan, görmürsən? Çöl yanır!
- Doğrudan ha, yanır! Ax, köpək uşağı!

Mən diqqətlə baxmağa başladım, doğrudan da, üfüqdə görünən duman yerindən ağ tüstü topası qalxdı və tez də havada yox oldu. Günortaya yaxın yüngül külək əsdi, mən tüstü iyi duydum. Tezliklə Orinin gümüş zolağı açıldı, qarşıdakı körfəzdən sərin meh üzümə vurdu. Rahat nəfəs almağa başladım. Dəstə körfəzin ətrafına yayılana qədər mən artıq çimib çıxmışdım.

Gecə əsrarəngiz, təsviredilməz mənzərə yaranmışdı. Uzanıb səmanı seyr etməyə başladım və bizim hörmətli rəssamımız Pavlovu xatırlayıb yuxuya getdim. Yəqin ki, bu cür hislərlə yatdı-ğımıza görə yuxuda Martenin “Sodom və Homorr” əsərini gördüm. Məni yuxudan dəstənin çaparı oyatdı. Karvan artıq yola düşməyə hazır idi...”

Səbirli, inadkar və sevimli oxucularımı tam yormamaq məqsədilə mən qısaca olaraq qəhrəmanımın gündəliyinə əsasən onun keçdiyi yolun yalnız xəritəsinin təsviri ilə kifayətlənəcəm.

“... Biz qarşalanmış çöllə xeyli getdik. Or vilayəti sağ əldə qaldı, səhra əvvəlki darıxdırıcı görkəmini aldı. Yolun yarısında gördüm ki, adamlar karvandan ayrılmağa başladılar. Kimisi atla, kimisi piyada eyni istiqamətə yönəldilər. Mənimlə yanaşı gedən başı çalmalı başqırdan bunun səbəbini soruşdum. O, uzaqda

görünən qara nöqtəni qamçısıyla göstərib dedi: “Mana aulya ağac”. (O, müqəddəs ağacdır.) Bu söz məni təəccübləndirdi. Necə? Bu ölü çöldə ağac?

Mən atımı o tərəfə çapdım. Doğrudan da, yamyaşıl qədim qovaq ağacı idi. Ətrafında xeyli adam vardı. İnanclı adamlar ağacın budaqlarına müxtəlif rəngli parçalar, qırmızı lentlər, at yalının rənglənmiş tüklərini və ən qiymətli qurban sayılan vəhşi çöl pişiyinin dərisini bağlamışdılar. Ağacı son tərək edən mən oldum. Ayrılanda atı saxlayıb bir neçə dəfə geri baxdım. Gördüyüm möcüzəyə inana bilmirdim.

Biz Qarabutaq çayının yanında tikilən istehkamda dayandıq. Keşis tikilən qalaçaya xeyir-dua verdi. Tikintidə işləyənlərdən biri məni və daha bir neçə nəfəri öz alaçığına nahara dəvət etdi. Burada, Orenburqda o mənim yeganə tanış olduğum adam idi. Xeyli səmimi söhbətdən sonra ondan ayrıldım. Gedəndə mənə yol üçün bu səhrada ən qiymətli hədiyyə olan bir butulka as-traqon və iki limon verdi. Bu hədiyyənin qiymətini Qara-Qumda bildim. Qarabutaqdan İrgizə (İrtışa) qədər daha iki çox da böyük olmayan çay keçdik – Yaman-Qayroklı və Yaxşı Qayroklı. Sağ əldə olan dağların yamacında, İrgiz çayının sahilində, Batır Dustanın məzarı yaxınlığında dayandıq.

Bu o yer idi ki, dünən bizdən qabaqda gedən dəstəyə Xvintlərin quldur dəstəsi hücum edərək bir neçə nəfəri öldürmüş, bir neçəsini də əsir götürmüşdülər. Mən burada ilk dəfəydi başı kəsilmiş və təhqir edilmiş cəsədlər görürdüm. Karvanın rəisi göstəris verdi ki, meyltləri torpağa basdırsınlar. Keşis məzarların üstündə dua oxudu.

Daha bir keçiddən sonra biz artıq Ural istehkamına çatmışdıq.

On beş verst uzanan və cansıxıcı təəssürat yaradan səddi görəndə bizim sorğumuza cavab olaraq başçı dedi: “Bura İrgiz-Qaladır”. (“İrtış Qala”)

Biz Ural səddini keçəndən sonra iki dəfə gölün kənarında dayandıq, üçüncü gecəni isə Calovlu çayında keçirdik. Bu palçıqlı

çaydan sonra dəhşətli Qara-Qum bařlayır. Hələ səhərə xeyli vardi. Karvan rəisi əmr etdi ki, günortaya qədər ařırımı keçmək   n indi yola d řm k lazımdır.

   sutka řineli  ynimizd n  ıxarmadıq. Qara-Qum s hrasında qəflətən külək dayanmaĝa bařladı v  günortaya yaxın tamam kəsdi. Quyulara  atmaĝa hələ on verst qalmıřdı. Bu on verst mənə yüz verst kimi görünürdü. D z lm z isti bařlamıřdı. Həyatımda bu cür dəhşətli yanĝı hiss etm miř v  bugünkü kimi iyrənc su i m miřdim. Quyuları təmizləmək   n əvvəlcədən göndərilən dəstə onları tapa bilm miřdi. Biz  lacsız qalıb bu řor, acı, turř, çirkli suyu i m liydik. Bu zaman mən Qarabutaqda dostumun verdiyi hədiyyəni xatırladım. Limonun köməkliyi ilə bir stəkan çay i   bildim...

Ařırımı keçəndən sonra cənub tərəfdəki üfüqdə çətinliklə sezil n göy xətt g r nd . O, Aral dənizi idi. Yorĝun, əzgin karvan dənizin havasını hiss edib birdən-birə cana gəldi. Ertəsi gün biz Aral dənizindəki körfəzdə – Sarı  aqaqada  imirdik.

Daha bir gün duzlu g l n sahili ilə gedib saksaul kolları ilə  rt lm ř d z nliy  çıxdıq. Sırd ryadakı Qamıřlı Bařıya çatana qədər yolu gecələr getdik,  unki gündüzlər temperatur kölgədə 40 dərəcəni keçirdi. G n ř çıxanda biz Raim istehkamına yaxınlařırdıq. Uzaqdan  rgiz Qala kimi Raim istehkamı da cansıxıcı görünürdü. D z, üfüqi xətt üzrə g cl  görünən uzun,  st  qamıřla  rt lm ř kazarma uzanırdı. Raim deyilən yer yalnız bundan ibarət idi.

Demək olar ki, bütün qarnizon bizi qarřılamaĝa  ıxmıřdı. Hamının bənizi dustaqlar kimi solĝun, f r hsiz idi. Mən dəhşətə gəldim. Bir zabitd n soruřdum:

- Sizdə hansısa řidd tli epidemiya olub?
- Allaha ř k r, hər řey yaxşıdır, – deyə cavab verdi.

 stehkama yaxınlařdıqca geniř, göy rəngdə olan qamıř zolaĝı açılırdı. Qalın yařıllıĝın bəzi yerlərindən g m ř  Sırd rya boylanırdı.

Beləliklə, mən Raimdəyəm.

Raim iki gölün arasına uzanan qurunun üstündə yüz il bundan əvvəl Batır Raimin həlak olduğu yerdir. Sonrakı məktubda olduğum yer barədə əhatəli yazaram.

Mənim əziz, unudulmaz xutorlularım, indi sizin sağ-salamat olmağınız üçün Allaha dua edirəm. Xahiş edirəm, məni unutmayın.

P.S. Qoy Stepan Martinoviç mənə məktəbi və arıxanası barədə əhatəli yazsın, Karl Osipoviçə isə baş əyirəm, bilirəm ki, onun yazmağa vaxtı yoxdur”.

Xutorda bu məktubu alandan iki il sonra mən xidməti vəzifəmə görə bir neçə ay Zolotoşidə və Pereyaslavada yaşamalı idim. Pereyaslavada olduğum müddətdə köhnə və yaxın dostlar kimi, demək olar ki, hər gün xutora gedirdim. Təbii ki, “Raim milçəyi”nin kütləvi oxunuşunda daim iştirak etməli olurdum. Ona görə kütləvi oxunuş deyirəm ki, xutora kim gəlirdisə, Nikifor Fyodoroviç “Milçəyi” onun üçün oxuyurdu.

Qış aylarında “Milçək”də nəsə əzgin, yeknəsəq vızıltılar hiss etməyə başlamışdım. Təbii ki, xutorlular bunu hiss etmirdilər.

Sonuncu zərfdə Əlahiddə Orenburq Korpusunun çap olunmuş əmri var idi. Orada yazılmışdı ki, Zosim Sokirin fərqləndiyinə görə unter-zabitlikdən çavuşluğa keçirilir. O buna çox sevinir və eyni zamanda öz-özündən soruşur, görəsən, o, nədə fərqlənib? Savvatinin təzə yazdığı məktubu isə Nikifor Fyodoroviç ölüm yatağında olanda ona hörmətli Stepan Martinoviç oxudu...

Ertəsi gün gecə saat üçdə Nikifor Fyodoroviç öz təmiz ruhunu Bərzəx aləminə göndərdi. O, vəsiyyətində məni və Stepan Martinoviçi qəyyum təyin etmişdi. Karl Osipoviç qısqı keçirmək üçün Dorpata gedib orada qalmışdı. Vəsiyyətnaməsində o, Praskoviya Tarasovnanın analıq səlahiyyətini yalnız Savvati üzərində təsdiq etmişdi, Zosim barədə bir söz də yazmamışdı.

Vəsiyyətnaməsində yazmışdı ki, onun üçün ölü duasını Pokrova kilsəsində oxusunlar. Cənazəsi hökmən arıxanada

torpağa tapşırılsın. Məzarının baş tərəfində cökə ağacı, ayaq tərəfində isə albalı ağacı əkilsin. (Zosim və Savvati)

Traxtemirovda başdaşı sifariş edilməsin, ona görə ki, başdaşı günahkar insana əlavə ağırlıq gətirir. Konisskinin salnaməsi, qusli və kitablar poçt vasitəsilə Savvatiyə göndərilsin. Vəsiyyətnamədə bir daha yazır: “Savvatiyamdan savayı mənim varidatıma kim əl uzadarsa, ona lənət olsun!

Mənim ölümümdən sonra Marinaya hər il 10 gümüş rubl, Stepan Martinoviçə isə eyni vaxtda 25 gümüş rubl və 25 arı pətəyi verilsin”.

Vəsiyyət etdiyi kimi dostumu dəfn etdikdən sonra xidmət yerimə – Kiyevə qayıtdım. Stepan Martinoviçə tapşırıdım ki, hər ay xutorda baş verənlər barədə mənə yazsın. Hər ayın birində müntəzəm olaraq dostumdan məktub alırdım. Doğrudur, Stepan Martinoviçin yazdığı məktublارın üslubu və məzmunu yeni ideyaları ilə adamı valeh edən “Xaricdən məktublar” və ya “Finlandiyadan məktublar” yazan dostlarımız kimi göz qamaşdırmırdı, lakin onun göndərdikləri almaz kimi parlaq, büllur kimi təmiz olan qəlbın ifadəsi idi.

Onun məktublarını oxuyanda mən özümü xutorun özündə hiss edirdim. Məsələn, Mariyanın ehtiyatsızlığı ucbatından arıların onu sancmasını, burnunun gülməli şəkildə düşməsinə görə Praskoviya Tarasovnanın hətta gülümsəməsinə elə bil öz gözlərimlə görürəm.

Məktəbi pasxa bayramına buraxandan sonra hələ şagirdləri toplamağa tələsməyən Stepan Martinoviç vaxtının çoxunu arıxanaya sərf edirdi. Praskoviya Tarasovna hər şeydən imtina edib, bütün işləri onun öhdəsinə vermişdi, özü isə rəhibə olmağa hazırlaşdı. Birdən elə bil göydən düşdü, Zosim Nikiforoviç xutorda peyda oldu. Onun gəlişi ilə hər şey alt-üst oldu.

İlk günlər öz çirkin niyyətini gizlətməyə çalışsa da, çox keçmədi ki, hər şey üzə çıxdı. Evdə meyxana açdı, oyun yığıncaqları təşkil etdi. Stepan Martinoviçi bütün məsələlərdən uzaq-

laşdırdı və nəhayət, ləyaqət mücəssiməsi olan ağbirçək qadını – Praskoviya Tarasovnanı evdən qovdu.

O yazıq mərhəmətli Stepan Martinoviçin məktəbinə və himayəsinə sığındı.

Beləliklə, üç ildən çox çəkən müddət ərzində sərxoş kart oynayanların azğın mahnılarına qulaq asmalı oldu. Mən qanuni varislərin hüququnun müdafiəsinə qalxmaq istədikdə, Praskoviya Tarasovna mənə yalvardı ki, Zosyaya toxunmayım, nə vaxtsa düz yola qayıdar.

Daha bir il də keçdi, yaxşıya doğru heç nə olmadı. Nəhayət, mən Savvatiyə məktub yazmaq qərarına gəldim. Məktubda ona məsləhət gördüm ki, əgər anasının son günlərinin sakit keçməsinə və ona çatan mirasın heç olmasa bir hissəsini qoruyub saxlamaq istəyirsə, ya istefaya çıxsın, bu, mümkün deyilsə, altı aylıq məzuniyyət götürüb xutora gəlsin. Nə qədər tez olsa, bir o qədər yaxşıdır.

Savvati belə də etdi. İstefaya çıxdı. Hökumətin təyin etdiyi xidmət müddəti artıq sona çatmışdı. Bundan sonra o, istədiyi qərarı verə bilərdi.

Xutora gələndə o da bir müddət məktəbdə yaşamalması oldu, çünki evə girmək mümkün deyildi. Savvati əvvəlcə qardaşına xoşluqla müraciət etdi, lakin o, Savvatinin ünvanına elə sözlər işlətdi ki, onu heç bir şəhər rəisinin lüğətində tapa bilməzlər.

Belə olduqda o, qanuna müraciət etməli oldu. Vəsiyyətnamə hüquqi sənəd kimi öz qüvvəsinə mindi. Savvati xutora və ona çatan mülkə sahib oldu, Zosim rüsvayçılıqla xutordan qovuldu.

Sən əlində açar müqəddəsliyi qoruyub saxlayan, miras qalmış şkafi açanda həmişə sakit, mehriban ürəyin qəzəblə döyünməyə başladı. Sındırılmış qıfılı, David, Qriqori Qreçko kimi ilhama gəlib bir barmağın toxunuşuyla nalə çəkən quslinin necə bərhad hala salındığını görəndə ürəyin yerindən çıxmaq istədi. Sənin ləngərli, rəhmdil atan bəzən onu çalanda akkordları sakit vurduğuna görə həlim xasiyyətli yeganə dostu Stepan Martinoviçə də

irad tutardı. Sən isə onu sındırılmış, simlərinin çıxarıldığını gördün. Onun yeganə sevinc mənbəyi olan, Heredot adlandırdığı Konisskinin salnaməsinin vərəqləri cırılib qəlyan yandırmaq üçün istifadə olunmuşdu...

Bütün bunları görəndə Savvati yerində quruyub qaldı. Göz yaşları leysan kimi ağarmış bənizində gilələndi... O, sakit, güclə eşidiləcək səslə söylədi:

– Allah cəzanızı versin! Vandallar! Vəhşilər!

Bu səhnə baş verəndən üç gün sonra mən Kiyevdə sındırılmış quslini məktubla birgə aldım və o saat da təmir etmək üçün bacarıqlı ustaya verdim. O, hazır olan kimi yeşiyə qoydum, 28 gün məzuniyyət götürüb Pereyaslavaya, daha dəqiq deyim xutorə yola düşdüm. Hamını məktəbdə gördüm. Ev isə sabahkı gün üçün təmizlənilib ağardılmışdı. Sabah keçiriləcək Nikifor Fyodoroviçin anım gününə ruhanilər, xutorun ağsaqqalları, Yakov Atanın özü və rahibələr dəvət olunmuşdular. Mənzilin yeniləşməşi münasibətilə hamı artırmaya yığıılmışdı. Şən əhvali-ruhiyyə yaranmağa başlamışdı. Qutunu açıb quslini çıxartdılar. Savvati barmaqlarını yüngülcə simlərə toxundurdu, gözəl tenor səsiylə özünün ən sevimli mahnısını oxumağa başladı:

Mən dünyaya niyə gəldim

Buna bais kim ola?

Xaç atası harda qaldı

Müqəddəs suya sala...

Stepan Martınoviç də sakitcə ona qoşuldu. Praskoviya Tarasovna bir künkdə əyləşib için-için ağlayırdı.

Ertəsi gün səhər saat ona qalmış ruhanilər dəstəsi əllərində xaç və dini bayraqla gəldilər. Evə müqəddəs su çilədilər, xutorun və arıxananın ətrafında xaç yürüşü etdilər, Zəburdan mahnılar və şeirlər oxudular...

Praskoviya Tarasovna elə bil xeyli cavanlaşmışdı. O, keçmiş günlərini xatırlayırdı. Olurdu ki, özünün dini bayramlarında bütün əyləşənlərə qulluq edər, stollara bir-bir baxar, hər bir qonaq-

dan dönə-dönə xahiş edərdi ki, yeyib-içsin. Təbii ki, adət üzrə, qonaqlar təklifdən boyun qaçırardı, yalnız kilsə mədhiyyəçisi olan liberal etiraz etməzdi. Mərasim sona yaxınlaşan zaman yeyib-içmək üçün stola heç nə verilmədi. Ruhanilər ayaq üstə stolun arxasında dayanıb xorla oxumağa başladılar:

Sönməyən günəşimizin Anası,

Ümidimiz sənədir, bizi xilas et!

Himn sona yetəndə ruhanilər süfrə duasını oxuyub ev sahiblərinə təşəkkür etdilər və yenə də öz yerlərində – bu dəfə yemək üçün deyil, dini, ibrətəməz söhbətlər aparmaq üçün əyləşdilər. Aşağı rütbəli ruhanilər qonaq otağından çıxdılar ki, bağda gəzsinlər. Sonra onlar ot tayaları yığılmış çəmənliyə çıxdılar, hündür ağacın altında kölgələnib, ümumi razılığa gələrək hərə bir tərəfə uzanıb yuxuya getdilər.

Qonaq otağında isə söhbət, demək olar ki, axşama qədər davam etdi. Müxtəlif mövzulara toxunuldu; birgəyaşayış qaydalarından, fəlsəfi və dini anlayışlardan danışdılar. Xüsusilə gənc rahib, savadlı din xadimi Nikanor Ata qədim roma, yunan və yəhudi dillərində yazılmış mənbələrdən tez-tez misallar gətirirdi. Özü də hamısını əzbərdən deyirdi. Saqqalı ağarmış qoca ruhanilər hərdən bir-birinə baxaraq razılıqla başları ilə təsdiqləyirdilər: “Bu adam kəllədir!”

Praskoviya Tarasovna onu diqqətlə dinləyir, sadəcə ağlayırdı. Əyləşənlər arasında danışanı daha çox Stepan Martinoviç anlıyırdı, lakin heç bir hərəkəti ilə bunu bürüzə vermək istəməzdi. Yalnız Praskoviya Tarasovna ağlamağa başlayanda onu sakitləşdirmək üçün söylədi ki, Nikanor Atanın oxuduqları heç də kədərli, qüssəli hadisələr deyil, daha çox satirik məzmunlu şeirlərdir.

Göz yaşlarıyla müşahidə olunan faciəyə son qoymaq üçün Baş keşiş xahiş etdi ki, ona quslini gətirsinlər...

Axşama yaxın ot tayalarında yatan rahiblər də oyandılar. Onlar xutora girmədən, çəpəri aşaraq şəhərə aparən yola çıxıb xorla oxumağa başladılar:

*Ruzi anadır, ruzi həyatdır,
Taxıl-saman deyil...*

Gecə sakit idi, Stepan Martinoviç Altaya yaxınlaşıb dayandı, bir müddət uzaqlaşan mahnıya qulaq asdı, lakin bu şirin səsle oxuyanın kim olduğunu ayırd edə bilmədi.

Rəhmətlik dostum Nikifor Fyodoroviç Sokiranın əziz ruhu qarşısında olan müqəddəs borcunu yerinə yetirəndən sonra ertəsi gün Kiyevə yola düşdüm.

Həyata, dünyaya, ümumi hadisələrə baxışı, insanlara münasibətilə Savvati Sokira fəvqəladə dərəcədə xoşuma gəldi. O, sakit, yuxulu gölün və ya çayın üzərində günəşin qürub etməsi, ayın çıxması barədə danışanda unudurdum ki, o, həkimdir və buna çox sevinirdim. Ayrılanda yaşımdan istifadə edərək ona nəsə məsləhət verməyim yersiz olardı. Yalnız onu xahiş etdim ki, mənə tez-tez məktub yazsın.

İki il ərzində Savvati Sokiradan daxili məzmunu o qədər də əhəmiyyətli olmayan iki məktub aldım. Bu məktublar mənə müəlliminin diktəsiylə öz valideynlərinə yazan şagirdi xatırlatdı. Onun özü də bu boşluğu hiss edir və dönə-dönə üzr istəyirdi. Deyirdi ki, layiqli məktub yazmaq üçün elə bir diqqəti çəkən material toplanmayıb. Belə deyirlər ki, ən darıxdırıcı və yeknəsəq tarix – ən xoşbəxt xalqın tarixidir.

Amma çox ləyaqətli Stepan Martinoviç səliqəli olaraq hər ay məni əhatəli yazılmış məktublarla təmin edirdi. Mənim xutorlu-larıma heç bir aidiyyəti olmayan məsələlərdən yuxu gətirəcək dərəcədə əhatəli yazırdı. Məsələn: "...Meşşan Karp Zozulin dostunun həyatında yarananın vicdanlı və həyatverici xaçının tikilişi ərəfəsində onun ilxısında səmənd dayçalar doğuldu, elə həmin gecə qonşunun öküzü oğurlandı". O, xutorlulardan yazanda "bədi məhsuldarlıq" əndazəni aşırırdı. Bir sözlə, o özünü qəyyum, məni isə yoldaş hesab edirdi.

Uzun-uzadı yazdığı məktubların birində Zosimin çox pis vəziyyətdə xutorda qəflətən peyda olmasını təsvir edirdi:

“...Mən ibadətimi təzəcə bitirib yatmazdan əvvəl Odigitrin Müqəddəs Anaya həsr etdiyi mədhiyyədən artıq üçüncü dini mahnını oxuduğum anda mənim məktəbimin qapısı döyüldü. Qorxu, həyəcan məni bürüdü. Qəzəblə qışqırdım:

– Kimdir?

– Stepan Martinoviç, İsa Məsih xatirinə, qapını aç!

Gördüm ki, məni öz adımla çağırır, çırağı götürüb qapını açmağa getdim. Çırağın işığı gözümlə qamaşdırdığından içəriyə soxulan adamı əvvəlcə tanıya bilmədim-haçandan haçana cırcındır içində olan fərsiz oğul Zosyanı gördüm.

– Hə, əmican, nədir, tanımadın? Mən necə oğlanam?

– Gözlərimə inanmıram!

– Mən – sənin keçmiş şagirdin, indi isə məşhur oğru, əyyaş və imtiyazlı qumarbaz Zosim Sokirinəm! Hə, indi tanıdın?

– Tanıdım.

– İndi ki, tanıdın, onda gəvəzələməyin yeri deyil! Araq lazımdır! Axtar, gör haradan tapa bilərsən! Səndə keçmişdən qalma nəsə olar...

Araq yoxdur, almaq üçün göndərməyə də bir kəs yox.

– Pul ver, özüm gedərəm.

Mən ona pul verən kimi o, tələsik yox oldu və səhərə qədər onu axtarsam da tapa bilmədim. İkinci, üçüncü gecə də hər şey təkrarlandı. Mən ona pul verirdim, o da araq dalınca qaçırdı. Mən bu qarabasma haqqında Praskoviya Tarasovnaya danışdım. O yazıq qarabasma görmək üçün gecəni məktəbdə keçirmək istədi.

Axşama yaxın biz Praskoviya Tarasovna ilə gəzmək adıyla xutordan çıxdıq. Xidməti işiylə bağlı Savvati Nikiforoviç şəhərdə idi. Hava qaralanda məktəbə gəldik. Mən çırağı yandırdım, əzabkeş rahib Moisey Uqrinin həyatından bəhs edən pateriki (monastır rahiblərinin həyatını təsvir edən dini kitab) götürüb oxumağa başladım. Bir neçə səhifə oxumuşdum ki, qapı döyüldü. Döyüntünü birinci Praskoviya Tarasovna, sonra mən eşitdim.

Kitabı örtüb çıraqı götürdüm və qapını açmağa getdim. Zosya görməsin deyə o da mənim ardımca çıxdı ki, ot tayasının dalında gizlənsin. Lakin mən əlimdə çıraq qapını açanda o, sir-sifətindən əxlaqsızlıq yağan Zosyasını gördü, qışqırıb huşunu itirdi və yerə sərildi. Zosya yırtıcı şir kimi mənim üstümə atıldı:

– Ax, əclaf, İuda, sən məni satmaq istəyirsən! De görüm burda kim var, yoxsa səni öldürəcəm!

Boğazımı elə sıxırdı ki, güclə söylədim:

– Təkcə sənin anandı.

– Əgər odursa, elə yaxşı oldu. Çoxdan istəyirdim ki, onunla danışım. Hanı o?

Mən çıraqı yerə sərələnməmiş Praskoviya Tarasovnaya tərəf tutdum. Zosim ona baxıb mızıldadı:

– Eybi yoxdu, qoy istirahət eləsin, biz də səninlə söhbət edək. Necə oldu, mənim əmrimi yerinə yetirdin? Bu gün sənə verdiyim möhlət bitir. Ya pul ver, ya da sonun çatacaq, Allaha dua et!..

Bu zaman Praskoviya Tarasovna inildədi. Mən bu bədbəxt qadını uşaq kimi qucağıma alıb taxtın üstünə uzandırdım. Bir qədər keçəndən sonra özünə gəlib zəif səslə söyləndi:

– Mənim Zosyam! Mənim Zosyam! Mənim yeganə oğlum!

– Mən burdayam, anacan, nə əmr edirsiniz? Bədbəxt qadın ona baxıb acı göz yaşlarına qərq oldu. O, susaraq acı göz yaşlarına uzun müddət baxdı və nəhayət, danışdı:

– Bax, anacan! Nə huşunu itirmək, nə göz yaşları, nə dualar, nə də sizin lənətləriniz məni yolumdan döndərmək gücündə deyil: bütün bunlar boş şeydir, cəfəngiyatdır! Sizə bir söz deyim, məni təkcə bir şey düz yola gətirə bilər – pul, yalnız pul! Mənə pul verin, nə qədər çox versəniz, bir o qədər yaxşı olar. Mən niyə öz mirasımdan məhrum edildim? Bəli, sizin etiraz ərizənizə əsasən! Hə, indi səxavət kisənizi açın!

– Mənim Zosyam! Mənim yeganə oğlum!

– Bəsdir, “yeganə, yeganə” dedin! Sən mənə necə anasansa, mən də sənə elə oğulam! Hə, Stepan Martinoviç, hərəkət elə! Sonra o sənə qaytarar!

Nəyim vardısı, çıxarıb ona verdim. O, pulları sayıb dedi:

– Daha yoxdur?

– Nəyim vardısı, hamısını verdim.

– Bax ha, yalan danışmaq günahdır, sən özün mənə öyrətmisən. Eybi yoxdur, birinci dəfə üçün bəs edər. İndi birbaşa Pidvarkaya! İndi mən kim olduğumu onlara göstərərəm! Xuda-hafiz, anacan! Zəhmət çəkib borcunuzu qaytarın!

Bu sözləri deyərək məktəbdən çıxdı. Praskoviya Tarasovna hələ də söylənirdi:

– Mənim Zosyam! Mənim yeganə oğlum!

Və ölü kimi yatağa düşdü.

Onu huşsuz vəziyyətdə qoyub tələsik xutora getdim ki, baş verən bədbəxt hadisə barədə Savvati Nikiforoviçə xəbər verim və xahiş edim ki, kömək etsin. Ancaq o, şəhərdən gələn kimi uzanıb yatmışdı. Elə bilib ki, anası da artıq yatıb.

Mən məktəbə qayıdanda Praskoviya Tarasovna artıq özünə gəlmişdi və çarpayıda oturub acı-acı ağlayırdı...

Səhər açılında biz xutora getdik və gecə baş verənləri Savvati Nikiforoviçə danışdım. O, ağlamağa başladı.

Axşama yaxın o, şəhər rəisindən yazılı sərəncam aldı. Qəza həkimi kimi Pidvarkadakı aşırımında tapılmış və tamam tanınmaz hala düşən meyidin üzərində tibbi baxış keçirməlidir.

Bu sərəncamı oxuyandan sonra o, susub Praskoviya Tarasov-naya baxdı. O, yenə də göz yaşları içərisində söyləyirdi:

– Mənim Zosyam! Mənim yeganə oğlum!..

Yeri gəlmişkən, xutorda nə olurdusa dostum mənə yazırdı, lakin bu, çox böyük hadisə idi. Savvati nə bu barədə, nə də özünün Pereyaslava şəhərində qəza həkimi işləməsi haqqında bir söz belə yazmamışdı.

Bu hadisədən bir neçə il keçmişdi. Mən yenə də Kiyevdəydim. Keçmiş unudulmaz günləri xatırlayaraq bayram ərəfəsində Məryəm Ananın ölüm günü münasibətilə verilən ehsandan sonra mətbəənin artırmasına çıxdım ki, qarşıda açılan mənzərəyə baxım. Xatirələrə elə dalmışdım ki, ətrafda nə baş versə də, mənə

şirin xəyallardan ayıra bilməzdi. Yalnız uşaqlıq illərinin əziz yadigarı kimi yaddaşıma hopan bir səs və bir sözdən savayı: “mamo”. Mələk səsiylə uzaqlardan qopub gələn bu ilahi sözdən diksinib ətrafa boylandım. Mənim necə təəccübləndiyimi təsəvvürünüzdə gətirin.

Budur, Praskoviya Tarasovna dəhlizdən artırmaya çıxdı, ardınca da durna yerişli dostum Stepan Martinoviç addımlayır. O, elə şıq geyinmişdi ki, ağ, seyrək saqqalı olmasaydı, deyərdin ki, Kiyevə evlənmək üçün gəlib. Əynində tünd-qırmızı rəngdə olan bahalı yun parçadan tikilmiş sürtük (uzun pencək), başında zil qara tüklü şlyapa, ayağında par-par parıldayan çəkmə, əlində arxiyepiskoplara məxsus gümüşü başlıq olan uzun ağac vardı. Əsl modabaz.

Səmimi görüşdən sonra mən onları skamyada əyləşdirib, Kiyevə nə vaxt gəldiklərini soruşdum. Stepan Martinoviç dedi:

– Üç gündür burdayıq. Sizə Savvati Nikiforoviçdən məktub gətirmişik. Nə qədər axtardıqsa, Reytar küçəsini tapa bilmədik, deyəsən, hardasa köhnə Kiyev tərəflərdə olmalıdır. Biz hələ orada olmamışıq. Fikirləşdik ki, bu gün müqəddəs Varvara kilsəsinə gedib oranı ziyarət edək, Allah qoysa, sabah Reytar küçəsini axtararıq. Amma iş elə gətirdi ki, sizi gördük, daha axtarmağa ehtiyac qalmayacaq: onu siz bizə göstərsiz. Məktubu elə indicə sizə vermək istərdim, amma o, yanımda deyil, mənzilimdəki mücrüdədir. Mənzil isə yaxınlıqda, Peçerskdədir, meşşan Sivolapixinin evində qalırıq.

Mən bu monoloqu dinləyərkən Praskoviya Tarasovnaya baxdım. O, gözlərini yumaraq əyləşmişdi. Mənə elə gəldi ki, onun həlim, mülayim simasında illərin əzabı uyuyurdu. Daha ona baxa bilmədim və yeni sualla Stepan Martinoviçə müraciət etdim:

– İndi hara getmək fikrindəsiniz?

– Fikirləşirik ki, əgər Allah rəva bilsə, Peçyoradakı müqəddəsləri ziyarət edək. Amma indi orada sıxlıq olar. Gərək hörmətli ziyarətçilərin mağaradan çıxmasını gözləyək. Düşünürəm ki, nəzarətçi keşişdən xahiş edərik, ya özü, ya da başqa rəhibə tapşırırsınız ki, bizi müşayiət etsin.

Baş keşiş Dosifey Ata mənim tanışım idi. Onun yanına gedib xahiş etdim ki, ziyarətçilərin sayı azalanda mağaraya girməyə bizə icazə versin. Dosifey Ata mənim xahişimi hörmətlə qəbul etdi və İokim Atanı təhkim etdi ki, bizi mağaraya aparsın.

Peçyora müqəddəslərini ziyarət edəndən sonra biz onların qaldığı mənzilə getdik, məktubu götürüb evə yollandım. Adətim üzrə bağa girib öz sevimli skamyamda əyləşib məktubu açdım və oxumağa başladım:

“Atamın çox dəyərli dostu, mənim daimi qayğıkeşim və himayədarıma!

Tənbəl naturam üzündən uzun müddət susduğuma görə Sizin geniş ürəyiniz, yəqin ki, məni bağışlayar. O da doğrudur ki, əhəmiyyətsiz mövzuda məktub yazmaq çərənçilikdən başqa bir şey deyil. Olub ki, bəzi hadisələr barədə, bəlkə də, yazmaq olardı, lakin Sizə kədər gətirə biləcək sözləri yazmaq üçün əlimə qələm ala bilmədim. Qüssə, kədər dolu ağır buludlar artıq ötüb keçdi, indi üfüqdə parıldayan Avropa görünməkdədir...

Qoy sadə şəkildə deyim, mən evlənirəm. Mənim nişanlım hazırda anasıyla birgə, gələcəkdə mənə ata əvəzi ola biləcək hörmətli Stepan Martinoviçin məktəbində yerləşib Sizin xeyir-duanızı gözləyir.

Mənim xeyirxahım, gəlin və bu yetim qızı böyük, yeni, xoş bir həyata yola salın. Onun da mənim kimi atası yoxdur. Analarımızın razılığı ilə qərara gəlmişik ki, ona xeyir-duanı Siz, mənə isə yeganə dostum və müəllimim Stepan Martinoviç versin. Heç olmasa mənim gözəl nişanlımı görmək xatirinə gəlin!

İşimlə əlaqədar olaraq mən tez-tez xutordan gedirəm. Xutoru Stepan Martinoviçə tapşırılmalı oluram. Görünür, belə getsə tezliklə xutoru onun ixtiyarına verəcəm.

Günlərin bir günü işimlə bağlı başqa xutorun kənd yolu ilə getməli oldum. Yol elə bataqlıq idi ki, at ayağını zorla çəkirdi. Qaranlıq çökürdü, yağış getdikcə güclənirdi. Bir sözlə, vəziyyət ürəkaçan deyildi. Mənim faytonçum vəziyyətin yaxşı olmadığını görüb təklif etdi ki, haradasa gecələyək.

– Harada, – deyə ondan soruşdum, – zadəganların evində gecələyək?

– Zadəganları da allah yaradıb! Nə olsun ki, zadəgandılar, hətta pis hava olanda tatarlar da zadəganlar arasında gecələyirlər. Biz heyvan-zad deyilik ki... Nə deyirsiniz, razısınız?

– Razıyam, – dedim.

– Meşənin o biri tərəfində Pan Kalıtıxının xutorudur. O bizi gecələmək üçün qəbul edər.

– Yaxşı, zadəganların olduğu yerə sür.

Yarım verst gedəndən sonra deyilən xutora apanan yola çıxdıq. Çətinliklə görünən yol bizi meşəyə aparıb çıxardı. Mənim sürücüm hansısa mahnını fitlə çalmağa başladı, mənsə, allah bilir, nə barədəsə fikirləşirdim.

Mənim sürücüm dedi:

– Panlar bu adamı “Pəncə” adlandırırlar. Allah bilir, niyə görə belə çağırırlar. Yaşlı adamlar söyləyir ki, nə vaxtsa burada Lapa adlı quldur yaşayıb. Onun çoxlu varidatı olub və hamısını gölün yanında basdırıb. Deyirlər ki, nə vaxtsa bu göl, bataqlıq quruyacaq, o zaman buradan kisələrlə qızıl daşıyacaqlar. Allah bilir, nə qədər düz deyirlər. Bu da xutor.

Doğrudan da, ağacların arasından işıq göründü və biz açılan darvazalara yaxınlaşdıq. Zəhmli it hürüsləri bizi qarşılıdı və kifayət qədər kobud olan qadın səsi eşidildi:

– Kimdir?

Mənim faytonçum cavab verdi:

– Anacan, Allah xatirinə, bizə sizin xutorda gecələmək lazımdır...

– Allah xatirinə, ancaq darvazanı özünüz bağlayın, mənim adamlarım yatıblar, öz imkanım da yoxdur.

Mənim faytonçum düşüb darvazanı açdı, faytonu həyəətə salandan sonra yenidən darvazanı bağlayıb sahibəyə müraciətlə:

– Axşamınız xeyir olsun, anacan!

– Axşamınız xeyir, haradan gəlirsiniz?

– Panı Qlemyazovdan gətirirəm, hava da birdən pisləşdi.

Mən də sahibəyə yaxınlaşıb dedim:

– İcazə versəydiniz, sizdə gecələyorduk.

– Böyük məmnuniyyətlə, buyurun otağa, zəhmət olmasa, – deyə malorus ləhcəsində bizi otağa dəvət etdi.

Mən artırmaya çıxdım. Astanada məni əlində çıraç tutmuş bir qız qarşılıdı. Qız kəndçisayaq, lakin çox səliqəli, deyərdim ki, zövqlə geyinmişdi. Geriyə, otağa qayıdıb təmiz rus dilində dedi:

– Xahiş edirəm, buyurun.

Danışığından qərara gəldim ki, bu qız qulluqçu deyil.

Otağa daxil olandan sonra biz xutorun sahibəsi gələnə qədər üz-üzə dayandıq.

– Nataşa, niyə qonağı dəvət etmərsən ki, əyləşsin? Əlində şam tutan rahibə kimi dayanmısan. Sizə təqdim edim, bu, Poltava institutunun tələbəsidir. Xahiş edirəm, əyləşin! Allah bilir, bunlara institutda nəyi öyrədirlər!

Sonra qıza pıçıltıyla nə dedisə, qız o biri otağa getdi. Sahibə də onun ardınca gedərək dedi: “Bizi bağışlayın!” Bu arada mən otağa nəzər saldım. Otaq geniş və səliqəli idi. Mebel qədimi və müxtəlif görkəmdəydi. Divardan Boqdan Xmelnitskinin portreti asılmışdı. Dairəvi stolun üstündə “Vətən qeydləri” kitabı vardı...

Bu zaman sahibə otağa daxil oldu. Mən yalnız indi ona diqqət yetirdim. O, ucaboylu, o qədər də əndazəni aşmayan dolubədənli, siması hələ cavanlığını itirməmiş açıqürəkli qadın idi. Varlı meşşan qadınlar, ya da keşiş arvadları kimi geyinmişdi. Əgər başına yaylıq əvəzinə korablik (gəmiyə oxşar şlyapa) qoysaydı, düşünərdim ki, ya yüzbaşı, ya da polkovnik arvadıdır.

– Yəqin, siz mənim Nataşamın nə oxuduğuyla maraqlanırsız? Allaha şükür, oxumaq həvəskarıdır. Bu qoca yaşımnda mənə də oxumaq öyrədib. İndi kitab oxumayanda darıxıram. Düşünürəm ki, gələn il “Sovremennik”ə abunə olmaq lazımdır, yoxsa ayda bir kitab oxumaq azdır. Biz onu əzbər öyrənirik.

Tezliklə süfrəyə çay gəldi, daha doğrusu, samovar gətirdilər. Samovarin ardınca otağa artıq xanım kimi geyinmiş Nataşa daxil oldu.

– Axır ki, səbrin çatmadı, – deyə anası gülərək söyləndi, sonra əlavə etdi. – Nataloçka, çay süz!

Mənə müraciətlə: – Bilirsiniz, mən ona bir qədər təsərrüfatçı olmağı öyrədirdəm.

– Çox yaxşı eləyirsiniz, – deyə mən cavab verdim. – Amma o, nəyə görə geyimini dəyişdi? Ona bizim milli geyim daha çox yaraşır.

– Sadə paltarda o mənim də xoşuma gəlir, amma gör başa salmaq olur...

Nataşa utandığından qızardı, qızardı, nəhayət, dözə bilməyib otaqdan çıxdı.

Mənim yenicə tanış olduğum insanlar xasiyyət etibarı ilə insanlar idilər. Belə insanlarla elə ilk görüşdən yaxın olursan. Üç saat ərzində mən onlar barədə çox şey öyrəndim. Onlar məişətləri, verdişləri, adətləri, mədaxil və xərcləri, hətta tərcümeyi-hallarının müəyyən hissəsini bütün təfsilatı ilə danışdılar.

Yelena Petrovna Kalita bizim qəzada çox da varlı olmayan mülkədarın dul qadınıdır. Təlim-tərbiyəni institutda alıb, lakin özünün dediyi kimi, xutor onu öz bildiyi kimi tərbiyə edib.

– Nataşa anadan olanda rəhmətlik ərim Yakovla qərar verdik ki, hər il çox da böyük olmayan gəlirimizin müəyyən hissəsini Nataloçkanın təlim-tərbiyəsi üçün toplayaq...

O, zarafatyana əlavə etdi: – Hə, bu da bizim tərbiyəmizin məhsulu, o, heç çay süzməyi də bacarmır...

Səhər tezdən yola düşəcəyimizi nəzərə alıb, şam yeməyindən sonra mən onlarla xudahafizləşdim.

Həqiqətən də, gün çıxmazdan əvvəl mən xutordan çıxdım. Məni qarıya qədər hindtoyuğu və qaz sürüləri ötürdü. Xutorda səs-küy salan yalnız bu canlılar idi. Atlar dincəlmişdi, faytonçum fitlə hansısa şən bir hava çalırdı.

Darvazadan çıxan kimi o, faytonu sağ tərəfə döndərdi, amma mənə elə gəldi ki, biz əks istiqamətə getməliydik. Xutora gecə vaxtı gəldiyimiz üçün mən yolu dəqiq müəyyənləşdirə bilmirdim.

Yəqinlik hasil etmədiyim üçün sürücünün təcrübəsinə əsaslanıb fikrimi deməkdən çəkdim. Bütün ixtiyarı söhbətçil faytonçunun ixtiyarına vermişdim. O, bir müddət sahibəni və qızını tərifləyəndən sonra mənə onların var-dövlətini təsvir etməyə başladı:

– ...Gördüyünüz bu meşə onlarındı, ucu-bucağı yoxdu. Meşədə hər cür ağac var. Oradakı göl də, düzənlik də bunlarındı... Əsl mülkədardılar. Sizə hələ onu da deyim ki...

Bu yerdə atlar dayandı. Başı söhbətə qarışan faytonçu ətrafına baxmadan atları hayladı. Atlar dartınanda faytonun arxa təkərinin oxu çıxdı və mən yıxıldım. O qışqırdı: “Pruuu, işə bir bax!” və ətrafa baxıb söyləndi:

– Belə də iş olar! Andıra qalmış kötüyü düz yolun ortasına atıblar. Hələ dünəndən ürəyimə dammışdı ki, bu əcaib meşədə nəsə bir hadisə olacaq. Budu ha, ürəyimə daman başıma gəldi...

Mən ondan soruşdum:

– İndi biz nə edəcəyik?

– Allah bilir, necə olacaq! – Bir qədər fikirləşib əlavə etdi.
– Eh, başda ağıl yoxdu da... Görürsən yolu ağac kəsib, ötüb yanından keç də! – O öz-özünü danlayırdı. – Gərək xutora qayıdaq, yenə orada nəsə fikirləşmək olar.

Nəyə görəsə mən bu yaxşı ideyaya çox sevindim. Təbii ki, dərhal razılaşdım.

Faytonçu təkəri yerbəyer edənə qədər mən sakitcə ağacların arasıyla xutora tərəf getməyə başladım. Xutora yaxınlaşanda günəş artıq xeyli qalxmışdı. Yolu müəyyənləşdirmək üçün dayanıb ətrafa baxdım. Elə bu an meşəyə möcüzəli qız səsi yayıldı. Ürəyim dayandı, elə bil daşa dönmüşdüm. Bir müddət dayanıb diqqətlə melodiyanı dinlədim. Səs artıq mənə yaxınlaşırdı, mahnının sözləri aydın eşidilirdi:

...Sən yaşıl çəmənlikdə

Tər bənövşə kimisən.

Hansı bəxtəvər səni

Dərib iyləyəcək.

Səs getdikcə zəiflədi, zəiflədi və nəhayət, tamam kəsildi. Mən meşənin musiqi cazibəsindən xilas olub, alçaq hasar boyunca irəlilədim və tezliklə xutora çatdım. İlk olaraq mənim gözümə dəyən bağdan çıxan Nataşa oldu. O mənə əsl çiçəklər ilahəsi kimi göründü: başı güllər içərisində idi, ağ giləsləri saçlarına mirvari kimi düzmüşdü. Əgər o, xanım kimi geyinsəydi, effekt tam olmazdı, amma kəndçi geyimində gül də, çiçək də, mirvarı kimi düzülmüş giləslər da ona çox yaraşır. Ömrümdə belə gözəllik görməmişdim. O, bir neçə dəqiqə dayanıb, sonra doqqazın ağzında yox oldu. Artırmada anası göründü, dünənki kimi geyinmişdi. Məni görən kimi ucadan gülüb dedi:

– Nə oldu, uzağa getmişdiz?

Mən onu salamlayıb artırmaya çıxdım. O, gülərək dedi:

– Deyəsən, belə tezliklə bizdən ayrılmaq istəmirsiniz?

Skamyanı göstərib dedi: – Buyurun, əyləşin.

Mən skamyada əyləşdim. O, qızı çağırdı:

– Nataloçka, Odartsiyə də, samovarı artırmaya gətirsin!..Mən onunla öz sadə dilimizdə danışmağa adət etdiyimdən bəzən qonağı da unuduram.

– Mən öz dilimizi fəvqəladə dərəcədə çox sevirəm, xüsusilə mahnılarımızı.

Samovarı gətirən Odarkonun ardınca üzü allanmış Nataşa təvazökarlıqla daxil oldu.

– Eşidirsən, Nataloçka, onlar da bizim mahnılarımızı sevirlər. Mənim qızım yuxuda da mahnı oxuyur, amma bir dənə də olsun romans bilmir. Olurdu ki, Poltavadan qayıdanda bəzən hansısa “Qara gül” romansını oxuyurdu, indi onu da unudub.

Mən söhbəti diqqətsiz halda dinləyirdim, fikrim Nataşadaydı. Onun xanımlar kimi geyinməsi mənə ağır gəlirdi. Axı o niyə belə geyinir...

Birdən sahibə ucadan söyləndi:

– Ax, qoy allah məni bağışlasın, tamam unutmuşam! Nataloçka, sən də mənim yadıma salmırsan. Axı bu gün şənbədir. Yığışmışdıq ki, şənbə günü Pereyaslavaya gedək. Odarko!

Xidmətçi həmin anda qapının yanında görüldü:

– Nədir?

– Korniyevə de ki, atları, furqonu hazırlasın, yeməkdən sonra yola düşəcəyik.

– Oldu! – deyib Odarko gözdən itdi.

– Necə də yaxşı oldu, vaxtında yadıma düşdü! Əgər tələsmirsinizsə, siz də bizimlə nahar edərdiz və birlikdə şəhərə qədər yoldaş olardıq.

– Əgər məsləhətdirsə, şəhərin özündə də sizinlə birgə olardım.

Nahara qədər Nataşa ilə bağda və xutorun ətrafında gəzdik, onların rahat, gözəl xutoruna baxdım. O, bağda özünün əkib-becərdiyi gülləri mənə göstərdi. Doğrudur, orada çətin tapılan gül yox idi, amma təmizliyə, səliqə-sahmana söz ola bilməzdi. Beləsini Hollandiyada da görmək olmaz.

– Mən anama, – o özündən razı halda dedi, – mən anama may ayından oktyabra qədər hər səhər gül dəstəsi gətirirəm. Bizdə barvinok (Cəzair bənövşəsi) payızın sonuna qədər yaşıl olur. Yaz gəlməmiş qarın altında göyərməyə başlayır. Mən barvinoku çox sevirəm.

– Hə, elədi, barvinok qəşəng bitkidir. Sizdə sarmaşığı varmı?

– Xeyr, yoxdur.

– Onda əkmək üçün sizə bir neçəsini verərəm.

– Təşəkkür edirəm.

Mən yalnız ona sarmaşığı vəd etdim, amma daxilən çoxlu güllər vəd etmiş oldum. Hətta vəd etdim ki, Rıqaya yazıb onun üçün gül toxumları gətizdirəcəm. Bilmirəm, nəyə görə bu barədə ona ucadan demədim.

Nahardan sonra xüsusi hazırlıq olmadan biz yüngül minik arabasına, Odarkanı da mənim təmirdən çıxan faytonuma əyləşdirib yola düşdük. Axşama yaxın biz artıq Pereyaslavada idik və çox böyük çətinliklə təzə tanışlarımı bizim xutora getməyə razı sala bildim. Onlar iki gün bizdə qonaq qaldılar. Anamla elə dostlaşdılar ki, gedəndə göz yaşlarıyla ayrıldılar.

Anam dostlarına elə məftun olmuşdu ki, iki gün ərzində çox şad görünürdü. Amma rəhmətlik Zosyanın hələ də soyumayan xatirələri ona gecə-gündüz rahatlıq vermir.

Bizim bir-birimizə qarşılıqlı gediş-gəlişimiz düz bir il davam etdi. Sonu onunla nəticələndi ki, mən artıq bir aydır ki, nişanlı rolundayam və olduqca xoşbəxtəm. Gəlin və mənim xoşbəxtliyimə xeyir-dua verin. Gəlişiniz gec olmasın deyə, təcili yığışib anamla və mənim xeyirxah dostum Stepan Martinoviçlə bir yerdə gəlin.

Mənim səmimi və unudulmaz dostum, təkidlə xahiş edirəm, tez gəlin. Uzun-uzadı ona görə yazmıram ki, gələndə sizi gözlənilməz gözəlliklə sevindirə bilim. Görüşənə qədər. Sizə böyük ehtiram bəsləyən oğlunuz və səmimi dostunuz S.Sokira”.

Subay qocanın yola yığışmağı heç də çətin iş deyil. Mənim Yaremim hər şeyi hazırlamışdı. Mənə yalnız arabaya əyləşib yola düşmək qalırdı. Xutora məndən sonra Praskoviya Tarasovna, öz siseronu Stepan Martinoviçlə gəldi.

Toy üçün hər şey hazır idi. Biz ilk bazar günü səhər və günortada ibadətə Pokrovadakı kilsəyə getdik. Günortadan sonra cavanlara Allahın xeyir-duasını dilədik və bütün Pereyaslava camaatına böyük ziyafət verildi. Qonaqlıq elə keçdi ki, hətta bizim Stepan Martinoviç yaşına, mənəsinə məhəl qoymayıb “Durnalar” rəqsini oynamağa girişdi.

Toydan sonra iki həftə Stepan Martinoviçin məktəbində yaşadım və mənəvi övladlarımın xoşbəxtliyini öz gözlərimlə gördüm.

Praskoviya Tarasovna bütünlüklə mənim sevincimi bölüşürdü, ancaq bəzən öz Savvatiyasının qəşəng adaxlısına baxanda göz yaşları içində pıçıldaırdı:

– Zosyam mənim! Zosyam mənim! Mənim yeganə oğlum!..

10 iyun – 20 iyul 1855

Rassam

RƏSSAM

Dahi Torvaldsen öz sənətinə şəbəkə oymalarıyla və kütburun Kopenhagen gəmiləri üçün balıqquyruq allahlar, bütlər düzəltməklə başlamışdı. Mənim qəhrəmanım çox da gözəgəlimli olmayan artistlik məharətiylə dəyirman daşında oxra və mumiyaları üyütməklə, döşəmə, dam və hasarları rəngləməklə başlamışdır. Bu, cansıxıcı və ümitsiz bir başlanğıc idi. Sənətə başqa cür gələn sizin kimi bəxtəvər dahi rəssamlar çoxdurmu? Yox! Çox azdır! Məsələn, Hollandiyanın ən parlaq qızıl dövründə Ostade, Bergem, Tenyer və bir çox tanınmış rəssamlar (Rubens və Van-Deykdən başqa) öz sənətlərinə cır-cındır içərisində başlamış və beləcə də sona çatdırmışlar. Bunu yalnız mənfəət ardınca sürünən Hollandiyaya şamil etmək ədalətsizlik olardı. Götürüb Vazarini vərəqləyin, eyni vəziyyəti, bəlkə də, ondan da pisini orada görəcəksiz. Mən ona görə belə deyirəm ki, elə o zaman müqəddəs Pyotrun canişinlərinin siyasətində artıq qorxmaz dominikanlı Lyuterin tərbiyəsinə başlamış Viklefin və Qusun “kafirənə erotik” təliminə kölgə salmaq və kütləni kor etmək məqsədilə düşünülmüş cəlbədicilik dekorasiyalar tələb olunurdu. Belə ki, elə o vaxtlar da X Lev və II Leon qəflətən ayılıb hər yoldan ötən rəngsaz və daşyonanın başına qızıl səpirdi. Həmin o qızıl dövrdə Korrecio və Tsampieri kimi dahi rəssamlar acından öldürdülər.

Heyhat, həyatverici qüvvəyə malik olan incəsənətin nüfuz etdiyi hər yerdə və hər zaman (təəssüf ki, tez-tez) belə hallar baş verir. Elə bizim bu müdrik, bir qədər maariflənmiş filantrop kimi, hər şeyin bəşəriyyət qarşısında baş əydiyi on doqquzuncu əsrdə də ilahi cəzaya məhkum edilmiş qurbanları gizlətməyə, bütün

vasitələrdən istifadə edərək onları uzaqlaşdırmağa çalışırlar.

Sual olunur, yer üzünün bu təcəssüm mələklərinə, canlı xeyirxahlıq nümunələrinə həmişə və hər yerdə niyə bu cür kədərli, acı tale qismət olur? Görünür, ona görə ki, bu ilahi şəxsiyyətlər canlı mələklərdir.

Mənim bu cür mülahizələrim sonda oxucunu təqdim etmək istədiyim hadisənin mahiyyətindən uzaqlaşdırma bilər.

Mən Peterburqun yay gecələrini, demək olar ki, həmişə küçədə, ya da hər hansı bir adada, çox vaxt isə sahilə keçirirdim. Neva sakit olanda çay nəhəng güzgüyə bənzəyir və Rumyantsev muzeyinin əzəmətli eyvanını, senat binasının küncünü, qrafinya Lavalın evindəki qırmızı pərdələri bütün təfərrüatı ilə əks etdirəndə daha çox xoşlayırdım. Uzun qış gecələrində bu evin pəncərələrindən işıq düşər, qırmızı pərdələr qaranlıqda alov saçardı. Bu zaman mən təəssüflənərdim ki, heyif, Nevanın sularını buz, qar örtüb, dekorasiya əsl effektini itirib.

Mən həm də Troitski körpüsü üstündə dayanıb günəşin çıxmasını seyr etməyi xoşlayırdım. Möcüzəli, möhtəşəm mənzərədir! Həqiqi bədii əsərdə təbiətin gözəlliyindən də cazibədar olan nəşə var – bu, rəssamın yüksək ruhu və ilahi yaradıcılıq hissidir. Lakin təbiətdə də elə möcüzələr olur ki, şair-rəssam onun qarşısında səcdə edərək şirin, qəlbi rıqqətə gətirən anlara görə Uca Yaradana minnətdarlığımı bildirir.

Çox vaxt o həzzi Şedrinin mənzərələrindən almışam, xüsusilə onun kiçik “Portiçi – günəş qürub edəndə” tablosu məni valeh edirdi. Çox füsunkar əsərdir. Lakin hətta bu əsər də məni Troitski körpüsünün Vıbarski tərəfindən günəşin çıxmasını seyr etdiyim zaman görünən mənzərə qədər heyran etməyib.

Günlərin bir günü, bu ilahi mənzərədən doyunca həzz aldıqdan sonra istirahət etmək üçün yay bağına gəldim. Mən yay bağında gəzərkən heç vaxt xiyabanı bəzəyən mərmər heykəllər qarşısında dayanmazdım. Bu heykəllər məndə çox pis əhvali-ruhiyyə yaradırdı, xüsusilə özü kimi eybəcər balalarını yeyən Saturn. Mən bu yöndəmsiz ilahələrin və tanrıların yanından ötüb

kiçik gölün sahilində əyləşər, qranitdən yonulmuş qəşəng güldandan və Mixaylovski qəsridən zövq alardım.

Ora yaxınlaşanda böyük xiyabanla ona köndələn xiyabanın kəsişdiyi, Saturnun öz balalarını yediyi və ilahələrin əhatəyə aldığı yerdə, düz Saturnla üzbəüz çirkli xalatda vedrənin üstündə oturmuş canlı bir adamla az qala toqquşacaqdım. Mən dayandım. Oğlan (bu doğrudan-doğruya on dörd, on beş yaşında olan bir oğlan idi) ətrafına boylandı və nəyisə qoltuğunda gizlətməyə çalışdı. Mən ona yaxınlaşıb burada nə etdiyini soruşdum.

– Mən heç nə eləmirəm, – deyə o utanaraq cavab verdi, – işə gedirəm, yolüstü bağa girdim.

Bir az fasilə verib dedi:

– Şəkil çəkirdim.

– Göstər görüm nə çəkmisən.

O, qoltuğundan dörd bükülmüş boz bir vərəq çıxarıb çəkinə-çəkinə mənə uzatdı. Dörd bükülmüş bu kağızda Saturnun olduqca dəqiq konturları çəkilmişdi.

Mən uzun müddət kağızı əlimdə saxlayıb müəllifin bulaşığı üzünə baxmaqdan zövq alırdım. Onun arıq, o qədər də mütənasib olmayan simasında nəsə cəlbedici, xüsusilə gözlərində qızlara məxsus ağıllı, utancaq baxışları vardı.

– Bura şəkil çəkməyə tez-tez gəlirsən? – deyə mən ondan soruşdum.

– Bazar günü, yaxınlıqda işləyəndə hər gün gəlirəm, – deyə cavab verdi.

– Sən suvaq işini öyrənirsən?

– Rəssamlığı da...

– Kimdən, harada dərs alırsan?

– Rəssam Şiryayevin evində.

Mən ona bir daha sual vermək istəyəndə o, bir əlinə sarı boya ilə dolu vedrəni, o birinə sarı rəngə boyanmış fırçanı alıb getmək istədi.

– Hara tələsirsən?

– İşə gedirəm, onsuz da gecikmişəm. Sahib gəlib görsə, mənə cəzalandıra bilər.

– Bazar günü səhər mənim yanıma gələrsən, əgər sənin başqa rəsm işlərin varsa, onları da gətirib mənə göstərsən.

– Yaxşı, gələrəm, ancaq sizin harada yaşadığınızı bilmirəm.

Mən ünvanımı elə onun çəkdiyi şəklin üstünə yazdım və biz ayrıldıq.

Bazar günü səhər tezdən adət etdiyim gecə gəzintisindən qayıdanda dəhlizdə, mənzilimin qabağında məni təzə tanışım qarşılıdı. O, artıq keçən dəfəki xalalda deyildi. Əyninə sürtüyə oxşayan qəhvəyi rəngli pencək geymiş, əlində də böyük kağız bağlama vardı. Əlimi ona uzadıb salamladım. O mənə tərəf atılıb, əlimi öpmək istədi. Mən tez əlimi çəkdim. Onun qul xislətindən pərt oldum.

Heç nə demədən otağa daxil oldum, o isə dəhlizdə qaldı. Pencəyimi çıxarıb jaketimi geyindim, siqar yandırdım, o, hələ də otağa gəlmirdi. Dəhlizə çıxdım, göz gəzdirdim, elə bil dostum heç əvvəldən yox imiş. Aşağı düşüb dalandardan belə bir oğlanı görüb-görmədiyini soruşdum.

– Gördüm, əlində kağız bağlama olan gənc bir oğlan küçəyə qaçdı.

Mən küçəyə atıldım, xeyli axtardım, onun izi-tozu da yox idi. Kədərləndim... Elə bil mənə əziz olan nəyisə itirmişdim. Gələn bazar gününə qədər bərk darıxdım. Heç başa düşə bilmirdim ki, dostumun belə qəfil qaçışına səbəb nə oldu. Bazar gününə qədər gözləyib, gecə saat ikiyə qalmış Troitski körpüsünə getdim.

Günəşin çıxmasına tamaşa edib, yay bağına döndüm. Xiyanı axtarmağa başladım, dostum yox idi. Evə getmək istəyirdim, birdən Apollon Belvederski, daha doğrusu, Moykanın lap yanındakı xudmani evin qarşısında dayanan Belveder allahına parodiya yadıma düşdü. Ora getdim, dostum burda imiş. Məni görəndə kimi şəkil çəkməyi saxladı. Mürəbbə oğurluğu üstündə tutulmuş uşaq kimi qulaqlarına qədər qızardı. Onun titrəyən əlindən tutub, cinayətkar adam kimi pavilyona apardım və yuxulu yeməxana xidmətçisinə çay gətirməsini tapşırıdım.

Bacardığım qədər dostumun könlünü almağa çalışdım. Özünə gələndən sonra dəhlizdən niyə qaçdığını soruşdum.

– Məndən incidiyinizə görə sizdən qorxdum, – deyə cavab verdi.

– Sənə qəzəblənmək fikrim heç yox idi, o da doğrudur ki, özünü alçaltmağın xoşuma gəlmədi. Yalnız it əl yalayır, insan olan şəxs bunu etməməlidir.

Bu güclü ifadə mənim dostuma elə təsir etdi ki, o, yenə də əlimdən tutmaq istədi. Mən güldüm, o, xərçəng kimi qızardı və başını aşağı salıb susdu.

Çay içib ayrıldıq. Ayrılarəkən ona dedim ki, ya bu gün, ya da gələcək bazar günü hökmən mənim yanıma gəlsin.

Məndə insanları tez tanımaq fərasəti yoxdur, amma insanlara tez uyuşmaq kimi xoşagəlməz, bədbəxt bacarığa malikəm. Ona görə bədbəxt deyirəm ki, insanlarla tez ünsiyyət yaratmaq çox nadir halda mənə havayı başa gəlir, xüsusilə əyri, dələduz adamlarla. Ancaq onu da deyim ki, fırlıdaq, dələduz adamlar mənə özümü tanımaqda çox şey öyrədib. Belələriylə daha çox üzləşsəm də, düşünürəm ki, bəlkə, biri abırlı oldu. Amma neyləyəsən, hamısı əclaf çıxır. Bəlkə, elə mənim bəxtim belədir.

Yeni tanışım ilə üçüncü dəfədir görüşürəm, artıq onunla ünsiyyət qura bilmişəm, ona bağlanmışam, artıq onu sevməyə başlamışam. Doğrudan-doğruya, onun üzündə elə bir ifadə var ki, istəməmək mümkün deyil. Onun görkəmi əvvəllər o qədər də qəşəng deyildi. İndi isə saatbasaat üzünün ifadəsi dəyişir, getdikcə mənə cazibədar görünür. Doğrudan da, həyatda bu cür xoşbəxt simalar var axı!

Dostumu dəhlizdə gözləməyə vadar etməmək üçün düz evə getdim. Pillələri qalxanda gördüm ki, artıq dəhlizdə dayanıb. Həmin qəhvəyi rəngli pencək əynində, təmiz geyinib-kecinib, saçını darayıb, üzü gülür. Ona dedim:

– Ayaqdan yaman itisən. Axı sən evinizə dəyib, bura gəlməliydin? Nə yaxşı, belə tez çatdıra bilmisən?

– Bəli, tələsdim, sahibim ibadətdən qayıdana qədər mən evdə olmalıydım.

– Məgər sənə sahibin belə ciddi adamdır?

– Ciddidir və...

– Və qəddardır demək istəyirsən?

– Xeyr, demək istədim ki, simicdir. Əgər geciksəm o məni döyər və sevinər ki, nahar yeməyinə gecikmişəm.

Biz otağa daxil olduq. Mənim molbertimdə Stroqanov qalereyasında olan qoca Velaskesin surəti var idi. O, gözucu şəkli nəzərdən keçirdi. Əlindəki bükülü kağızları alıb açdım və baxmağa başladım. Burada yay bağını eybəcərləşdirən hər şey var idi – oynaq, şirin, lakin məkrə gülümsəyən ilahələrdən tutmuş, eybəcər Fraklit və Heraklitə qədər. Sonda bəzi evlərin ön hissələrində olan naxışların surəti, eləcə də Fonar keçidində və Moyka sahilində yerləşən memar Monferranın evlərini bəzəyən mələklərin barelyefləri vardı.

Zərif konturlarda məni heyrətləndirən bir məqam vardı. Bu, orijinala qeyri-adi oxşarlıq idi. Xüsusən Fraklit və Heraklit hey-rətəmiz dərəcədə oxşar idi. Onlar öz əsillərindən daha ifadəli, həqiqi və daha çirkin idi. Hər halda, şəkillərə etinasız baxmaq mümkün deyildi.

Daxilən öz tapıntıma sevinirdim. O vaxt mənim ağılıma gəlmədi ki, özüm özümdən soruşum: – Məhdud imkanınla bu cıllanmamış almaz üçün nə edə bilərsən? Doğrudur, o zaman başıma belə bir fikir gəldi, lakin, atalar məsəlində deyildiyi kimi, “Tanrı kazakdan rəhmینی əsirgəməz” – deyə düşündüm.

Kağızları ona qaytarıb soruşdum:

– Niyə görə sənin çəkdiyən şəkillərin heç birində kölgə yoxdur.

– Bu şəkillərin hamısını sübh vaxtı, günəş çıxana qədər çəkmişəm.

– Demək, sən onları işıqlı vəziyyətdə görməmişən.

– Gündüz olanda onlara baxmağa getmişəm, amma adamlar gəzdidiyi üçün çəkmək olmurdu.

– İndi nə etmək fikrindəsən? Mənimlə nahar etməyə qalırsan, yoxsa evə getmək istəyirsən?

O, bir qədər fikirləşib gözlərini qaldırmadan aydın olmayan tərzdə dilləndi:

– Əgər icazə versəniz, mən sizinlə qalardım.

- Bəs sahibinə nə cavab verəcəksən?
- Deyərəm ki, çardaqda yatmışdım.
- Gedək nahar edək.

Biz gələndə hələ madam Yurgensin müştərisi yox idi. Mən buna çox sevindim. İstəmərdim ki, məmurların ütülənmiş sifətləri, mənasız baxışları və təbəssümləri mənim qəşəng, şıq geyinmiş dostuma tərəf yönəlsin.

İstəyirdim ki, nahardan sonra dostumu Akademiyaya aparıb ona “Pompeyin son günü” əsərini göstərim, amma fikrimdən daşındım. Hər şey birdən olmazdı. Nahar edəndən sonra ona bulvarda gəzməyi, ya da kitab oxumağı təklif etdim. O, sonuncunu seçdi. Mən onu yoxlamaq üçün məcbur etdim ki, kitabı ucadan oxusun. Dikkensin məşhur “Niklas Niklbi” romanının elə birinci səhifəsində məni yuxu tutdu. Lakin bunun günahı nə müəllifdə, nə də qıraətçidə idi. Sadəcə olaraq, bütün gecəni yatmadığım üçün məni yuxu aparmışdı.

Oyanandan sonra o biri otağa keçdim və həmişə səliqəsiz olan studiyam mənə çox xoş gəldi. Hər yer tərtəmiz idi, nə siqar kötükləri, nə də tütünün külü görünürdü. Studiya tamamilə silinib-süpürülmüşdü. Hətta mıxdan asdığım üstü qurumuş rənglərlə örtülən palitra elə təmizlənmişdi ki, şüşə kimi parıldaırdı. Bu səliqənin səbəbkarı isə pəncərə önündə oturub, məşhur rəssam-naturaçı qadın Torvaldsen – Fortunatın maskasını çəkirdi.

Bütün bunlar mənə fəvqəladə dərəcədə xoş idi. Bu xidmət bütünlüklə onun xeyrinə idi. Bilmirəm, nəyə görə səliqə-sahmanın mənə xoş gəldiyini ona hiss etdirmək istəmədim. Fırçanı alıb çəkdiyi şəklin konturlarını düzəltdim, kölgələrini çəkdim və biz “Kapernaum”a çay içməyə yollandıq. “Kapernaum”, yəni aşxanası olan “Berlin” mehmanxanası altıncı xətlə Akademiya döngəsinin kəsişdiyi küçədə yerləşirdi. Hər halda, Pimenov tələbəklik illərində onu belə təsvir etmişdi.

Çay içdiyimiz zaman o mənə öz həyatı barədə danışdı. Çox cansıxıcı, kədərli hekayətdi. Buna baxmayaraq, o, başına gələnləri çox sadələvhəsənə, açıqlığı ilə, heç bir giley-güzar etmədən

danışdı. Həyatını danışdıqca mən onun tərbiyəsinin yaxşılaşdırılması barədə düşündüm, lakin sona qədər dinlədikdən sonra fikrimdən daşındım, axı o, təhkimli insan idi.

Bu qəmli hekayət mənə o qədər təsir etmişdi ki, onun dəyişəcəyinə olan ümidlərim tamam qırıldı. Darıxdırıcı sükut ən azı yarım saat çəkdi. O, ağlamağı ilə məni bu çaşqınlıqdan ayıltı. Mən ona üzümü tutub, nəyə görə ağladığımı soruşdum.

– Sizə yaxşı olmadı ki, mən ...

Fikrini sona qədər çatdırı bilmədi. Göz yaşlarına qərq oldu. Mən bacardığım qədər onu sakitləşdirməyə çalışdım və biz mənim mənzilimə qayıtdıq.

Yolda qoca Venetsianovla rastlaşdıq. Salamlaşdıqdan sonra o, diqqətlə tələbəmi süzdü, xeyirxahlıqla gülümsəyərək soruşdu:

– Bu, gələcəyin rəssamı deyilmi?...

Mən ona dedim: “Həm hə, həm də yox”. Səbəbini soruşdu. Pıçılıtlı ilə ona fikrimi izah etdim. Qoca fikrə getdi, əlimi bərk-bərk sıxıb ayrıldıq.

Venetsianov baxışları və əlimi sıxmağı ilə sanki məni ümid-sizliklə qınadı. Mən bundan ürəkləndim və birdən Venetsianovun yetişdirdiyi bir sıra rəssamları, tələbələrini xatırladım. Gördüm ki, bir qədər dumanlı da olsa, üfüqdə ümidin işartısı var.

Protejem (dostum) axşam məndən ayrılanda hər hansı bir qravürə istədi ki, onun üzərində işləsin. Həmin anda məndə yenidən çapdan çıxmış Zavyalovun çəkdiyi şəkllə Slyudcinskiyin “Herkuless Farnezski” qravürası, bir də Losenkonun “Apollino”sunun nüsxələri var idi. Orijinalları peterqof kağızına бүkdüm, italyan karandaşlarını ona verdim və onları bərkiməkdən necə qorumaq barədə tövsiyələrimi verdim. Biz küçəyə çıxdıq. O evə, mən isə qoca Venetsianovun yanına getdim

Bu insanpərvər, xeyirxah rəssam haqqında söhbət açmağın nə yeri, nə də zamanıydı. Qoy onun incəsənətdəki yeri, şücaəti, tutduğu mövqe haqqında məndən də yaxşı bilən və tanıyan çoxsaylı tələbələrini danışsın.

Qocadan öz tapıntımlarım barədə hər şeyi danışmağımı istədim. Gələcəkdə lazımı nəticəni əldə etmək üçün ondan məsləhət ver-

məsini xahiş etdim. Bu cür işlərdən başı çıxan adam kimi nə ümidverici bir söz, nə də yaxşı bir məsləhət ala bildim. Yalnız onu dedi ki, oğlanın sahibi ilə tanış olum və nə qədər mümkünsə, indiki vəziyyətini bir qədər asanlaşdırmağa çalışım.

Elə də etdim. Bazar gününü gözləmədən, ertəsi gün səhər tezdən yay bağına getdim. Əfsus ki, mən orada nə həməən gün, nə ikinci, nə də üçüncü gün dostumu görə bildim. Qərara gəldim ki, bazar gününü gözləyim.

Bazar günü səhərçağı dostum peyda oldu. Ondan yay bağına gəlməməyinin səbəbini soruşanda, dedi ki, Bolşoy Teatrda yeni iş başlayıblar. (O vaxtlar Bolşoy Teatrın içərisində yenidənqurma işləri gedirdi.) Bu səbəbdən daha onun yay bağına gəlmək imkanı olmayacaq. Əvvəlki kimi, bu bazar gününü də birlikdə keçirtdik. Axşam ayrılarkən ondan sahibinin adını və işdə hansı saatlarda olduğunu öyrəndim.

Növbəti gün mən Bolşoy Teatra getdim və onun sahibi ilə görüşüb tanış oldum.

Onun müəllifi olduğu trafaret işləmələrini və tavan layihələrini xeyli təriflədim. Bununla da tanışlığımıza möhkəm təməl qoymuş oldum.

O, rəssamlıq və boyaq sexinin ustası idi. Daimi olaraq əlinin altında üç, bəzən də daha çox çirkli tik xalatda olan adamları şagird adı ilə saxlayırdı. Lazım olanda on nəfərə qədər Kostromalı fəhlələri, suvaqçı və şüşəsalanları muzdla işlədirdi. O öz sexində həm incəsənət, həm də maliyyə məsələlərində həlledici rol oynayırdı. Görünür, burada ona usta kimi istərsə maliyyə, istərsə də sənət baxımından kömək edənlər var idi.

Xatırladığım bir sıra keyfiyyətlərdən başqa, divarlarda Odranın və Volnatonun qravüraları, kamodun üstündə bir neçə kitab, o cümlədən “Kiçik Anaxarsisin səyahəti” gözümə dəydi. Bu məni ürəkləndirdi.

Ancaq ona tik geyimdə olan şagirdlərin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq barədə işarə vuranda bu qəribə fikirdən təəccübləndi. Mənə isbat etməyə çalışdı ki, bu məsələ heç də yaxşı nəticələnməz və təhkimçi insanların məhvinə gətirib çıxarar.

İlk dəfə mən etirazımı bildirmək istəmədim. Fikirlərinin səhv olduğunu ona anlatmaq indi əbəs bir cəhd olardı. Varlı, lakin şüuru inkişaf etməmiş insanlar cavanlıqda korluq və çirkab içində, çətinliklə yaşadıkları halda, ağ günə çıxandan sonra heç bir nəzəriyyəyə inanmırlar. Firavan həyata çatmaq üçün onlar yalnız öz keçdikləri yolu düzgün sayırlar. Çox vaxt bu təzadlı fikirlərə kobud yanaşmalar da əlavə olunur: mənim başıma sığal çəkməyiblər, mən niyə bunları tumarlamalıyam.

Yəqin ki, rəssam sexinin ustası da bu qeyri-insani hisdən uzaq deyildi.

Hər halda, mən onu yola gətirməyə çalışdım. Heç olmasa, bayram günlərində, iş olmayan vaxtlarda, məsələn, qışda dostumun mənim yanıma gəlib-gətməsinə icazə versin. O, razılıq versə də, buna yersiz şiltaqlıq, onu məhvə aparıb çıxaran bir yol kimi baxırdı.

Yay da, payız da gəlib keçdi. Qış gəldi. Bolşoy Teatrda işlər sona yetdi.

Teatrın açılışı keçirildi və cazibədar Talioni öz möcüzəli işinə başladı. Gənclər özündən çıxır, yaşlılar isə ağıllarını itirirdilər. Təkcə ciddi matronalar (yaşlı qadınlar) qaş-qabaqlarını sallayıb, qəzəblə deyindirilər. Alqışların ən gur vaxtında nifrətlə qışqırırdılar. “Mauvais genre!” “Əxlaqsızlıq! Çılpaq kütləvi pozğunluq!” Buna baxmayaraq, bu riyakar və ikiüzlülər Talioninin bir tamaşasını da ötürmürdülər. Məşhur aktrisa şahzadə Trubetskoy olmağa razılıq verdiyi zaman, ilk olaraq onlar vay-şüvən qoparmağa başladılar. Bütün kosmetik vasitələrə malik olmaqlarına baxmayaraq, özlərinin bacarmadıqları işə görə bu qadını mühakimə edirdilər.

Böyük Karl (rəhmətlik Vasili Andreyeviç Jukovski rəhmətlik Karl Pavloviç Bryulovu belə adlandırırdı) hansı formada özünü bürüzə verməsinə baxmayaraq, bütün incəsənət növlərini sonsuz dərəcədə sevirdi. Lakin müasir baletə qarşı, demək olar ki, soyuqqanlı idi. O, bəzən balet haqqında danışanda elə bil şəkər tozundan düzəldilmiş oyuncaq barədə söhbət edirdi.

Talioni özünün zəfər çıxışının sonunda “Xitana” baletindəki ispan rəqsini ifa etdi. Elə həmin gecə ispan rəqsi bizim Palmirada yayıldı. Növbəti gün aristokratların palatasında və Kolomen məmurlarının xudmani guşələrində hökmran idi. Hər yerdə ispan rəqsini oynayırdılar. Evlərdə, küçələrdə, iş stolunun arxasında, meyxanalarda, nahar, şam yeməyi zamanı – bir sözlə, hər zaman, hər yerdə ispan rəqsi oynanırdı. Hələ mən gecə mərasimlərini demirəm. Orada ispan rəqsi oynamaq məcburi idi. Hələ bu harasıdır, deyək ki, ispan rəqləri gəncliyə, gözəlliyə yaraşır, bəs ailəli, yaşı xeyli ötmüş ata-analara nə deyəsən. Bu, sadəcə olaraq, ispan rəqsi (kaçuça) görkəmində Bitta yoluxucu xəstəliyi idi. Ata-analar tez ayılıb yenicə gəzməyə başlayan körpələrinə uzun paltarlar geyindirildilər. Zavallı körpələr bu zəhrimar kaçuçaya görə necə də göz yaşları tökürdülər. Buna baxmayaraq, səmərə çox böyük idi, hətta məsələ alver səviyyəsinə qalxmışdı. Məsələn, əgər tədbirlərdə özünün koppuş geyimləri yox idisə də, ziyafətlər zamanı koppuş geyimləri icarəyə götürüb bəzənirdilər.

İsnişmək çətin olsa da, yenə də cehizin təzəsi!

Kaçuçemaniyanın ən qızgın dövründə Böyük Karl mənə qonaq gəldi (o öz şagirdlərini başa çıxmağı xoşlayırdı). Taxtda əyləşib fikrə getdi. Mən onun qıvrımsaçılı ağıllı başına baxmaqdan həzz alırdım. Bir dəqiqədən sonra cəld başını qaldırıb, gülümsəyərək soruşdu:

– Bilirsən nə var?

– Bilmirəm, – deyər cavab verdim.

– Bu gün Quber (“Faustun” tərcüməçisi) söz verdi ki, mənə “Xitana” baletinə bilet əldə edəcək, gedərik.

– Onda öz Lukyanını Quberin yanına göndər ki, iki bilet alsın. O mənim dostuma işarə edərək dedi:

– Sənin bu balaca dostun gedə bilməz?

– Lap yaxşı olar, kağız yazın.

İtalyan karandaşıyla boz kağız parçasına “İki bilet al. K.Bryulov.” yazdı.

Bu lakonik məktuba ünvanı əlavə etdim və mənim Merkurim götürüldü.

Qapı örtüləndən sonra məndən soruşdu:

– O sizin modelinizdi, yoxsa xidmətçiniz?

– Nə o, nə də o birisi, – deyə cavab verdim.

– Onun fizionomiyası mənim xoşuma gəldi, təhkimçiyə oxşamır.

– Təhkimçiyə oxşamır, ancaq...

Mən sona qədər deməyib dayandım.

O mənim fikrimi göydə tutdu:

– O, təhkimçidir?

– Təəssüf ki, elədir, – mən əlavə etdim.

– Barbarlıq! – pıçıldayıb fikrə getdi.

Bir neçə dəqiqəlik sükutdan sonra o, siqaretini döşəməyə tulladı, şlyapasını götürüb çıxdı, dərhal da geri qayıdıb dedi:

– Mən onu gözləyəcəm. İstəyirəm bir daha onun fizionomiyasına baxım. Sonra siqaret yandıraraq soruşdu:

– Onun işini mənə göstərin.

– Kim sizə dedi ki, məndə onun işi var?

– Olmalıdır, – deyə qətiyyətlə söylədi.

Mən ona Laokoonun maskasını, tamamlanmış başqa bir şəkli və yenicə başladığı Mikelancelodan qeydlərini göstərdim. O, uzun müddət kağızları əlində saxlayıb baxır, allah bilir, nə fikirləşirdi. Nəhayət, başını qaldıraraq soruşdu:

– Onun sahibi kimdir?

Mən mülkədarın soyadını dedim.

– Sizin tələbəniz barədə yaxşıca düşünmək lazımdır...Lukyan mənə mal ətindən qızartma qonaqlığı söz verib, gəlin birlikdə nahar edək. Bunu deyib qapıya yaxınlaşdı və yenə də ayaq saxladı:

– Bir gün onu mənim yanıma gətirin. Xudahafiz.

O getdi. On beş dəqiqədən sonra Merkurim qayıtdı və mənə izahat verdi ki, onlar, yəni Quberin özü Karl Pavloviçin yanına gəlmək istəyirdilər. Ondan soruşdum:

– Karl Pavloviçin kim olduğunu bilirsənmi?

– Bilirəm, ancaq onu heç vaxt görməmişəm.

– Bəs bu gün...

– Məgər o, Karl Pavloviç idi?

– O idi.

– Niyə mənə demədiniz, ona yaxşıca baxardım. Elə bildim, sadəcə hansısa bir cənabdır.

Bir qədər susaraq məndən soruşdu:

– O nə vaxtsa sizin yanınıza gələcək?

– Bilmirəm, – deyər cavab verdim və geyinməyə başladım.

– Aman tanrım! Ona heç olmasa uzaqdan da olsa bir də baxa biləydim! Bilirsiniz, küçə ilə gedəndə həmişə onun barəsində fikirləşirəm, gözlərim gəlib-gedənlər arasında onu axtarır. Deyirsiniz, onun çəkdiyi portret “Pompeyin son günləri”nə çox oxşayır?

– Demək, burada olanda sən onu tanıمامısan. Eybi yoxdur, fikir eləmə. Əgər o bazar gününə qədər mənim yanıma gəlməsə, onda biz sənənlə onun görüşünə gedərik. İndi isə bu bileti al, madam Yurgensin aşxanasına get, mən bu gün evdə nahar etməyəcəm.

Ona tapşırığımı verib çıxdım.

Bryulovun emalatxanasında B.A.Jukovski və qraf M.Y.Vielqorski ilə rastlaşdım. Onlar Pyotr və Pavel lüteran kilsələri üçün çəkilmiş, hələ tamamlanmamış “İsanın çarmıxa çəkilməsi” əsəri ilə maraqlanırdılar. Ağlayan Məryəm Maqdalinanın baş hissəsi artıq çəkilmişdi. V.A.Jukovski bu ağlayan ilahi gözələ baxanda özü də ağlamağa başladı və yaratdığı əsərə görə Böyük Karlı qucaqlayıb öpdü.

Olub ki, mən Bryulovla birlikdə tez-tez Ermitajda olmuşam. Rəngkarlıq sənəti ilə bağlı söylədiyi parlaq mühazirələr hər dəfə Teniyerlə, xüsusilə onun “Kazarma” əsəri ilə bitirdi. Uzun müddət bu şəkil qarşısında dayanıb, məşhur Holland rəssamını tərifləyir, ona mədhiyyə söyləyərək deyirdi: “Təkcə bu əsər üçün Amerikadan bura gəlməyə dəyər”. İndi eyni sözləri onun “Xaç”

əsəri barədə, xüsusilə ağlayan Məryəm Maqdalina haqqında da demək olar.

Qucaqlaşib öpüşəndən sonra Jukovski Bryulovun o biri otağına keçdi. Bryulov mənə baxıb gülümsədi və Jukovskinin ardınca getdi. Yarım saatdan sonra onlar emalatxanaya qayıtdılar. Bryulov mənə yaxınlaşaraq gülümsəyib dedi: “Təməl qoyuldu”. Bu zaman qapı açıldı və Quber daxil oldu. O, artıq yol paltarında deyil, ütülənmiş, şıq qara frakda idi. Təzim etmək istəyəndə Jukovski ona yaxınlaşib dostcasına əlini sıxdı və xahiş etdi ki, “Faust”dan sonuncu pərdəni oxusun. Quber oxumağa başladı. Dolğun təəssürat yarandıqda şair öz şair dostunu öpümlə mükafatlandırdı. Jukovski və qraf Vielqorski tezliklə emalatxanadan çıxdılar. Quber arxayın halda yenidən yazdığı “Terpsixor”u oxuyub qurtarandan sonra Bryulov dedi:

– Mən qəti qərara gəldim ki, “Xitana”ya baxmağa getməyəcəm.

Quber soruşdu:

– Niyə?

– Ona görə ki, sənin “Terpsixor”una inamımı itirmək istəmirəm.

– Necə yəni?

– Gözəl fikirlərə inam daha yaxşıdır, nəinki...

Şair onun sözünü kəsdi:

– Sən demək istəyirsən ki, mənim şeirim ilahi Talionidən yüksəkdə dayanır. Allaha and içirəm ki, bu şeir heç onun dırnağına da dəyməz! Hə, az qala yadımdan çıxacaqdı, bu gün biz gedib Aleksandrın yanında makaronlu biyan kökünün dadını çıxaracağıq. Nestor, Mişa və müxtəlif şeylər... olacaq... Və sonda, PİYANENKO. Getdik!

Bryulov şlyapasını götürdü.

– Ax, hə! Unutmuşdum,... – deyərək Quber cibindən biletləri çıxardı. – Bu iki bileti al, tamaşadan sonra Nestorun birjasına gələrsən. (N.Kukolnikin bədii gecələrini zarafatca belə adlandırdılar.)

– Yadımdadı, – deyərək Bryulov cavab verdi və biletləri mənə uzatdı.

Quber mənə müraciət edərək dedi:

– Siz də bizimlə gedirsiniz?

Cavabında dedim:

– Mən də sizinlə gedirəm.

– Getdik! – deyib, Quber bizimlə dəhlizə çıxdı. Lukyan qapını bağlaya-bağlaya mızıldandı:

– Bu da sənə rostbif!

Makaronlu biyan kökü və “stofatto lakrima-kristi” (çərəz adı) ziyafətindən sonra dəstə “birjaya”, biz isə yəni mən, Quber və Böyük Karl teatra yollandıq. Uvertüranı gözləyənə qədər mən protejemin (dostumun) əsərləriylə maraqlandım. (Bolşoy Teatrın plafonunu bəzəyən bütün şəbəkə və naxışlar üçün çəkilən rəsmlər memar Kavosun göstərişi ilə edilmişdi. Bunu mənə özündən razı sahib deyil, maşinist Kartaşov demişdi. Bu həmin Kartaşovdur ki, iş gedən zaman daim burada olur və səhərlər mənim protejemi çaya qonaq edirdi.) İstədim ki, Bryulova şagirdimin çəkdiyi şəbəkələri göstərim. Ancaq uvertüra səsləndirildi. Hamının, o cümlədən mənim də gözlərim pərdəyə zilləndi. Uvertüra sona çatdı, pərdə titrəyərək qalxdı və balet başlandı. Kaçuçaya (rəqsə) qədər hər şey yaxşı gedirdi. Publika özünü saxlaya bilirdi. Kastanietin (barmaqlara taxılan şax-şax) ilk zərbəsi ilə hər şey lərzəyə gəldi. Əvvəlcə alqışlar sakit başladı. Elə bil uzaqlarda ildırım çaxırdı. Sonra bu ildırımın səsi zala doldu. Getdikcə güclənməyə başladı və rəqs sona çatsa da, zalda ildırım çaxmaqda davam edirdi. Bayaqqı tərbiyəli publika, o cümlədən mən də özümü saxlaya bilmədim. Qışqırıq, heyrət zalı bürümüşdü. Kimsə “Bravo”, kimsə “Da cano” qışqırır, kimsə hıçqırır, kimsə ayaqları və əlləri ilə döşəməni döyəcəliyirdi.

Birinci hay-küydən sonra mən Böyük Karla baxdım. O yazıq da tər içində əlləri, ayaqları ilə döyəcəliyir, var gücü ilə qışqırırdı “Da cano!”. Quber də onun kimi. Mən də istədim ki, ruhlanıb müəllimim kimi edim, amma nədənsə məndə alınmırdı. Yavaş-yavaş tufan sakitləşməyə başladı. Onuncu dəfə səhnəyə çağrılan rəqqasə xanım bir neçə dəfə reverans etdikdən sonra yoxa çıxdı.

Böyük Karl ayağa qalxdı, çənəsinin tərini silib Quberə müraciətlə dedi:

– Gedək səhnəyə, onu mənimlə tanış elə.

– Gedək, – deyə Quber həyəcanla dilləndi və biz pərdə arxasına keçdik. Pərdə arxasında heyranların əlindən tərpənmək mümkün deyildi. Onların çoxu hörmətli dazbaşlar, eynəklilər idi. Biz də onlara qarışdıq. Çətinliklə də olsa, kütlənin mərkəzinə soxula bildik. İlahi, orada nə görsək yaxşıdı! Xəfif meh kimi uçan o gözəl volter kreslosunda uzanmışdı. Ağzıaçıq halda ərəb atı kimi ləhləyirdi. Üzündən ağ krem və boyanın qarışdığı tər bulanıq sel kimi axırdı.

– Necə də iyrəncdir! – dedi Böyük Karl və geri qayıtdı. Mən də onun ardınca. Quber, doğrudan da, yazıqdır. O, münasib imkan tapmışdı ki, Bryulova kompliment ünvanlasın. Onun soyadını dilinə gətirəndə Bryulov artıq orada yox idi. Bilmirəm, o bu cəfəngiyatdan canını necə qurtardı.

Hələ baletin qurtarmasına bir hissə qalmışdı, amma biz artıq teatrda yox idik. Bryulov demişkən, yaxşı deserti kələmlə korlamaq olmazdı. Bilmirəm “Xitana”dan sonra o, baletə baxıb, yoxsa baxmayıb, hər halda, bu hadisədən sonra balet barədə heç nə danışmadı.

İndi isə öz qəhrəmanıma qayıdıram.

Bryulovun dediyi “Təməl qoyuldu” sözündən sonra təsəvvürümdə müəyyən ümid formalaşdı. Mən şagirdimi daha yaxşı işlə məşğul etmək barədə fikirləşirdim. Evimdə olan vəsaitlər kifayət deyildi. Mən antik qalereya barəsində düşünürdüm. Qalereyanın gözətçisi, bəlkə də, razılaşardı, lakin orada heykəllər elə işıqlandırılıb ki, şəkil çəkmək olmazdı. Çox götür-qoydan sonra mən Tarasın naturaçısı Antinoya müraciət etdim ki, o, dərs olmayan saatlarda mənim şagirdimi gips sinfinə buraxsın. Belə də oldu.

Bir həftə ərzində o, Lütsiya Veranın başını, düşkün adam – Mark Avreliyanı və Kanovun “Dahi”sinin başını çəkdi. Sonra mən onu fiqurlu sinfə keçirdim və tapşırıdım ki, ilk olaraq anatomiyanı öyrənmək üçün əzaları dörd tərəfdən çəksin. Mən

boş vaxtlarımda sinfə gəlib, yorulmaq bilməyən dostumu çörək və kolbasaya qonaq edirdim. Əgər mən bunu etməsəydim, o, daimi olaraq qara çörək və su ilə nahar etməli olardı. Hərdən Belvederin bədəninə baxanda özümü saxlaya bilməyib, oturub çəkməyə başlayırdım. Bu əsər bədii heykəltəraşlığın möcüzəsi olan nümunəvi əsər idi. Heç də təsadüfi deyil ki, kor Mikelancelo Herkulesin dincələn gövdəsinə əllərini toxunduranda zövq alırdı.

Qəribədir, Gersevanov adlı cənab səyahət təəssüratlarında Mikelancelonun “Dəhşətli məhkəmə” əsərini, dahi Rafaelin freskaları və bir çox məşhur heykəltəraşlıq nümunələrini düzgün, bədii ifadələrlə tərif etdiyi halda, Belvederin fiqurunda bir parça mərmərdən başqa heç nə görmədiyini bildirir. Anatomiya sonra o, Germanikanın və rəqs edən meymunun şəklini çəkdi.

Xoş olan səhərlərin birində mən onu Dahi Karla təqdim etdim. Bryulov bu şəkilləri mehribancasına və mərhəmətlə təriflədikdə, onun sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Mən ömrü boyu həmin anda ondan şad, xoşbəxt insan görməmişəm.

Bir neçə gün belə davam etdi.

- Doğrudanmı, o, həmişə belə xeyirxah, mehribandır, – deyə məndən dönə-dönə soruşdu.

- Həmişə, – deyə cavab verdim.

- Qırmızı otaq onun sevdiyi otaqdır?

- Hə, sevdiyi otaqdır.

- Hər şey qırmızı! Otaq qırmızı, divan qırmızı, pəncərədəki pərdələr qırmızı, xalata qırmızı və şəkli də qırmızı. Görəsən, nə vaxtsa bir də onu yaxından görə biləcəyəm?

Bu sualdan sonra o ağlamağa başlayırdı. Əlbəttə, mən onu sakitləşdirməyə çalışmırdım. Axı belə xoşbəxt, ilahi sevinclə dolu göz yaşlarına necə qıyasan?

- Hər şey qırmızı! – deyə o, göz yaşları içərisində təkrarlayırdı. Bu səhnəyə adət etdiyimdən günəşin işıqlandırdığı nazik qırmızı pərdələrdən görünən, çox hissəsində bahalı şərqlə silahları asılmış qırmızı otaq bir dəqiqəliyə məni valeh etdi. O isə bunları öləndən qədər unuda bilməyəcəkdi.

Uzun və əzablı iztirablardan sonra o hər şeyi unudu: incəsənəti, öz mənəvi həyatını, məni, səmimi dostunu və onu zəhərləyən sevgisini hər şeyi tamamilə unudu, lakin qırmızı dekorasiya və Karl Pavloviç onun sonuncu sözləri idi.

Bu görüşün növbəti günü mən Karl Pavloviçlə görüşdüm. O məndən oğlanın ağasının ünvanını, soyadını və adını soruşdu. Mən ona dedim. O, faytona minəndə dedi: “Axşam gələrsiz!”

Axşamüstü mən getdim. Karl Pavloviç məni bu sözlərlə qarşıladı:

– O gönüqalın, qanmaz donuzun birisi imiş.

Mən söhbətin kimdən getdiyini təxmin edib soruşdum:

– Necə oldu?

– İş burasındadır ki, siz sabah bu amfibianın yanına getməlisiz. O sizin tələbənizin qiymətini müəyyənləşdirməlidir.

Karl Pavloviçin kefi yox idi, otaqda dinməzcə gəzişirdi. O, nəhayət, tüpürüb dedi:

– Vandalizm! Yuxarı qalxaq, – deyə mənə müraciət etdi. Biz sakitcə yuxarıdakı otaqlara qalxdıq. Burada yataq otağı, kitabxana və yemək otağı yerləşirdi. O mənə lampanı gətirməyi buyurdu və xahiş etdi ki, ucadan nəsə oxuyum. Özü isə səhv etməməyə, Vladislavlevin albomu üçün olan “Yatmış kəviz” rəsm-səpiyasını tamamlamaq üçün əyləşdi. Bizim məşğuliyyətimiz elə də uzun çəkmədi. Belə ki, gönüqalın, qanmaz donuz onun fikrindən çıxmırdı.

– Gəlin, küçəyə çıxaq, – rəsmi bağlayaraq o mənə dedi.

Biz sahil kənarı ilə xeyli gedəndən sonra Böyük prospektə çatdıq.

– İndi o sizdədir? – deyə məndən soruşdu.

– Yox, o mənim evimdə gecələmir.

– Onda gedək şam edək.

Və biz Delinin yanına getdik.

Mən öz dövrümdə bir çox varlı, orta səviyyəli, kasıb rus mülkədarı görmüşdüm. Hətta daimi olaraq Fransada və İngiltərədə yaşayıb, oradakı fermerlərin və əhalinin rifahından fərəhlə

danışanları da dinləmişəm. Halbuki burada camaatın sonuncu qoyununu da əlindən alırlar. Mən bu tipdən olanları çox görmüşəm, lakin K.Bryulovu öz evində bu dərəcədə kobudluqla qarşılayan belə rus donuzunu görməmişəm.

Məndə hər şeyi bilmək həvəsi baş qaldırmışdı. Uzun müddət yata bilmədim: bütün bu müddət ərzində özümdən soruşurdum ki, gönüqalın, qanmaz donuz nə deməkdir?

Ertəsi gün sürtüyümü (frak) geyinəndə artıq məndəki həvəs soyumuşdu. Tədbirli olmağım üstün gəldi. Ağılım mənə deyirdi ki, bu donuz elə də qeyri-adi bir şey deyil ki, onun uğrunda izzətinəfsini qurban verəsən. Hərçənd ki, bu iş böyük qurban tələb edirdi. Qarşımda bir sual dururdu: əgər mən dahi müəllimim kimi iztirablara dözə bilməsəm, onda necə?

Bir qədər fikirləşib, sürtüyümü çıxartdım, həmişəki paltomu geyinib qoca Venetsianovun yanına getdim. O bu cür işlərin ustasıdır. Olub ki, bir neçə dəfə belə adamlarla münəqişə yaşayıb və hər dəfə də toqquşmalardan şərəflə çıxıb.

Venetsianovu iş başında tapdım. O, tuşla “Ana uşağına Allaha dua etməyi öyrədir” rəsmini çəkirdi. Bu şəkil Vladislavlevin “Sübh şəfəqi” almanaxı üçün nəzərdə tutulmuşdu.

Mən vaxtsız gəlişimin səbəbini izah edib, ona amfibiyanın ünvanını verdim. Qoca işini yarımçıq qoyub paltarını dəyişdi və biz küçəyə çıxdıq. Fayton saxlatdıraraq minib getdi. Mənzilimə qayıdanda şən, bəxtəvər tələbəmi burada gördüm. Onun gözəl əhvali-ruhiyyəsini nəsə pozmuşdu. Dostu ilə mühüm bir sirri bölüşmək istəyən adama bənzəyirdi. Digər tərəfdən isə bu sirrini üstünün açılmasından qorxurdu. Paltomu soyunub, üst köynəyimi geyindim və narahat dostumdan soruşdum:

– Təzə nə xəbər var? Dünən axşamüstü neyləmişən? Ağan necədir?

– Ağadır da, həmişəki kimi..., – duruxaraq cavab verdi. – Mən yatana qədər “Andrey Savoyar”ı oxudum, sonra sizin mənə verdiyiniz şamı yandırıb şəkil çəkdim.

– Nə çəkirdin? – mən ondan soruşdum. – Estampdan (qravüradan çıxarılan nüsxə), yoxsa nə gəldi?

– Elə belə, – qızararaq dedi. – Bir müddət əvvəl Ozerovun əsərini oxudum və “Edip Afinada”nı bəyəndim. Onu tərtib eləməyə çalışırdım.

– Bu, yaxşıdır. Sən özünlə kompozisiyanı gətirmisən? Göstər mənə.

O, cibindən elə də böyük olmayan kağız parçasını çıxartdı, titrəyən əlləri ilə mənə uzadaraq dedi:

– Qələmlə tamamlamağı çətdira bilmədim.

O, ilk dəfə idi ki, çətinliklə işini mənə göstərirdi. Onun təvazökarlığı, daha dəqiq desək, tərəddüdü mənim xoşuma gəldi. Bu, istedadın açıq-aşkar əlaməti idi. Rəsminin sadəliyini bəyəndim: yalnız üç fiqur – Edip, Antiqona və uzaqda Polinik. İlk tərübələrdə belə lokanizmə nadir hallarda rast gəlinir: hər şeyin əvvəli həmişə çətin olur. Gənc təxəyyül, adətən, sıxılmaz, çoxmənalı sözə, nota, bir istiqamətə fikrini yönəltmir. Ona genişlik lazımdır. O parıldayır və çox vaxt göz qamaşdırır, çəşir, yıxılır və dəfəlməz lokanizmə parçalanır.

Mən onu epizod seçiminə görə təriflədim, poeziyadan əlavə tarixi oxumasını məsləhət gördüm. Xüsusən Rafael, Volipato, Pussen və ya Odrandan yaxşı estampları çəkməsini tövsiyə etdim. “Bunlar hamıdan çox sənin ağanda var. Boş vaxtın olanda şəkil çək. Kitabları isə mən sənə verərəm”. Elə buradaca ona Gilisin bir neçə cildini (“Qədim Yunan tarixi”) verdim.

O, kitabları qəbul edərək dedi: – Sahibimdə divarda asılanlardan əlavə estamplarla dolu portfel var, amma o mənə estamplardan çəkməyə icazə vermir, elə bilir ki, korlayaram...O gülərək davam etdi: – Hə, mən ona dedim ki, siz məni Karl Pavloviçin yanına aparıb şəkillərimi ona göstərmisiz...

Onun dili dolaşdı.

– Sahibin nə dedi?

– ...Bəzən mən özüm buna inanmıram...

– Nəyə? – deyərək onun sözündən tutdum. – İnanmadı ki, Bryulov sənin rəsmlərini tərifləyib?

– O mənim Karl Pavloviçi gördüyümə inanmadı, inandırmaq istəyəndə isə mənə “axmaq” dedi.

Daha nə isə demək istəyirdi ki, Venetsianov otağa daxil oldu, şlyapasını çıxartdı, gülümsəyib dedi:

– Heç nə dəyişməyib! Mülkədar, elə mülkədarı!.. Düzdür, o məni bir saat gözlətdi. Bəli, bu onlarda adətdir. Neyləmək olar, bu adətlər onların qanunudur. Məni öz kabinetində qəbul etdi. Kabineti xoşuma gəlmədi. Orada hər şey dəbdəbəli, bahalı, əladır. Lakin bu yapon üslubunda yaxşı görünə bilər. Əvvəlcə mən onunla maarifçilikdən, daha sonra filantropiya (xeyriyyəçilik, insanpərvərlik) barəsində xüsusi söhbət apardım. O, sakit bir şəkildə mənə diqqətlə qulaq asırdı, nəhayət, mənim sözüümü kəsərək dedi:

– Açıq-açığına mənə deyin görüm, Bryulovla siz məndən nə istəyirsiniz? Dünən axşam o məni borclu çıxartdı. O, əsl amerikan vəhşisidir! – deyib, ucadan qəhqəhə çəkdi. Mən pərt oldum, lakin özümü tez ələ aldım, soyuqqanlıqla məsələni ona izah etdim.

– Bayaقدan belə deyin də, yoxsa filantropiya belə gəldi..! Burada nə filantropiya...filan! Hər şey puldur! – deyə özündən razı halda əlavə etdi:

– Siz son qiyməti bilmək istəyirsiniz? Mən sizi düz başa düşmüşəm?

– Tamamilə düz başa düşmüşüz.

– Mənim son qiymətim budur: iki min beş yüz rubl! RazıSINIZ?

– Razıyam.

– O, peşəkar adamdır, belələri evdə lazımdır...

O, daha nəşə demək istəyirdi ki, mən təzim edib çıxdım. Budur, mən sizin qarşınızdayam.

– Səmimi qəlbədən təşəkkür edirəm.

– Mən sizə ürəkdən təşəkkür edirəm! – əlimi bərk sıxaraq dedi. – Siz mənə sənətimiz üçün nə isə etməyə imkan yaratdınız. Həm də Böyük Karlı amerikan vəhşisi adlandırılan əcaib adamı görmək fürsətini verdiniz. Qoca mehribanlıqla gülüb dedi:

– Vəzifəmi yerinə yetirdim, indi iş sizlikdir. O ki qaldı uğursuzluğa, yenə də Aqlıçki klubuna müraciət edəcəyəm. Hələlik, sağ olun!

Onu saxlayıb dedim:

– Gəlin, birlikdə Karl Pavloviçin yanına gedək.

– Getmərəm, heç sizə də məsləhət görmürəm. Atalar sözünü yadınıza salın: “Vaxtsız qonaq tatardan pısdı”, xüsusən rəssamın evində, özü də səhərə yaxın.

– Bu gün səhər baş verənlərə görə siz məni utandırırırsınız.

– Heç də yox...

– Siz əsl xristian kimi hərəkət etdiniz. İş və istirahət üçün biz müəyyən vaxt təyin etmişik, xeyriyyə işləri üçün isə bunu etməmişik. Bir daha sizə bugünkü gəlişinizə görə təşəkkür edirəm. Görüşənədək! Biz bu gün evdə nahar edəcəyik, buyura bilərsiniz. Belviderskini də görsəniz özünüzlə gətirin, –gedərkən o əlavə etdi. O, Bryulovun tələbəsi, Şillərin coşqun azarkeşi olan Apallon Nikolayeviç Mokriçkonu “Belvederski” adlandırırdı.

Venetsianovla küçədə ayrılıb Karl Pavloviçin yanına getdim ki, xüsusi diplomatiyamın nəticəsini xəbər verim, lakin heç Lukyanı da tapmadım. Lipin sağ olsun, mətbəxdən boylanaraq dedi ki, onlar porta gediblər. Mən də porta getdim. Bağlı idi. (Port deyilən yer, Bryulovun, baron Klodun, Zaurveydin və Basinin emalatxanaları olan yerdə, indiki Akademiya bağının arxasındakı binanı adlandırırıldı.) Liteyninin həyatından keçərək küçəyə çıxdım. Doviçielinin dükanının yanından keçərkən pəncərədə Böyük Karlın buruqsaç başını profildən gördüm. Məni görəndə kimi küçəyə çıxıb soruşdu:

– Necə oldu?

– Bu gün siz harada nahar edəcəksiniz?

– Bilmirəm, necə bəyəm?

– Gəlin, nahar etməyə Venetsianovun yanına gedək. O sizə amfibiya barəsində heç vaxt eşitmədiyiniz elə möcüzələr danışacaq ki...

– Yaxşı, gedək.

Biz Venetsianovun yanına getdik. Nahar zamanı qoca bizə bugünkü görüşün səbəbini açıqladı. Söhbət “amerika vəhşisinə” gələndə biz qəhqəhə çəkib güldük. Nahar isterik gülüslə tamamlandı.

O, Yeddinci xətdə, Böyük və Orta prospektlərin arasında yerləşən Kastyurinın evində böyük bir otağı özünün beş pansionerindən ibarət Rəssamları Həvəsləndirmə Cəmiyyəti üçün kirayələmişdi. Pansionerlərin qaldıqları otaqlardan başqa, orada antik dövrə aid olan heykəllərlə (Venera Madiçeysku, Apollon, Germanik və qladiator dəstəsi) bəzədilmiş iki tədris zalı da var idi. Mən bu sığınacağı (naturaçı Tarasın himayədarlığı ilə gipsdən hazırlanmış otaq əvəzinə) öz tələbəm üçün nəzərdə tutdum. Sadalanan heykəllərdən başqa orada insan skeleti də var idi. Skeleti öyrənmək tələbəmə çox lazım idi. Fişerin anatomiya heykəlini əzbərdən yaratmasına baxmayaraq, onun skelet haqqında heç bir anlayışı yox idi. Səhəri gün mən nahardan sonra Vyuntsovla birgə xeyrixah iş üçün Cəmiyyətin o vaxtkı katibi V.İ. Qriqoreviçin yanına getdik ki, tələbəmin pansionatın tədris zalına gəlməsinə icazə alağ.

Xeyrixah Vasili İvanoviç mənə bilet şəklində pansionerlərlə birgə yaşayan, həmçinin onların nəzarətçisi olan rəssam Qalovinin yanına giriş üçün kağız verdi.

Rəssam Qalovın kimi zavallı məxluqun üzərində elə də çox dayanmaq istəməzdim. Gəl ki, rəssamlar arasında çox nadir adam olduğu üçün onun barəsində bir neçə söz deməliyəm.

Plyuşkinin kəskin formada çəkdiyi fiqur antirəssam Qalovinin qarşısında saralıb-solurdu. Heç olmasa, Plyuşkində ən azı cavanlara yaraşan şadyanalıq, natamam da olsa xoşbəxtlik vardısı, bu bədbəxtə də buna bənzər heç nə yox idi.

O, Rəssamları Həvəsləndirmə Cəmiyyətinin pansioneri idi. Rəssamlar Akademiyasının müsabiqəsində ikinci qızıl medal uğrunda yerinə yetirməli olduğu proqramını (Süjet xətti belə idi: Adəm və Həvva ölmüş oğulları Avelin cənazəsi üzərində) tamamlamaq üçün ona qadın model lazım idi. Lakin Peterburqda

beləsini tapmaq nə asan, nə də ucuz başa gəlirdi. Oğlan işin nə yerdə olduğunu anlayıb, rəssamların himayədarı, Cəmiyyətin o vaxtkı prezidenti, səxavətli Kikinin yanına gedib maddi yardım istədi. Pulu model qızı icarəyə götürmək üçün alırdı. Lakin yüz rublu alan kimi pulu döşəyə tikdi. Rəsmə lazım olan gözəlçənin surətini rəssamların üz çəkmək üçün istifadə etdiyi kukladan köçürtdü.

Kim ki, cavan rəssam üçün qızıl medalın necə əhəmiyyətli olduğunu bilir, yəqin ki, bu acgöz cavanın iyrənc mənəviyyatını duyar. Müqayisədə Plyuşkin onun yanında toya getməli idi. Məktubda mən bu mənəviyyatsız idbara əxlaqlı dostumu təqdim etmişəm.

İlk dəfə skeleti şkafdan mən özüm çıxartdım. Onu ümitsiz əyyaş vəziyyətində stola əyləşdirib, tələbəmə skeletin görünüşünü cizgilərlə çəkməyi tapşırıdım. İki gündən sonra mən böyük məmnuniyyətlə onun rəsmi Basinin anatomik litoqrafiyası ilə müqayisə etdim və çox aydın və düzgün təfsilat tapdım.

Bəlkə də, böyüdücü şüşənin günahı idi ki, mən öz tapıntıma onun vasitəsilə baxırdım. Nə olursa olsun, onun rəsmi bəyəni-rəm. Naturaçı Tarasın himayəsi altında o, Apollon Midasın dara çəkilməmiş heykəlini və skeleti müxtəlif vəziyyətlərdə çəkməyi davam etdirdi.

Bütün bunlar öz ardıcılığı ilə gedir, qış da öz növbəsində yerini bahara verirdi. Mənim tələbəm hiss olunacaq dərəcədə arıqlayır, saralır və daima fikir çəkirdi.

– Sənə nə olub? – mən ondan soruşdum. – Xəstə deyilsən ki?

– Sağlamam, – o, kədərli halda cavab verdi.

– Nə üçün ağlayırsan?

– Ağlamıram, sadəcə...

Və göz yaşları onun mənalı gözlərindən sel kimi axmağa başladı. Mən bütün bunların mənasını anlamadım və artıq düşünməyə başlamışdım ki, yəqin, zalım Amurun (Roma əsatirində eşq allahı) oxu onun günahsız cavan qəlbinə dəyib. Yadıma düşdü ki, bir yaz səhərində o mənə demişdi ki, hər gün mənim yanıma gələ bilməyəcək. Buna səbəb bazar ertəsindən etibarən işlər başlayır və o, yenidən hasarları rəngləməli olacaq.

Mən bacardığım qədər onu ruhlandırardım, lakin Karl Pavloviçin niyyəti barədə bir söz demədim. Ona görə ki, heç mən özüm də ümidverici yaxşı bir şey gözləmədim.

Bazar günü onun sahibinin yanına bu niyyətlə getdim öyrənim ki, görəsən, tələbəmi adi rəngsazla əvəz etmək olarmı?

– Niyə olmur? – deyə o cavab verdi, – nə qədər ki, təsviri yaradıcılıq işlərimiz başlamayıb olar, lakin sonra: O mənim rəssamımdır və rəssam incəsənətdə nə deməkdir bunu yaxşı bilirsiniz. Siz necə güman edirsiniz, – o davam etdi, – o, yerini kiminləsə əvəz etmək qabiliyyətindədirmi?

– Mən sizə işçi təşkil edərəm.

– Siz? – heyrətlə o məndən soruşdu. – Siz hansı mənafeyinizə görə belə canfəşanlıq edirsiniz?

– Elə-belə, – deyə cavab verdim, – mənəvi rahatlıq üçün.

– Yaxşı rahatlıqdır. Ancaq pulu sağa-sola səpələmək heyifdir! Görünür, pulunuzu xərcləməyə yer tapmırsınız, – o özündən razı halda gülümsəyərək davam etdi. – Məsələn, siz hər portret üçün nə qədər alırsınız?

– Baxır portretə, – onun fikrini anlayıb cavab verdim, – və müştərinin kimliyinə. Məsələn, sizdən yüz gümüş rubldan artıq götürmərəm.

– Yox, qardaş, kimdən istəyirsiniz yüzlük götürə bilərsiniz, hərgah bizdən onluq götürə bilsəniz şükür edin.

– Gəlin, ən yaxşısı belə eliyək, – əlimi ona uzadaraq dedim, – iki ay öz rəssamınızı mənim yanıma buraxın, portretiniz hazır.

– İki aylıq? – o fikirləşərək dedi, – iki ay çoxdur, olmaz. Bir ay.

– Bir aylığa da razıyam.

Biz dəlillə kimi əl verib razılaşdıq.

– Nə vaxt başlayacağıq? – o məndən soruşdu.

– Elə sabah, – deyib şlyapamı götürdüm.

– Hara belə? Bəs bunu yumayaq?

– Yox, minnətdaram. İş qurtaranda yuyarıq. Görüşənədək!

– Hələlik!

Uzun sürən ağır külək illərindən sonra sürətlə keçən azadlığın bir ayı nə deməkdir? Zülməti bir kibrit çöpü də işıqlandıra bilər. Bütün bu məsud ay ərzində mən onu seyr edirdim. Onun mənalı, gənc siması elə işıqlı sevinclə, elə böyük xoşbəxtliklə parlayırdı ki, ilahi sən özün bağışla, mən ona həsəd aparırdım. Kəsib, lakin təmiz və səliqəli geyimi mənə çox bahalı kostyum kimi gəlirdi. Xovlu parçadan tikilmiş şineli ona çox yaraşdı. Madam Yurgensin yanında nahar edərkən nə mənə, nə də ona rixşəndlə baxmırdı, – deməli, ondakı bu xoşbəxt dəyişikliyi görəndə mən deyildim.

Bu xoşbəxt günlərin birində biz madam Yurgensin yeməkxanasına gedərkən Böyük prospektə Karl Pavloviçi gördük.

– Hara belə? – o bizdən soruşdu.

– Madam Yurgensin yanına, – mən cavab verdim.

– Mən də sizinlə gedəcəyəm. Birdən-birə nəyə yemək istədim, – deyərək bizimlə birgə Üçüncü keçidə döndü.

Dahi Karl arabir macal tapanda madam Yurgensə baş çəkməyi sevirdi. Onu nə madam Yurgensin xidmətləri, nə də qulluqçusu olan mərhum Aqari Petrovski üçün model olan Olimpiada cəlb edirdi. Onu həqiqi artist olaraq bizim cəmiyyətin müxtəlif çalarlı xarakterləri maraqlandırır. Burada yalnız mundiri ilə seçilən kəsib senat qulluqçular, bənizləri ağarmış arıq universitet tələbələri onun maraqlı dairəsində idi. Bu tələbələr Fişerin müəzirlərini köçürtdükləri üçün aldıkları pulun müqabilində madam Yurgensin yanına gəlib nahar edirdilər.

Burada nə Dümanın, nə də ki, Sand-Jorjun əsərlərində görə bilməyəcəyi çox şeyləri sezirdi. Lakin hər dəfə bura gələndə ona qarşı diqqətli olan madam Yurgens məxsusi otaqda təmtəraqlı masanın üzərindəki tələsik hazırlanmış yemək təklif edirdi. Və həmişə də o, əsl sosialist kimi bundan imtina edirdi. Bu dəfə imtina etmədi. Xüsusi otaqda üç nəfərlik süfrə açmağı tapşırırdı, Olimpiadanı isə “Jekson” içkisinin ardınca Foksun yanına göndərirdi.

Madam Yurgens tələsdiyindən tələşə düşmüşdü, gözü ayağının altını görmürdü. Az qala öz yeni parikini ləçəyi ilə birlikdə başından salacaqdı, lakin yadına düşdü ki, ləçəyi çox dəyərlı qonağın xatirinə dəyişməlidir. Onun üçün Dahi Karl, həqiqətən də, əziz qonaq idi. Gəldiyi ilk gündən “qabırğalar”ın sayı artmışdı. Özü də necə qabırğalar! Onlar elə-belə adamlar deyildi. Bu şəxslər Medoku şüşəsi və hansısa xüsusi bifşteks sevən adamlar idilər. Bu, tamamilə təbii idi. Əgər Amsterdamdan gəlmiş xanıma baxmaq üçün iyirmi beş qəpik verirlərsə, niyə Bryulovu yaxından görmək üçün otuz qəpik verməsinlər? Madam Yurgens bunu yaxşı başa düşürdü və yeri gələndə də mümkün qədər bundan istifadə edirdi.

Mənim tələbəm masanın arxasında oturub, solğun bir halda Jakson şüşəsindən sonra sakitcə Böyük Karlın əlini sıxdı. Evə də aramla gəldi. Soyunmadan döşəməyə yıxılıb, günün qalan hissəsini və bütün axşamı ağladı.

Onun müstəqillik dövrünün bir həftəsi qalmışdı, lakin ertəsi gün mənim tərəfimdən verilmiş yeməkdən sonra öz rəsmlərini trubkaya bükərək mənə heç bir söz demədən qapıdan çıxdı. Elə fikirləşirdim ki, adəti üzrə Yeddinci döngəyə gedir. Ona görə də hara gedəcəyini soruşmadım.

Nahar zamanı o, yox idi, axşam oldu, hələ də gəlib çıxmamışdı.

Növbəti gün ağasının yanına getdim, orada da yox idi. Mən qorxdum və nə edəcəyimi bilmədim. Üçüncü gün axşamüstü o, həmişəkindən də solğun və fikri dağınıq halda evə gəldi.

– Harda idin? – mən soruşdum. – Sənə nə olub, xəstələnmisən?

– Xəstəyəm, – aydın olmayan səsle cavab verdi.

Mən qulluqçunu şəxsi həkim Jadovtsovu çağırmaq üçün göndərdim, özüm isə onu soyundurub yatağa uzandırmaq qərarına gəldim. O, sözbəxan uşaq kimi mənə tabe olurdu.

Jadovtsov onun nəbzini yoxladı və xəstəxanaya göndərməyi məsləhət gördü. “Ona görə ki, qızdırmanı sizin evdəki üsullarımla müalicə etmək təhlükəlidir” – dedi.

Mən onun məsləhətinə əməl edib elə həmin gecə yazıq tələbəmi Tuçkov körpüsünün yanındakı müqəddəs Mariya Maqdalina xəstəxanasına apardım.

Jadovtsovun nüfuzu sahəsində mənim xəstəmi qanuniləşdirmə kağızı olmadan qəbul etdilər. Ertəsi gün mən onun ağasına baş verənləri çatdırdım və kağız lazımcına dolduruldu.

Hər gün bir neçə dəfə ona baş çəkirdim, hər dəfə də xəstəxanadan çıxanda kədər məni bürüyürdü. Ona elə öyrəşib, elə doğmalaşmışdım ki, onsuz nə edəcəyimi bilmirdim... Mən Peterburq tərəfə getdim, sonra Petrovski parkına (o vaxt hələ tikintisinə başlanmamışdı) tərəf döndüm, Sobolevski bağ evlərinin yanından geriyə, yenidən xəstəxanaya qayıtdım. O, hələ də qızdırmadan yanırdı. Nəzarətçi qadından soruşdum:

- Hələ özünə gəlməyib?
- Yox, əzizim.
- Sayıqlamır?
- Yalnız bir söz deyir: qırmızı, yenə də qırmızı!
- Başqa heç nə?
- Heç nə, əzizim.

Və yenə də küçəyə çıxıram, yenə də Tuçkov körpüsündən keçib Sobolevski bağ evlərinin yanından geriyə, xəstəxanaya qayıdıram.

Beləcə səkkiz gün keçdi. Doqquzuncu gün o özünə gəldi. Onun yanına gələndə məni elə diqqətlə, mehribanlıqla süzdü ki, bu baxışları heç vaxt unutmayacağam. Nə isə demək istədi, lakin deyə bilmədi. Əlini mənə uzatdı və ağladı... Mən getdim.

Dəhlizdə mənimlə qarşılaşan növbətçi həkim dedi ki, təhlükə artıq souşub, cavan orqanizm xəstəliyə qalib gəldi. Təmkinli, mehriban həkimlə öz mənzilimə gəldim. Siqar yandırdım, nədənsə çəkkə bilmədim, tullayıb bulvara çıxdım. Nəsə yenə də düz deyildi, mənə sevinməyə imkan vermirdi.

Akademiyaya gedib Karl Pavloviçə baş çəkmək istədim. O, evdə yox idi. Dəniz kənarına çıxanda gördüm ki, o, böyük sfinksin yanında durub, bəxtəvər sənişinlərlə dolu qayığın Ne-

vada necə üzdüyünə, arxasınca buraxdığı uzun, nazik, gümüşü şırnağa baxırdı.

– Siz mənim emalatxanamda olmusuz? – hal-əhval tutmamış o soruşdu:

– Yox, olmamışam.

– Gedək.

Biz sakitcə onun emalatxanasına getdik. Emalatxanada Lipini gördük. O, hələ rəngi qurumamış palitranı gətirib, kreslodə rahat əyləşərək Vasili Andreyeviç Jukovskinin natamam portretinə baxırdı. Biz gələndə yazıq Lipin cinayət törətmiş şagird kimi birdən pərt halda diksindi.

– Palitranı aparın, mən bu gün işləməyəcəm, – Karl Pavloviç Lipinə tapşırıq verərək onun yerində əyləşdi. Ən azından yarım saat öz əsərinə baxandan sonra mənə dedi:

– Baxışlar yumşaq olmalıdır: onun şeirləri elə yumşaq, elə şirindir ki...Düzdürmü?

Mənim cavabımı gözləmədən davam etdi:

– Siz bu rəsmi nə mənə kəsb etdiyini bilirsiniz?

– Bilmirəm.

Daha on dəqiqəlik sükut. Sonra durdu, şlyapasını götürüb dedi:

– Gəlin küçəyə çıxacaq, mən sizə şəklin mənasını deyəcəm.

Küçəyə çıxarkən o dedi:

– Fikrimi dəyişdim. Belə şeylər barəsində vaxtından əvvəl danışmazlar. Bundan başqa, əminəm ki, siz bunu bilməkdə maraqlı deyilsiniz, zarafatyana əlavə etdi.

– Əgər siz belə istəyirsinizsə, qoy bu mənim üçün sirr olaraq qalsın.

– Yalnız gələn seansa qədər... Hə, sizin tələbənizin vəziyyəti necədir?

– Özünə gəlməyə başlayıb.

– Deyəsən, təhlükə sovuşub?

– Ən azından həkim belə dedi.

– Görüşənədək – deyə əlini uzadıb əlavə etdi, – Qalberqin ya-

nına gedirəm. Çətin ki, o yazıq da ayağa qalxa bilsin – deyib, kə-dərli halda biz ayrıldıq.

Bu əsrarəngiz portret məni son dərəcə maraqlandırdı. Az da olsa, şəklin mənasını duyurdum. Fikrimin doğru olmağını son dərəcə istəyirdim. Hər halda, məndə cəsarətə bax ha... Bu barədə, hətta Dahi Karla heç işarə də vurmamışdım. Düzdür, günlərin bir günü səhər V.A.Jukovskiyyə Kornelius və Pyotr Qessenin konturlarına baxmaq bəhanəsi ilə baş çəkməyə getdim, əslində isə getməyimin səbəbi həmən müəmmalı şəklə baxmaq idi. Hər halda, mən səhv etmişdim.

Klenç, Valqalla, Pinakoteka və Münhen bütün gecəni bizi məşğul etsə də, Düsseldorf barəsində heç nə xatırlamadıq. Bizim portret elə bil heç mövcud deyilmiş.

Unudulmaz Vasili Andreyeviçin alman yaradıcılığını fərəhlə tərifləməsi qraf M.U.Vielqorskinin gəlişi ilə dayandı.

– Sizin hazırkı günahlarınızın və əziyyətinizin səbəbkarı budur, – Vasiliy Andreyeviç qrafa məni göstərərək dedi.

Qraf qərribə hislə mənim əlimi sıxdı. Qulluqçu gəlib mənə tanış olmayan soyadı deyəndə özüm üçün sualın layihəsini cızdım. Mən öz layihəmi qeyri-mümkün hesab edərək, vidalaşdım və necə deyərlər, aradan çıxdım.

Artıq cavan orqanizm xəstəliyə qalib gəlirdi. Tələbəm əfsənəvi, məşhur pəhləvanlar kimi günbəgün deyil, saatbasaat sağalır. O, iki həftəlik qızdırmadan sonra ayağa qalxıb öz çarpayısından tutaraq gəzə bilirdi. Onun qəmli və qüssəli gəzişi, həkimin onunla mücərrəd şeylər barəsində danışmamaq tapşırığına əhəmiyyət verməyərək bir dəfə soruşdum:

– Sən sağalırsan, sevinirsən, daha niyə darıxırsan?

– Mən darıxmıram, şadam, amma nə istədiyimi bilmirəm.

Oxumaq istəyirdim.

Həkimdən soruşdum ki, ona oxumağa nə isə vermək olar.

– Olmaz, xüsusən də ciddi əsərləri oxumaq olmaz.

– Bəs onunla neyləyim? Mən onun qulluqçusu ola bilmərəm ki... Daha mən ona nə kömək edə bilərəm.

Belə ağır düşüncələr zamanı mənim yadıma vaxtilə oxuyub mənasını başa düşmədiyim və kənara atdığım Albert Dürerin rus dilində izahlı “Perspektiv”i düşdü. Qəribədir, belə anda Albert Dürerin qarışıq əsəri yadıma düşür, amma bizim professor Vorobyovun mükəmməl izahlı “xətli perspektiv” kursunu unuduram. Bu perspektiv kursunun çertyojları mənim portfelimdə idi (düzü, dağınıq halda olsa da). Onları yığdım, öncə həkimlə məsləhətləşib çirkul və xətkəslə birgə tələbəmə verdim. Elə buradaca ona xətlə perspektivin ilk dərslərini izah etdim. Perspektivin ikinci və üçüncü dərslərində artıq mənim ona deyəcəyim bir şey qalmamışdı. O elə tez sağalırdı ki... Bu riyazi elmi dörd hesablı qanunu bilmədən çox yaxşı qavrayırdı.

Perspektiv dərslər qurtardı. Baş həkimdən onu xəstəxanadan buraxmasını xahiş edəndə mənə gigiyenik cəhətdən izah etdi ki, bütünlüklə müalicəni tamamlamaq üçün o, həkim nəzarəti altında ən azı bir ay da qalmalıdır. Özümə toxtaqlıq verib razılaşdım.

Bu müddət ərzində Karl Pavloviçlə tez-tez görüşürdüm. İkinci seansdan sonra mən iki, ya da üç dəfə Vasili Andreyeviç Jukovskinin portretini gördüm. Karl Pavloviçlə söhbətdə hansısa bir sirrin qeyri-ixtiyari işarələrini sezdim. Bilmirəm nəyə görə sirrin açıqlamasını özlüyümdə rədd edirdim. Elə bil nədənsə qorxurdum. Yeri gəlmişkən, demək olar ki, sirri təxmin etmişdim.

Bu sirr tezliklə açıldı. 22 aprel 1838 il tarixdə sübh tezdən V.A.Jukovski tərəfindən şəxsən belə məzmununda məktub aldım:

“Mərhəmətli cənab N.N.!

Sabah saat on birdə Karl Pavloviçin evinə gəlin və məni orada gözləyin. Gec gələsi olsam da belə, mütləq gözləyin.

V.Jukovski

P.S. Onu da özünüzlə bərabər gətirin”.

Göz yaşlarımla bu məktubu islatdım, ovcumda sıxaraq xəstəxanaya qaçdım. Qapıçı günün bütün saatlarında məni buraxmaq tapşırığını alsa da, bu dəfə buraxmayıb dedi:

– Tezdir, cənab, xəstələr hələ yatır.

Bu məni bir az arxayınlaşdırdı. Məktubu açdım, onu bir az hecalayaraq oxuduqdan sonra ehtiyatla qatlayıb cibimə qoydum.

Təmkinli addımlarla evə tərəf yollanıb, buraxmadığına görə ürəyimdə qarışıya minnətdarlıqla uzaqlaşdım.

Əvvəllər, lap əvvəllər hələ kilsə məktəbində müəllimdən gizli Kotlyarskinin dəfələri vərəqlədiyim məşhur “Eneida”sını oxudum.

*“Əlində olmayan şeyə,
Demə ki, o sənindir”.*

Bu iki misra mənim yaddaşıma elə həkk olunub ki, indi də onlar çox vaxt işimə yararır. Bu misralar evə qayıdanda yadıma düşdü. Həqiqətən də, mən bu müqəddəs məktubun onun işi ilə əlaqəli olduğunu təxmin edirdim. Bilmirdim, sadəcə zənn edirdim, zənn isə çox vaxt insanı aldadır. Bəs o, indi aldadarsa necə? Qorxulu səhv etmiş olardım. Özü də kimə, ən əziz insanıma qarşı. Bu fikirlərdən özüm-özümdən qorxdum.

Keçən uzun günlər ərzində mən iyirmi dəfə Karl Pavloviçin qapısına kimi gedib, anlaşılmaz vahimə ilə geri qayıdırdım. Nədən qorxduğumu heç özüm də bilmirdim. İyirmi birinci dəfə qərara gəldim ki, zəng edim. Pəncərədən baxan Lukyanin dedi:

– Onlar evdə yoxdur.

Elə bil çiyinlərimdən dağ götürüldü, elə bil böyük hünər göstərmişdim. Rahat nəfəs aldım.

Sevinc içində Akademiya Üçüncü döngəyə çıxanda birdən Karl Pavloviçlə üz-üzə gəldim. Tamamilə özümü itirdim, qaçmaq istəyəndə isə məni belə bir sualla dayandırdı:

– Siz Jukovskinin məktubunu almıdınız?

– Almışam, – güc-bəla ilə cavab verdim.

– Sabah saat on birdə bizə gəlin. Görüşənədək! Hə...əgər gələ bilirsə, onu da özünüzlə gətirin, – gülümsünərək əlavə etdi.

Balaca da olsa şübhə yeri qalmayıb, amma yenə də:

*“Əlində olmayan şeyə,
Demə ki, o sənindir”.*

Bir neçə dəqiqə keçdi, bu müdrik kəlam küt başımdan buxarlandı. Onu sabah Karl Pavloviçin yanına aparmaq fikri məndən əl çəkmədi.

Görəsən, həkim icazə verəcəkmi? Məsələni həll etmək üçün həkimin yaşadığı evə getdim. Belə qəfil gəlişimin səbəbini ona izah etdim.

Həkim mənə qəfil sevincli və ya qəfil bəd xəbərlərin insana necə təsir etməsi barədə bir neçə fakt gətirdi. O dedi:

– Xüsusən ona görə ki, sizin himayə etdiyiniz adam qızdırmadan sonra tam sağalmayıb.

Belə arqumentlərə heç nə ilə cavab vermək olmaz. Həkimə dəyərli məsləhətə görə minnətdarlığımı bildirdim, xudahafizləşərək küçəyə çıxdım. Heç bir məqsəd olmadan körpünün yanını ələk-vələk elədim. Qoca Venetsianovun yanına gedib ondan müəyyən məsləhətlər almaq istədim, lakin subay yoldaşımız deyil ki, gecəyarısı onu narahat edim, deməli, bu barədə düşünməyə dəyməz. Bəlkə, Troitski körpüsünə gedib günəşin çıxmasını seyr edim. Lakin Troitski körpüsü elə də yaxın deyildi, həm də artıq yorulmuşdum. Bəlkə, böyük sfinkslərin yanında sakitcə oturmaqla kifayətlənirəm? Onsuz da həmin Nevadır. Elə lap həmin ki. Fikirləşib sfinkslərə tərəf getdim. Qranit skamyaya əyləşib, sakit axan gözəl Nevaya tamaşa edirdim.

Günəş çıxarkən Akademiyanın qarışığı Neva çayına su dalınca gələndə məni oyadıb sanki öyüd verirmiş kimi dedi:

– Xoşbəxtlikdən hələ adamlar gəlib-getmir, görsəydilər düşünəcəklər ki, necə də kefcil adamdır.

Qarıçıya xidmətinə görə on qəpiklə minnətdarlığımı bildirib, mənzilimə getdim ki, necə deyərlər, həqiqi şah yuxusuna gedim.

Sübh tezdən, saat on birdə mən Karl Pavloviçin mənzilində idim və Lukyan mənə qarını açıb dedi: “Xahiş etdilər ki, gözləyəsiz”. Emalaxanada gözümə Millierin estamprı əsasında Çampierin çəkdiyi məşhur və şərəfli “İohan Boqaslov” əsəri dəydi. Yenə də anlaşılmazlıq! Bəlkə, bu şəklə görə Vasili Andreyeviç mənə yazırdı? Nə üçün “Onu özünüzlə gətirin” yazır? Məktub üstümdə idi, onu götürüb bir neçə dəfə oxuyandan sonra azacıq da olsa sakitləşdim və şəklə yaxınlaşdım, lakin lənətə gəl-

miş şübhə mənə mükəmməl dərəcədə zərif yaradılmış əsərdən tam şəkildə həzz almağa imkan vermirdi.

Şübhə mənə necə mane oldusa, Dahi Karlın qraf Vielqorski və V.A.Jukovskinin müşayiəti ilə otağa girdiklərini hiss etmədim. Mən onlara təzimlə öz yerimi verib, Jukovskinin portretinə tərəf çəkildim. Onlar uzun müddət dinməzəcə çoxlu əzablar çəkmiş yazıq Çampierin dahi əsərinə baxdılar. Mən isə gözləməkdən donmuşdum.

– Bunu öz tələbənizə verin.

Kağızı qatladım. Bu onun qraf Vielqorski, Jukovski və K.Bryulovun şahidliyi ilə verilmiş məzuniyyət kağızı idi. Mən xaç çəkdim və üç dəfə bu dahilərin əllərindən öpdüm.

Mən dahi, insanpərvər üçlüyə bacardığım kimi minnətdarlığımı bildirərək, necə gəldi vidalaşib dəhlizə çıxdım və Venetsianovun yanına qaçdım.

Qoca məni şadyanalıqla qarşıladı:

– Təzə nə xəbər var?

Mən sakitcə cibimdən qiymətli sənədi çıxarıb ona verdim.

– Mən ki heç nə bilmirəm! Allah xatirinə, deyin görüm, bütün bunlar necə baş verdi.

– Şükür Allaha ki, alındı, gəlin əvvəlcə nahar edək, sonra danışarıq. Uzun hekayədir, əsas budur ki, xeyirxah işdir. Jukovski səsinin tonunu qaldıraraq ucadan oxudu: – Uşaqlar, yulaf kisəlini masanın üzərinə qoyun, dua edin!

– Oxuyuruq, atacan, – səs eşidildi və A.N.Mokritskinin müşayiəti ilə Venetsianovun qızının qonaq otağından çıxıb masa arxasına əyləşdik.

Həmişəkindən fərqli olaraq nahar zamanı səs-küy və şadyanalıq var idi. Qoca ruhlandı və V.A.Jukovskinin portretinin tarixini danışmağa başladı. Demək olar ki, bu nəcib işdə öz iştirakını yada salmadı. Yalnız yekunda əlavə etdi:

– Bu xeyirxah işdə mən yalnız sadə dəlil idim.

Əslində, iş belə idi.

Karl Bryulov Jukovskinin portretini çəkib. Jukovski və qraf Vielqorski isə bu portreti əlahəzrətin ailəsinə 2500 kağız rubla təklif ediblər. Bu pullar hesabına mənim tələbəmi azad ediblər. Qoca Venetsianov isə özü ifadə etdiyi kimi, bu xeyirxah işdə çalışqan və mərd dəllal rolunu oynayıb.

İndi nə etməliyəm? Bu şad xəbəri ona nə vaxt və necə çatdırım? Venetsianov mənə həkimin dediyini təkrar etdi və mən də ehtiyatın zəruriliyi ilə tamamilə razılaşdım. Bəs necə dözəcəm! Bəlkə, yoluxmalarımı müəyyən bir vaxta qədər dayandırım? Olmaz, o elə fikirləşəcək ki, ya mən xəstələnmişəm, ya da onu tərk etmişəm. Sonra da əzab çəkəcək. Fikirləşib, iradəmin bütün gücünü səfərbər edərək Mariya Maqdalina xəstəxanasına getdim. İlk seansa lazımcına tab gətirdim. İkinci və üçüncü dəfə onu bu xəbərə yavaş-yavaş hazırladırmağa başladım. Xəstəxanadan nə vaxt buraxılacağını həkimdən soruşanda tələsməməyi məsləhət gördü. Mən yenə səbirsizlikdən əziyyət çəkməyə başladım.

Bir gün səhərə yaxın yanıma əvvəlki sahibi gəldi və heç bir izahat vermədən məni danlamağa başladı. Belə çıxdı ki, mən onu vəhşicəsinə qarət etmişəm. Guya, mən onun ən yaxşı işçisini oğurlamışam və mənə görə bir neçə min rubl itirib. Uzun müddət başa düşə bilmədim ki, söhbət nədən gedir və necə oldu ki, mən oğru oldum. Nəhayət, mənə dedi ki, dünən mülkədar onu çağırıb, işin bütün təfsilatını danışmış və ondan kontraktı ləğv etməyini istəyib. O, dünən xəstəxanada olduğu halda, necə olur ki, bu barədə heç nə bilmir. “Bu da sənə ehtiyat!” – öz-özümə fikirləşdim.

– İndi siz məndən nə istəyirsiniz? – deyərək mənə ondan soruşdum.

– Heç nə, bütün bunlar həqiqətdirmi?

Mən cavab verdim: “Düzdür” və biz ayrıldıq.

İşin bu məcraya yönəlməsindən razıydım: o, indi hazırdır və bu xəbəri əvvəlkinə nisbətən daha sakit şəkildə qarşılaya bilər.

– Düzdürmü? Eşitdiyimə inana bilərəm? – palatanın qapısı ağzında mənə bu suallarla qarşıladı.

– Sənin nə eşitdiyini mən bilmirəm.

– Dünən ağa mənə deyirdi ki, ... – O susdu, elə bil sözünü qurtarmağa qorxurdu. Bir qədər sükutdan sonra yavaşca dedi: –

Mən azad edilmişəm!...Siz... – O, göz yaşlarına qərq oldu.

– Sakitləş.

Lakin o heç nəyi eşitmir və ağlamağında davam edirdi.

Bir neçə gündən sonra o, xəstəxanadan buraxıldı və tamamilə xoşbəxt halda mənim evimə yerləşdi.

Həqiqətən də, əbədi olan təbiətdə sonsuz sayda mükəmməlliklər var. Lakin ölümsüz gözəlliyyənin tacı və yaraşığı – insan simasının sevincdən canlanmasıdır. Təbiətdə bundan daha üstün, daha mükəmməl heç nə ola bilməz. Həyatımda heç olmasa bir dəfə bu gözəlliyyənin özündən dolğunluqla həzz almaq mənə də qismət oldu.

Növbəti bir neçə gün ərzində o elə xoşbəxt, elə gözəl görünürdü ki, mən ona baxarkən mütəəssir olurdum. O mənim qəlbimi də öz sərhədsiz xoşbəxtliyi ilə doldururdu. Onun xoşbəxtliyi sakit təbəssümlü sevincə əvəz olunurdu. Bütün bu günlər ərzində işə başlamaq istəsə də, hələ ki, alınmırdı. Tez-tez şəkli bir tərəfə qoyub, cibindəki buraxılış kağızını çıxarırdı, az qala hecalarla oxuyaraq xaç çəkirdi, öpür və ağlayırdı.

Ona sevinc bəxş edən bu qiymətli kağızdan diqqətini ayırmaq üçün vətəndaşlıq palatasında qeydiyyatda alınmaq bəhanəsi ilə ondan aldım. Özünü isə hər gün Akademik qalereyaya aparırdım. Paltarını hazır olanda onu dayə kimi geyindirib quberniya idarəsinə apardım. Qiymətli sənədi üzvləşdirmək üçün onu Stroqanov qalereyasına apardım və ona Velaskesin orijinalını göstərdim, bununla da bizim həmin gün üçün gəzintimiz sona çatdı.

Növbəti gün səhər saat onda mən onu yenidən geyindirib Karl Pavloviçin yanına apardım. Ata sevimli oğlunu müəllimə necə tapşırırsa, mən də onu bizim unudulmaz Karl Pavloviç Bryulova elə tapşırırdım.

Həmin gündən etibarən o, Rəssamları Həvəsləndirmə Dərnəyinin pansioneri olub, akademik siniflərə getməyə başladı.

Çoxdan hazırlaşmışdım ki, bizim Şimali Palmiranı tərkdən edib, qonaqpərvər əyalət guşəsinin birinə gedim. Cari ildə əyalət universitetlərinin birində yer boşaldı, mən də bu fürsətdən istifadə

etmək qərarına gəldim. Gips siniflərini gəzərkən bütün dünyanın paytaxtı olan və eyni zamanda Buonoratti günbəz tacı ilə bəzədilmiş möcüzələr ölkəsi barəsində düşünürdüm. Əgər o vaxt mənə rəsm müəllimliyi əvəzinə onu təklif etsəydilər, mən karandaşı atıb ucadan qışqırdım: “Bundan sonra ilahiyyat yaradıcılığını öyrənməyə dəyməz!”. İndi isə təxəyyül sağlam düşüncə ilə tarazlıq təşkil edəndə, rəngarəng prizmadan baxanda iradəmin əksinə olaraq yadıma belə bir məsəl düşdü:

“Soğan olsun, nağd olsun”.

Hələ qışda mən öz yerimə qayıtmalı idim. Lakin müxtəlif şəxsi işlərim, xüsusən indi K.Bryulovun sahəsinə aid olan tələbəmin məsələsi, onun xəstəliyi, uzun sürən sağalması və nəhayət, maddiyyat məni paytaxtda saxladı. Bütün bunlar uğurla yekunlaşandan sonra dedim ki, nəhayət, istəkli tələbəmi Dahi Karlın himayəsinə verə bildim. Artıq may ayının ilk günlərində paytaxtı uzun müddətə tərk edə bilərəm.

İstəkli tələbəmi qoyub gedərkən mən ona molbert, bir neçə mebel, aparılması mümkün olmayan çoxlu gips əşyalar olan mənzilimi verdim. Məsləhət gördüm ki, gələn qışa kimi özünə bir yoldaş tapsın. Qışda isə Malorossiyada olan Şternberq gələcək. Mən Priluça gedərkən onunla ümumi tanışımızın evində bu barədə görüşüb şərtləşmişdik. Bu zaman qayğıkeş Vilyadan xahiş etdim ki, paytaxta qayıdanda mənzildə tələbəmlə birlikdə yaşasın. Onun bu razılığı mənim böyük sevincimə səbəb oldu. Bir də ona Karl Pavloviçə baş çəkməyi məsləhət gördüm. Tapşırıdım ki, yerli-yersiz görüşlərlə onu bezdirməmək üçün ehtiyatlı olsun. Bir də onu dedim ki, siniflərdə vaxt itirməsin, mümkün qədər çox oxusun. Yekunda isə oğulun doğma atasına yazdığı kimi, mənə də tez-tez məktub yazsın. Onu müqəddəs Məryəm Anaya tapşırıb ayrıldım. Əfsus ki, bu ayrılıq əbədi oldu.

Onun ilk məktubları darıxdırıcı idi. Məktəblinin çoxcildli, əhatəli yazılmış gündəliyinə bənzəyirdi. Məktublar məndən başqa heç kimə maraqlı deyildi. Sonuncu məktublarda məntiqi əlaqə, savad özünü büruzə verirdi. Bəzən də doqquzuncu məktubunda olduğu kimi məzmunlu idi.

“Bu gün səhər saat onda biz “İsanın çarmıxa çəkilməsi” şəklini vala büküb, naturaçılarla birlikdə Petropavlovsk lyuteran kilsəsinə göndərdik. Karl Pavloviç mənə onu kilsəyədək müşayiət etməyi tapşırırdı. On beş dəqiqədən sonra Karl Pavloviç özü gəldi, elə onun yanında şəkli çərçivəyə salmağı və yerinə qoymağı tapşırırdı. Lakin şəkil hələ boyalı deyildi. Uzaqdan baxanda tutqun, tünd ləkələrdən başqa bir şey görünmürdü.

Nahardan sonra biz Mixaylovla gedib şəkli boyadıq. Tezliklə Karl Pavloviç özü də gəldi. Əvvəlcə öndəki skamyada oturdu; bir azdan sonra ən arxadakı skamyaya keçdi. Biz onun yanında əyləşdik. O, uzun müddət səssiz oturub, arabir deyirdi: – “Heyvandırılar! Kilsəyə kiçicik də olsa, işıq şüası düşmür! Şəkil onların nəyinə lazım?”

– Bax, – bizə müraciət edərək kilsəni ayıran arkanı göstərüb dedi, – əgər bütün bu arka boyu İsanın çarmıxa çəkilməsini işləsəydiniz, müqəddəs insana layiqli əsər olardı.

Ondan eşitdiklərimin yüzdə birini, mində birini sizə təsvir edə bilsəydim, heç dərdim olmazdı! Lakin siz özünüz yaxşı bilirsiniz ki, o necə danışır. Sözlərini kağız üzərində yazmaq mümkün deyil, onlar daşlaşır. O elə yerindəcə bu nəhəng şəkli bütün incəlikləri ilə çəkdi və öz yerinə qoydu. Necə də mükəmməl əsərdir! Onunla müqayisədə Nikolay Pussenin “Çarmıxa çəkilmə” əsəri sadəcə olaraq əyalətçilikdir. Marten barəsində isə danışmağa dəyməz. O, uzun müddət xəyallarında nə isə uydurur, mən isə ehtiramla qulaq asırdım. Sonra o, şlyapasını götürüb çıxdı, Mixaylovla mən də onun ardınca getdik. Həvari Pyotr və Pavelin heykəllərinin yanından keçərkən o dedi:

– Yaş əsgiyə bükülmüş kuklalar! Özü də Torvaldsenlə birgə!

Datsiaronun mağazasının yanından keçəndə o, avaraların dəstəsinə qarışdı və rənglənmiş fransız litoqrafiyaları asılmış pəncərənin yanında dayandı. “Aman Tanrım, – ona baxaraq mən fikirləşdim, – bu dahi elə indicə yaradıcılığın mükəmməl sahəsindən danışırırdı, indi isə Qrevedonun süni gözəlçələrinə tamaşa edir! Anlaşılmazdır! Amma bu, həqiqətdir”.

Bu gün ilk dəfə idi ki, mən sinifdə deyildim, çünki Karl Pavloviç məni buraxmadı, Mixaylovla məni özünə dama oyununda rəqib etdi və üç saatlıq fayton qonaqlığını bizə uduzdu. Biz adaya getdik, o isə evdə qalıb bizi şam yeməyinə gözləyirdi.

P.S. Yadımda deyil, keçən məktubda sizə sentyabr imtahanından sonra “Döyüşçü” şəklinə görə natura sinfinə köçürüldüyüm barədə yazmışam mı?

Əgər sizin kimi unudulmaz şəxsiyyət olmasaydı, yəqin ki, məni bir ildən sonra natura sinfinə keçirməzdilər. Mən professor Buyalskinin anatomiyadan dediyi mühazirələrə getməyə başladım. O, indi skelet barəsində mühazirə deyir. Sizin köməkliliyinizlə mən artıq skeleti əzbərdən bilirəm. Hər yerdə və hər zaman siz mənim yeganə, unudulmaz xeyirxahımsınız! Salamət qalın!

Bütün varlığı ilə sizə sadıq N.N.”

Mən onun başına gələnləri yazdığı məktublar əsasında danışmaq fikrindəyəm. Özü də bu, çox maraqlı olardı.

Məktublarda o, tez-tez dərslərindən, demək olar ki, bütün tələbələrin və yoldaşlarının sevimlisi olan Karl Pavloviçin gündəlik məişətindən yazırdı. K.Bryulovun gələcək bioqrafı kimi vaxt keçdikcə onun bütün məktublarını nəşr edəcəm. İndi isə yalnız dərslərinə, yaradıcılıq sahəsindəki uğurlarına və yüksək mənəviyyətli daxili dünyasına bilavasitə aid olanlardan söz açacam.

“Artıq oktyabr ayı sona yetir, Şternberq isə hələ də gəlməyib. Mənzillə nə edəcəyimi bilmirəm. Bu məni o qədər də narahat etmir, çünki mənzilin pulunu Mixaylovla yarıbayarı ödəyirik. Mən, demək olar ki, çıxılmaz vəziyyətdə qalıb, Karl Pavloviçin evində oluram, yalnız yatmağa evə gəlirəm. Arabir isə gecəni də onun evində qalırım, Mixaylov bəzən gecələməyə də evə gəlmir. Allah bilir, o, haradadır və nə ilə məşğuldur. Mən onunla yalnız Karl Pavloviçin yanında, bəzən də siniflərdə görüşürəm. O, özünəməxsus, yumşaq qəlblə insandır. Karl Pavloviç təklif edir ki, tamamilə onun evinə köçüm, lakin sizə deməyə həm qorxuram, həm də utanıram. Mənə elə gəlir ki, öz evim mənim üçün

daha rahatdır, həm də Şternberqlə heç olmasa iki-üç ay birlikdə yaşamaq istəyirəm. Çünki bunu siz mənə məsləhət görmüsünüz, siz isə mənə pis məsləhət verməzsiniz. Karl Pavloviç Domenikinin “İohan Boqaslov” rəsinin surəti üzərində ciddi cəhdlə çalışır. Bu işi ona Rəssamlar Akademiyası sifariş verib. İş zamanı mən oxuyuram. Onun böyük, lakin səliqəsiz kitabxanası var. Bir neçə dəfə biz oranı səliqəyə salmaq istədik, lakin uğursuz alındı. Yəni ki, mütaliə ilə yaxşıca məşğul oluram. Karl Pavloviç Smirduna onun “Yüz ədəbiyyatçı” əsərinə rəsm çəkəcəyinə söz verib, bütövlükdə kitabxana da onun qulluğundadır. Mən, demək olar ki, Valter Skotun bütün romanlarını oxumuşam, indi isə Mişonun “Səlib müharibələrinin tarixi”ni oxuyuram. Bu roman digərləri ilə müqayisədə daha çox xoşuma gəlir. Karl Pavloviç də belə deyir. Mən Pyotr Pustinnikin ilk səlib yürüşünə çıxan kütləni bir alman şəhərindən necə keçirməsini, onların geyim və ədalarını nəzərə alaraq eskizini hazırladım. Karl Pavloviçə göstərdim, o isə mənə İncildən, qədim Yunan və Roma tarixindən başqa hansısa bir yerdən süjet xətti götürməyimi qəti qadağan etdi. O dedi: “Orada tam sadəlik və cəlbədicilik, orta əsrlər tarixində isə mənəviyyatsızlıq və çirkinlik var”. İndi mənim mənzilimdə İncildən savayı kitab yoxdur. Mən “Anarxistin səyahəti” və “Yunan tarixi”ni Karlın evində elə Karl Pavloviçin özü üçün oxuyuram və o da həmişə məmnuniyyətlə qulaq asır.

Kaş siz onun öz işini necə səmimi sevgiyə, necə diqqətlə tamamlamasını görəydiniz! Mən onun qulluğunda ehtiramla dayanıram, başqa cür ola da bilməz. Lakin orijinal əsərin sehrli və füsunkar gücü nələyə qadirdir! Bəlkə də, bu sadəcə olaraq qabaqcadan yaranmış yanlış fikirdir. Bəlkə, zaman rənglərin tonunu məftunedici şəkildə açıb. Bəlkə, Domenikino... Yox, bu, yanlış fikirdir, belə düşünmək günahdır. Domenikino heç vaxt bizim dahi Karl Pavloviçdən üstün ola bilməz.

Arabir elə istəyirəm ki, tezliklə orijinalı burdan aparsınlar.

Necə oldusa bir dəfə şam yeməyi əsnasında surətlərdən söz düşdü. O dedi ki, nə rəssamlıqda, nə də heykəltəraşlıqda o, həqiqi

surət tanımır. Yəni ki, yenidən yaratmaq lazımdır. O ki, qaldı ədəbiyyata, o yalnız yeganə bir surət tanıyır, bu da Jukovskinin “Şilion məhbusu”dur. Elə buradaca əzbərdən deməyə başladı. O, şeirləri necə də gözəl deyir! Allah haqqı, Briyanskdan də, Karatıgindən də yaxşı deyir. Yeri gəlmişkən, Karatıgın barəsində.

Bu günlərdə təsadüfən biz Mixaylovski teatrına getdik. “Otuz il və ya oyunçunun həyatı” əsərini göstərirdilər. Onun dediyinə görə, tamaşanın adını dəyişiblər. İkinci və üçüncü pərdənin arasında o, kulisin arxasına getdi və Karatıgının dilənçi rolu üçün paltarını geyindi. Tamaşaçılar özləri də bilmədən qəzəbləndilər. Demək, yaxşı aktyor üçün kostyumun necə də böyük rolu var imiş.

Talioni artıq Peterburqa gəlmişdi və tezliklə öz sehrli uçuşlarına başlayacaqdı. Lakin o, bir şeyə təəssüflənirdi. Kaş Şternberq tezliklə gələydi! Mən onu görmədən vuruldum. Karl Pavloviç mənim üçün dünyadır, lakin onun mehribanlığına və nəvazişinə baxmayaraq, bəzən mənə elə gəlir ki, tənhayam. Mixaylov çox yaxşı yoldaşdır, lakin heç nə ilə məşğul olmur, heç bir gözəllik onu cəlb etmir. Bəlkə də, mən onu anlamıram. Salamət qalın, mənim unudulmaz himayədarım!”

“Mən heyranlıq içindəyəm. Səbirsizliklə uzun müddət gözlədiyim Şternberq, nəhayət ki, gəldi. Gözləmədiyim halda, qəflətən! Mən çaşıb qaldım və uzun müddət öz gözlərimə inanmadım: fikirləşdim, qarabasma deyil ki? Həmin vaxt “İzekil sümüklərlə örtülmüş sahədə” eskizini işləyirdim. Bu hadisə gecə saat ikiyə qalmış baş verdi. Birdən qapılar açıldı, – mən “İzekil”lə məşğul idim deyə, qapıları açarla bağlamağı unutmuşdum, qalın kürkdə və qalın papaqda olan bir insan fiquru peyda oldu. Əvvəlcə qorxdum, özüm də anlamadan dedim: “Şternberq?” – “Şternberq”, – o cavab verdi və mən ona kürkü çıxarmağa macal vermədən qucaqlayıb öpməyə başladım. Uzun müddət sakitcə bir-birimizə baxdıq, nəhayət, o, darvazanın yanında faytonçunun gözlədiyini xatırladı. O, faytonçunun, mən isə qapıçının yanına getdim ki, onun əşyalarını mənzilə gətirsin. Hər şeyi yerbəyer etdikdən sonra rahat nəfəs aldım.

Qərİbədir! Mənə elə gəlir ki, köhnə dostumu və ya elə sizin özünüzü önümdə görürdüm. Söhbət əsnasında o mənə sizinlə harada, necə görüşməyiniz, nə barədə danışdığınız, necə ayrıldığınız haqqında gecədən keçənə qədər danışdı. Artıq səhər açılırdı. Şamın işığı öz parlaqlığını itirirdi. O dedi:

– Düşünürəm ki, çay içmək olar.

– Fikirləşirəm ki, olar, – mən cavab verdim və biz “Qızıl lövbər”ə getdik.

Çay içdikdən sonra o yatdı, mən isə sevincimi bölmək üçün Karl Pavloviçin yanına getdim. Lakin o da yatmışdı. Nə edəcəyimi bilmirdim, sahil kənarına çıxıb bir neçə addım atmışdım ki, Mixaylovla qarşılaşdım. Deyəsən, o da bütün gecəni yatmamışdı. Eynək və palto geyinmiş bir cənabla gəlirdi.

– Lev Aleksandroviç Elkan, – Mixaylov eynəkli cənabı göstərərək dedi.

Mən də öz soyadımı dedim və biz bir-birimizin əlini sıxdıq. Sonra mən Mixaylova Şternberqin gəlməyi barəsində danışdım, eynəkli cənab çoxdan gözlədiyi dostu gəlibmiş kimi sevindi.

– O haradadı? – Mixaylov soruşdu.

– Bizim mənzildə.

– Yatır?

– Yatır.

Mixaylov dedi:

– Gəlin, “Kopernaum”a gedək, yəqin ki, orada yatmazlar.

Eynəkli cənab razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi və onlar qol-qola girərək getdilər. Mən də onların ardınca. Karl Pavloviçin mənzilinin yanından keçəndə pəncərədən Lukyanın başını gördüm, qərara gəldim ki, maestro artıq oyanıb. Mixaylov və Elkanla sağollaşıb onun evinə getdim. Dəhlizdə rastlaşanda o, əlində təzə palitra və təmiz fırçalar tutmuşdu. Görüşüb, geri qayıtdım. Artıq mən nəinki ucadan, heç ürəyimdə də oxumağa qadir deyildim. Bir az sahil kənarı ilə gəzdikdən sonra mənzilimə getdim. Şternberq hələ də yatırdı. Mən sakitcə üzbəüz stulda əyləşib onun uşaq kimi məsumluq yağan simasına tamaşa edirdim.

Sonra karandaş və vərəq götürüb yatmış dostumu çəkməyə başladım. Eskiz üçün oxşarlıq və ifadəlilik yaxşı alındı. Fiqurun bütün ümumi təsvirlərini çəkəndən sonra yorğanın qatlarını təyin etmişdim ki, Şternberq yuxudan oyandı və məni, necə deyərlər, cinayət başında yaxaladı. Mən özümü itirdim, o isə bunu görüb səmimi qəlbdən gülməyə başladı.

– Göstərin görüm neyləmişiz? – qalxaraq dedi.

Mən göstərdim. O, yenə güldü və mənim rəsmimi yerdən göyə kimi təriflədi.

– Nə vaxtsa sənin bu işinin cavabını verəcəm, – deyərək gülüb yataqdan qalxdı, yuyundu, çamadanını açıb geyinməyə başladı.

Çamadandakı paltarların altından qalın portfeli çıxardı və mənə uzadaraq dedi:

– Burada mənim keçən yay bir neçə yağlı boya və akvarellə işlədiyim rəsmlərdən başqa Malorosiyada çəkdiqlərimin əksəriyyəti var. Əgər vaxtınız varsa baxın, mən bir yerə getməliyəm. Əlini mənə uzadaraq əlavə etdi:

– Görüşənədək! Bilmirəm bu gün teatrda nə var, tamaşa üçün çox darıxmışam. Gəl, birlikdə gedək.

– Böyük məmnuniyyətlə! İmkan olsa, mənim ardımca natura sinfinə gələrsiniz.

O isə qapının arxasından dedi:

– Yaxşı, gələrəm.

Əgər mənim arxamca Karl Pavloviçin göndərdiyi Lukyan gəlməsəydi, nahar yadıma düşməyəcəkdi. Lukyanın yeməyinə görə Şternberqin portfelini kənara qoymaq mənə çox ağır gəlirdi. Nahar arxasında Karl Pavloviçə sevincimin səbəbini dedim, o isə Şternberqlə görüşmək istədiyini bildirdi. Dedim ki, onunla teatrda görüşməyə şərtləşmişik. Maraqlı bir tamaşa olsa o bizimlə yol yoldaşı olmaq istədiyini bildirdi. Xoşbətlikdən həmin gün Aleksandrinski teatrında “Ovsunlanmış ev” tamaşasını göstərə-

cəkildilər. Dərsin sonunda Karl Pavloviç sinfə girərək məni və Şternberqi götürüb öz faytonuna əyləşdirdi və biz XI Lyudovikə baxmağa getdik. İlk gün başa çatdı.

İkinci gün səhərə yaxın Şternberq öz qalın portfelini götürdü və biz Karl Pavloviçin yanına getdik. O, Şternberqin mükəmməl və düzgün təsvir etdiyi müxtəlif obrazlara və vətəninə, fikirli həmyerlilərinə baxanda heyranlıq hissi duyurdu. Nə qədər də gözəl və saysız-hesabsız şəkillər!

Boz, kiçik bir kağız parçasının üzərində üfüqi xətt çəkilmişdir. İlk planda yel dəyirmanı, çuvallar yüklənmiş arabanın yanında bir neçə öküz, – bütün bunlar tamamlanmayıb, sadəcə olaraq işarə edilib, lakin necə də gözəldir! Gözlərini ayıra bilmirsən. Və ya qollu-budaqlı bədmüşk ağacının altında, çayın lap kənarında, küləşlə örtülmüş daxma suyun üzərində güzgü kimi əksini tapırdı. Daxmanın altında bir qarı, suda ördəklər üzür. Bütün bunlar rəsmi tamamlayırdı və canlandırırırdı. Belə şəkillərlə, daha doğrusu, həyati oçerklərlə Şternberqin portfeli doludur. Möcüzəli, misilsiz Şternberq! Bu səbəbdən Karl Pavloviç onu öpdü.

Özümdən asılı olmayaraq mən Çernetsov qardaşlarını xatırladım. Onlar bir müddət bundan əvvəl Volqa səyahətindən qayıdan kimi öz rəsmlərini Karl Pavloviçə göstərmək üçün gətirmişdilər: çoxlu sayda vatman kağızı üzərində alman səlqiəsi ilə lələklə cizgilənmiş şəkillər idi. Karl Pavloviç bir neçə rəsmə baxıb, portfeli bağladı və Çernetsov qardaşlarına deyil, öz-özünə dedi: “Mənim burda nəinki ana Volqanı, heç böyük gölməçəni görməyə də ümidim yoxdur”. Amma Şternberqin bir eskizində bütün Malorossiyanı gördü. Sizin vətəninizin və qəmgin simalı həmyerlilərinizin təsviri onun necə xoşuna gəlmişdisə, bundan təsirlənib özünə Dnepr sahilində koma tikmişdi. Cəlbedici dekorasiyası və rahatlığı ilə koma Kiyevin yaxınlığında idi. O yalnız bir şeydən qorxur və bunu özündən uzaqlaşdırırdı bilmirdi. Bütün bunlar mülkədar xisləti və ya feodal psixologiyası idi. O, uşaq kimi saf idi!

Bu günü də tamaşa ilə yekunlaşdırırdıq. Şillərin “Qaçaqqlar”

tamaşasını göstərirdilər. Tamaşa, demək olar ki, operadan uzaq idi. Arabir ya “Robert”, ya da “Fenella” peyda olurdu. Balet, daha doğrusu, Talioni hər şeyi məhv etdi.

Sağlıqla qal, mənim unudulmaz himayədarım!”

“Budur, artıq bir aydan çoxdur ki, müqayisə olunmaz Şternberqlə birlikdə doğma qardaş kimi yaşayırıq. O necə də mehriban, mülayim insandır! Əsl rəssamdır! Özü hər şeyə güldüyü kimi, hər şey də onun üzünə gülür. Xoş, qibtəolunası xasiyyəti var! Karl Pavloviç onu çox sevir. Ümumiyyətlə, tanıyandan sonra onu sevməmək mümkündürmü?”

Bax, biz günümüzü belə keçiririk: səhərə yaxın saat doqquzda mən rəssamlıq sinfinə gedirəm. (Artıq yağlı boya ilə etüdlər hazırlayıram. Keçən imtahanda üçüncü yeri götürmüşəm.) Şternberq evdə qalıb eskizlərindən ya akvarellə rəsmlər, ya da yağlı boya ilə elə də böyük olmayan şəkillər çəkir. Saat on birdə ya Karl Pavloviçin yanına gedirəm, ya da ki, evə gəlib Şternberqlə Allah verəndən yemək yeyirəm. Sonra mən yenə sinfə qayıdırəm və saat üçə kimi orada oluram. Saat üçdə biz madam Yurgensin yanına nahara gedirik. Arabir Karl Pavloviç də bizimlə gedir. Ona görə ki, hər gün bu vaxtlar onu Şternberqin yanında görürdüm. O, çox vaxt təmtəraqlı aristokrat yeməklərindən imtina edir, yalnız yüngülvari şorba içir. Həqiqətən, qeyri-adi insandır!

Nahardan sonra mən sinfə gedirəm. Saat yeddi radələrində Şternberq sinfə gəlir. Ya biz teatra gedirik, ya da sahil kənarı ilə bir az gəzib evə qayıdırıq. Evdə mən ucadan nəsə oxuyuram, o işləyir, ya da ki, mən işləyirəm, o isə oxuyur.

Bir müddət əvvəl biz Valter Skotun “Vudstok” əsərini oxuduq. Məni fəvqəladə dərəcədə qoca baronet Linin qəsrində başqa ad altında gizlənən II Karlın qızının səhnəsi maraqlandırdı. Səhnə onun qızı Yuliya Li ilə açılır. O, İngiltərənin kralıdır və öz aşnasına təklif edir ki, sarayda şərəfli bir yer tutsun. Bu, qonaqpərvərliyə görə həqiqi hökmdarsayağı minnətdarlıq əlamətidir. Mən eskizin cizgilərini Karl Pavloviçə göstərdim. O mənim seçimimi və eskizimi tərifləyəndən sonra məsləhət gördü ki, Pavel Delaroşanı öyrənim.

Şternberq bu yaxınlarda mənə Şmidt ailəsi ilə tanış etdi. Deyəsən, onun uzaq qohumudur. Yaxşı insandır. Ailəsi də ziyalıdır. Biz tez-tez axşamlar onlarda oluruq, bazar günləri isə orada nahar edirik. Çox gözəl, mehriban ailədir! Mən həmişə onlardan çıxanda özümü ruhən təmizlənmiş və xeyirxah adam kimi hiss edirəm. Heç bilmirəm Şternberqə bu tanışlığa görə necə təşəkkür edim.

Bir də o mənə sizin keçən yay Malorossiyada görüşdüyünüz aristokrat xanımla da tanış edib. Şternberqə görə mən orada nadir hallarda oluram. Onun qonaqlarının özündən razı tonda danışmaları və zəhlətökən yaltaqlığı xoşuma gəlmir. Bir də o, qonaqları üçün təntənəli nahar təşkil edir, Malorossiya likorunu içirdir. Mən uzun müddət anlaya bilmədim ki, Şternberq bele səhnələrə necə dözür. Nəhayət ki, öz-özünə açıldı. Bir dəfə o, Tarnovskilərin evindən qayıdanda heç özünə bənzəmirdi. Çox incik idi. Uzun müddət sakitcə otaqda var-gəl etdi, sonra yatağa uzandı, qalxıb yenidən uzandı və bu hal üç dəfə təkrarlandı. Və nəhayət ki, sonda sakitləşib yuxuya getdi.

Eşidirəm ki, o, yuxuda Tarnovskinin qardaşı qızlarından birinin adını çəkir. Mən işin nə yerdə olduğunu duydum. Növbəti gün Vilya yenidən Tarnovskinin evinə getdi və gecəyarı göz yaşları içərisində qayıtdı. Mən özümü elə göstərdim ki, guya, heç nə görmürəm. O, divana yığılaraq üzünü əlləri ilə tutub uşaq kimi hıçqırmağa başladı. Beləcə, ən azı bir saat keçdi. Sonra divandan qalxıb mənə yaxınlaşdı, qucaqladı, öpdü və acı-acı gülümsədi. Yanımda oturub öz sevgi hekayəsini danışmağa başladı. Hamının başına gələn hadisədir: o, Tarnovskinin böyük qardaşı qızına vurulub. Eynilə qız da onu sevdiyini deyib, ancaq iş evlilik məsələsinə çatanda, hansısa bir daz həkimi, Burtsevi seçib. Çox adi hekayətdir. Ürəyini açıdıqdan sonra o, bir az rahatlaşdı və mən onu yatağa uzatdım.

Növbəti üçüncü gün, demək olar ki, onu görmədim: tez gedir, gec gəlir, gününü harda keçirir, bir Allah bilir. Onunla danışmaq istəyəndə suallarına zorla cavab verirdi. Təklif etdim ki, Şmidt ailəsinə baş çəkək, o isə etiraz əlaməti olaraq başını yellədi.

Bazar günü səhər mən təklif etdim ki, Botanika bağına gedək. Məcburi də olsa razılaşdı. Bağdakı şüəbənd ona yaxşı təsir bağışladı. Əhvalı yaxşılaşdı, çiçəklərin bitdiyi yerlərə səyahət etməyi arzulamağa başladı. Bu möcüzəli bitkilərin yetişdiyi ölkələr, yəqin ki, çox cəlbədicilərdi.

Bağdan çıxanda mən təklif etdim ki, Krestovskidəki alman yeməxanasında nahar edək. O, həvəslə razılaşdı. Yeməkdən sonra biz musiqi dinlədik, dağdan sürüşənlərə tamaşa etdik, sonra isə Şmidtin evinə yollandıq.

Şmidtlər həmin gün universitetin müfəttişi Fiçtumların evində nahar etmişdilər, gecəni də orda qalmışdılar. Biz ora yollandıq. Sual dolu baxışlarla bizi qarşıladılar, yəqin ki, harada itib-batdığımızı bilmək istəyirdilər. Fiçtumun evində məşhur Bemin solo ifası ilə Bethovenin kvintetini və Motsartın sonatasını həzlə dinlədikdən sonra gecə saat birdə evə qayıtdıq. Yazıq Vilya, yenə fikrə getdi. Mən ona təsəlli verə bilmirəm. Təskinlik üçün nə deyə bilərəm ki?

Səhəri gün mən Karl Pavloviçin tapşırığı ilə Smirdinin mağazasına getdim. Müxtəlif kitabların arasından Dikkensin “Niklas Niklbi” romanı çap edilmiş “Oxu üçün kitabxana” seriyasının iki nümrəsini götürdüm. Şmidtlər ailəsində ədəbiyyat gecəsi keçirib Şternberqi ora dəvət etmək fikrindəydim. Dediymim kimi də oldu. Elə həmin gün, axşam dərslərindən sonra kitabları qoltuğumuza vurub Şmidtlər ailəsinin evinə getdik. Mənim fikrim heyranlıqla qarşılandı və çaydan sonra qıraət başladı. Birinci gecə mən oxudum, ikinci gecə Şternberq, sonra yenə mən, sonra yenə o, Romanlar qurtarana kimi beləcə davam etdi. Bu, Şternberqə gözəl təsir etmişdi.

“Niklas Niklbi”dən sonra ardıcılıqla biz “Kinelvort qəsri”, sonra isə “Pert gözəli” və Valter Skotun bir neçə romanını oxuduq. Tez-tez gecəyarısına kimi otururduq və milad bayramının gəlişini hiss etmədik. Şternberq özünə gəlirdi, indi o daha işləyir və az kədərlənirdi. Allah qoysa, bu da keçər. Salamət qal, mənim əziz atam! Sizə yaxın zamanda yazacağıma söz vermirəm, çünki

qarşıdan bayramlar gəlir. Mən artıq Şternberqin və Şmidt ailəsindən savayı bir neçə tanışlıq yaratmağı davam etdirməliyəm. Bayramlığa özümçün bir neçə paltar tikdirmişəm. İngilis parçasından Şternberqin paltosuna bənzər palto da tikdirmişəm. Səbəbsiz deyil ki, Şmidtlər bizi Kastor və Polluks adlandırdılar. Üzüyaza isə sıx toxunmuş parçadan tikilmiş şinel sifariş etməyə hazırlaşırıq. İndi mənim qazancım var. Artıq akvarelli portretlər çəkməyə başlamışam. Əvvəlcə dostcasına, sonra isə pulla. Lakin hələ Karl Pavloviçə göstərməmişəm, çəkinirəm. Mən Sakalovun yolunu bəyənirəm, Qau isə həddən artıq şit olduğu üçün xoşuma gəlmir. Fikirləşirəm ki, fransız dili ilə də məşğul olum, bu, çox vacibdir. Yaşlı bir dul qadın öz xidmətlərini təklif etdi, əvəzində isə mən onun oğluna rəsm çəkməyi öyrətməliyəm. Qarşılıqlı münasibət. Amma bu mənim xoşuma gəlmir. Birincisi, ona görə ki, uzağa getməliyəm (Ertelev dalanına), ikincisi də ona görə ki, ərköyün oğlancığızla iki saat əlləşmək istəmirəm. Bu iki saati akvarelli portreti çəkib müəllimin pulunu ödəsəm, daha yaxşı olar. Elə fikirləşirəm ki, siz də bunun düzgün olduğunu hesab edərsiniz. Karl Pavloviçin fransız dilində Gibbonu var. Mən ona laqeyd baxa bilmirəm. Bilmirəm, siz onun kiçik bir şəklinin eskizini – “Genzerixin Romaya səfəri”ni görmüsünüzmü? İndi bu rəsm onun emalatxanasındadır. Fırçasından çıxan hər şey çox gözəldir! Əgər görməmişinizsə mən balaca rəsm çəkib sizə göndərəm. “Baxçasaray fontanı”nı da göndərəm. Bu rəsm üzərində iş, deyəsən, siz burda olanda başlayıb?

Hə! Az qalmışdı ki, unudum, qeyri-adi hadisə olacaq: Karl Pavloviç evlənilir, bayramdan sonra toydur. Onun nişanlısı Riqanın fəxri vətəndaşı Timmanın qızıdır. Mən onu görməmişəm, lakin deyirlər ki, həddindən artıq gözəldir. Onun qardaşını arabir sinifdə görürəm: Zaurveydin tələbəsidir, çox yaraşlıqlı gəncdir. Bunlar hamısı olanda bütün incəlikləri ilə sizə yazacam, hələlik isə salamat qal, mənim unudulmaz himayədarım!”

“Artıq iki aydır ki, mən sizə yazmıram. Belə uzunmüddətli susqunluq ədəbsizlikdir, lakin mən bilərəkdən Karl Pavloviçin

həyatındakı maraqlı epizodun qurtarmasını gözləyirdim. Axırını məktubumda sizə güman edilən toy barəsində yazmışdım, indi isə sizə toyun necə baş tutmaması barədə ətraflı yazacam.

Toy günü Karl Pavloviç adi günlərdə olduğu kimi geyindi, şlyapasını götürdü və emalatxanadan keçərkən Domenikinonun artıq yekunlaşdırılmış surətini qarşısında dayandı. Uzun müddət sakit durdu və kresloya oturdu. Ondan və məndən başqa emalatxanada heç kim yox idi. Sükut daha bir neçə dəqiqə çəkdi. Sonra o mənə müraciət edərək dedi:

- Elə bil Çampieri mənə deyir: “Evlənmə, məhv olarsan”.

Deməyə söz tapmadım, o isə şlyapasını götürüb nişanlısının yanına getdi. Bütün gün ərzində öz mənzilinə qayıtmadı. Bayrama heç bir hazırlıq görülməmişdi, hətta Lukyan belə həmin gün üçün yemək hazırlamamışdı. Bir sözlə, bayramı xatırladan heç nə yox idi.

Sinifdə öyrəndim ki, axşam saat səkkizdə Kiroçnoyda yerləşən müqəddəs Anna lüteran kilsəsində nigaha girəcək. Dərstdən sonra biz Şternberqlə fayton tutub Kiroçnoya getdik. Kilsə artıq işıqlandırılmışdı. Karl Pavloviç, Zaurveyd və gəlinin qardaşı kilsədə idilər. Bizi görən kimi o yaxınlaşdı, əlini uzadıb dedi:

– Evlənirəm.

Elə bu an gəlin kilsəyə daxil oldu. Karl Pavloviç onu qarşılaşmağa getdi. Mən həyatım boyu belə gözəl qız görməmişdim, heç görməyəcəm də. Mərasim vaxtı Karl Pavloviç dərin fikrə gedərək dayanmışdı. O, bir dəfə də olsun öz gözəl nişanlısı tərəfə baxmadı. Mərasim qurtardı, biz xoşbəxt cütlüyü təbrik edib onları faytona kimi yola saldıq.

Yolüstü Kleyanın yanına gedib şam elədik və cavanların sağlığına bir şüşə Kliko içdik. Bütün bunlar 8 yanvar 1839-cu ildə baş verirdi. Karl Pavloviçin toyu bir şüşə Kliko ilə yekunlaşdı. Nə həmin, nə də ki, ondan sonrakı günlər heç bir bayram olmadı.

Bu hadisədən bir həftə sonra mən onu qraf Tolskinin mənzilinin qarşısında, dəhlizdə gördüm. Məni öz mənzilinə çağırırdı və nahara qalmağımı xahiş etdi. Nahar ərəfəsində öz albomunda

nəyisə qaralayırdı. Məni “Kventin Dorvard”ı oxumağa məcbur etdi. Təzəcə oxumağa başlamışdım ki, o məni saxladı və kifayət qədər uca səslə qışqırdı:

– Emiliya!

Bir dəqiqədən sonra valehedici arvadı gəldi. Mən yöndəmsiz halda ona təzim etdim. Karl Pavloviç dedi:

– Emiliya! Biz harda qalmışdıq! Ya da ki, yox, sən özün otur, oxu. Siz isə onun rus dilində necə məharətlə oxumağına qulaq asın.

O, əvvəlcə oxumaq istəmirdi, lakin sonra kitabı açdı, güclü alman tələffüzü ilə bir neçə söz oxuyub, qəhqəhə çəkdi, kitabı atdı və qaçıb getdi. Yenidən arvadını çağıraraq nəvazişlə sevgilisindən fortepiano arxasında oturub “Norma”dan məşhur kavatınanı (operada qısa lirik ariya) oxumasını xahiş etdi. Qadın naz etmədən alətin arxasına keçib bir neçə prelyüdiyadan sonra oxumağa başladı. Onun səsi o qədər də güclü və effektiv deyildi, lakin elə şirin, məftunedici idi ki, mən ona qulaq asanda inana bilmirdim ki, ölümə məhkum varlığın yox, ilahi bir mələyin səsinə dinləyirəm. Bu, ya onun gözəlliyinin əfsunedici təsiri idi, ya da o, həqiqətən, yaxşı oxuyur. Sizə əsaslı surətdə deyə bilmərəm, lakin mənə elə gəlir ki, indi də onun sehrli səsinə eşidirəm. Karl Pavloviç də onun oxumağına valeh olmuşdu, çünki o, əllərini albomu üzərinə qoyaraq oturmuşdu, Lukyanın içəri girib iki dəfə: “Yemək hazır!” deməsini eşitmədi.

Nahardan sonra Lukyan həmin stola meyvələr və bir şüşə içki verdi. Saat beşi vururdu. Mən onları masa arxasında qoyub sinfə getdim. Sağollaşanda Karl Pavloviç əlini mənə uzadıb, hər gün nahara onlara gəlməyimi xahiş etdi. Mən belə dəvətdən fərəh duydum.

Dərslərdən sonra mən sahildə görüşüb, onlara qoşuldum. Tezliklə onlar evə yollandılar və məni də dəvət etdilər. Çay süfrəsində Karl Pavloviç Puşkinin “Ancelo”sundan bir parça oxudu və rəhmətlik Aleksandr Sergeyeviçin ondan arvadının portretini çəkməsini xahiş etməsi barədə danışdı. Sonra onun öz fikrindən

arvadı çəp göz olduğu üçün necə imtina etdiyini dedi. O, Puşkinə özünün portretini çəkməyi təklif edib, lakin Puşkin eynilə ondan da imtina edib. Çox keçmədi ki, şair öldü və bizi portretsiz qoydu.

Kiprenski onu şair kimi yox, modabaz kimi təsvir edib.

Çaydan sonra məftunedici sahibə bizə “Qalbetsvelf” oyununu öyrətdi. Mənə iki qrivin, ərinə isə “Norma” əsərindən kavatini oxumağı uduzdu. Dərhal fortepianonun arxasına keçib borcunu yerinə yetirdi. Belə mükəmməl finaldan sonra mən valehedici sahibəyə və ev sahibinə minnətdarlığımı bildirib mənzilimə yollandım. Artıq gecəyarıdan xeyli keçmişdi. Şternberq hələ yatmamışdı, məni gözləyirdi. Mən şlyapamı çıxarmamış ona başıma gələnləri danışdım. O məni bəxtəvər adlandırır dedi:

– İndi sən mənə qibtə et. Yaxıya mənə Orenburq vilayətinin general-qubernatoru öz evinə dəvət edib. Bu gün mən Vladimir İvanoviçin yanında idim və biz gələn həftə baş tutacaq səfər barəsində razılaşıdıq. Xudahafız!

Bu xəbər məni heyrləndirdi. Uzun müddət danışa bilmədim. Özümə gələndə ondan soruşdum:

– Sən bütün bu işləri nə vaxt yoluna qoymağa macal tapdın?

– Elə bu gün, saat ona qalmış Qriqoroviçi axramca göndərmişdi, mən də getdim. O mənə bu səyahəti təklif edir, mən razılaşıram və Dalyanın evinə gedirəm. Bununla da iş bitdi.

– Mən sənsiz nə edəcəm? Mən sənsiz necə yaşayacam? – göz yaşları içərisində ondan soruşdum.

– Mən sənsiz necə, sən də elə. Oxuyub işləyirik, tənhalığı hiss etmərik. Hə, bir də, – o əlavə etdi, – sabah İoximin evində nahar edəcəyik. O səni tanıyır və məndən xahiş etdi ki, səni ora aparım. Razısan?

Mən cavab verdim: “Razıyam” və biz yığılıb yatdıq.

Ertəsi gün biz İoximin evində nahar edirdik. O məşhur faytonçu İoximin oğludur. Şən, sadə, gözəl təhsil almış almandır. Nahardan sonra o bizə estamplar toplusunu göstərdi. Yeri gəlmişkən, bir neçə dəftər elə indicə Drezden qalereyasının gözəl litoqrafiyalarından alınmışdı.

Şənbə günü olduğundan biz gecəni də orada keçirdik. Çay süfrəsi arxasında söhbət sevgidən və sevgililərdən düşdü. Yazıq Şternberq elə bil tikan üstündə oturmuşdu. Mən söhbəti dəyişmək istiyərdim, lakin İoxim elə bil qəsdən onu daha da qızıqsıdırırdı. Axırda o özü barəsində bu lətifəni danışdı:

– Mən Adelgeydə aşiq olanda, onun məni sevmədiyini biləndə özümü öldürmək qərarına gəldim. Qərara gəldim ki, dəm qazı ilə özümü boğum. Lazım olan hər bir şeyi hazırladım. Bir neçə dostuma və ona (arvadını göstərdi) məktub yazdım. Bir şüşə rom çıxarıb, soyuq kömürlə manqalı, tilişkə və şamı gətirməyi tapşırıdım. Bunlar hamısı hazır olanda mən qapını açarla bağladım, bir stəkan rom süzdüm, içdim və bundan sonra Martenin “Pir Valtasarı” xəyalıma gəlməyə başladı. Mən bunu təkrarladım və artıq heç nə xəyalıma gəlmirdi. Vaxtsız, faciəvi ölümümdən xəbərdarlıq məktubu alan dostlarım qaçaraq gəlib qapını sındırdılar və məni tamamilə sərxoş halda tapdılar. İş burasındadır ki, mən kömürü yandıрмаğı unutmuşdum, yoxsa, şübhəsiz, ölərdim. Bu hadisədən sonra o, rəhmə gəldi və nəhayət ki, mənimlə evlənmək qərarına gəldi.

Hekayəsini stəkan dolu punşla bitirdi. İoxim öz ədaləri ilə xoşuma gəldi və mən fikirləşdim ki, ona tez-tez baş çəkim.

Bazar gününü Şmidt ailəsinin evində keçirdik. Saat on birdə evə qayıtdıq. Paltarımızı dəyişməyə başladıq. Şternberq əl dəsmalı lazım oldu. Əlini cibinə saldı, lakin dəsmal əvəzinə afişa çıxartdı.

– Yadımdan çıxıb! Bu gün Bolşoy Teatrda maskaraddı, – afişanı açaraq Şternberq dedi. – Gedərik!

– Yəqin ki, gedərik. Hələ yatmaq vaxtı deyil, – dedim və sürtük əvəzinə frak geyindim. Poliçeyşk körpüsü yaxınlığındakı kostyum mağazasına gedib maskarad paltarı və qara yarım maskalar götürüb Bolşoy Teatra yollandıq. Bərq vuran zal tez bir zamanda maskalanmış publika ilə doldu. Musiqi guruldayır, ümumi səs-küyün içərisində kiçik maskarad paltarları vıyıldayırdı. Tezliklə zal isindi və maska dəhşətli dərəcədə məni bezdirdiyi

üçün çıxartdım. Şternberq də həmçinin. Bəlkə də, bu, başqalarına qəribə gələ bilərdi, amma bizim vecimizə də deyildi!

Darısqallıqdan və istidən nəfəsimiz sıxıldığı üçün yuxarıdakı yan zallara qalxdıq. Bizi zarafat üçün də olsa heç bir maska izləmirdi. Amma pilləkənlərdə Elkan bizi qarşıladı. Bu həmin cənab idi ki, bir dəfə Mixaylovla görmüşdüm. O məni və Şternberqi tanıdı, bütün səsi ilə qəhqəhə çəkib bizi qucaqlayıb sarmaşdı. Elə bu an onun yanına cavan miçman gəldi. O bizə onu özünün səmimi dostu Saşa Obolonski kimi təqdim etdi. Biz yuxarı qalxanda saat artıq üçə işləyirdi. Yan zallardan birində stol açılmışdı və yemək yeyən publika məndə iştah oyatdı. Bu barədə Şternberqə pıçıldayaraq dedim, o isə sakitcə razılığını bildirdi. Lakin Elkan və Obolonski buna qarşı qəti etiraz bildirərək hansısa tanımadığımız Kleyin yeməxanasına gedib lazımcına şam yeməyi təklif etdilər.

– Əslində, – Elkan əlavə etdi, – burda əməlli yemək vermirlər, pulunu isə on qat alırlar.

Biz yekdilliklə razılığımızı bildirdik və Kleyin yeməxanasına yollandıq.

Zirək hərəkətləri ilə cavan miçman mənim xoşuma gəldi. Bu vaxta qədər mən yalnız öz utancaq dostlarımla görüşmüşəm, aristokrat cavanı isə birinci dəfə idi ki, yaxından görürdüm. Danışığında çoxlu cinas və iti məntiq var idi. Vodevil bəndlərinin sayı heç hesaba gəlmirdi. Bir sözlə, əla oğlan idi.

Biz Kleyin yanında dan yeri sökülənə kimi oturduq. Cəsur miçman kefli olduğundan onu öz mənzilimizə apardıq. Elkanla yeməxanada vidalaşdıq.

İndi mən belə yaşayıram! Maskaradlarda veyillənir, yeməxanada nahar edirəm, pulu necə gəldi xərcləyirəm. Sizin məni yay bağındaki Saturn heykəlinin qarşısında ilk dəfə gördüyünüz Neva üzərinə düşən o unudulmaz səhərdən çoxmu keçib?

Unudulmaz səhər! Mənim unudulmaz himayədarım! Sizə necə və nə ilə minnətdarlıq bildirməyə ləyaqətim çatarmı? Təmiz, səmimi qəlbədən axıdılmış göz yaşları və duadan savayı nəyim var ki?

Adəti üzrə saat onda mən sinfə getdim. Şternberq isə qonaqla birlikdə evdə qaldı. O, hələ yatırdı. Saat on birdə Karl Pavloviçin evinə getdim və mehriban Emiliya Pavlovnadan ərkyana töhmət aldım. Saat ikiyə kimi biz “qalbetsvelf” oynadıq. İstəyirdi ki, nahara kimi onlarda qalım. Mən razılaşmağa başlamışdım ki, Karl Pavloviç qeyd etdi:

– Dərsə getməmək olmaz!

Mən pərt olmuş halda sinfə getdim. Saat üçdə orada yenidən peyda oldum. Saat beşdə isə onları masa arxasında qoyub sinfə qayıtdım.

Şənbə və bazar günlərindən başqa hər günü, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, onlarda keçirirdim. Şənbə günü İoximə, bazar günü isə Şmidt və Fiçtuma həsr olunmuşdu. Gördüyünüz kimi, mənim bütün tanışlarım almanlardır, özü də necə almandılar! Bir sözlə, almanlara vurulmuşam.

Şternberq həftə ərzində öz səyahətinə görə əlləşib-vuruşurdu. Mütləq nəyisə unutmalı idi, bu onun xarakterindən irəli gəlirdi. Şənbə günü biz İoximin evinə getdik. Orada məşhur rəngkar və İoximin müəllimi olan qoca Kolmanla qarşılaşdıq.

Nahardan sonra Kolman öz tələbəsini ağaclardan düzəlmiş etüdünü göstərməyə məcbur etdi. Tələbəsi isə könülsüz razılıq verdi. Etüdlər boz kağız üzərində qara və ağ karandaşlarla elə mükəmməl, elə dəqiq işlənmişdi ki, mən onlara baxmaqdan doymurdum. Etüdlərdən birinə görə o, ikinci gümüş medalı almışdı. Mehriban Kolman tələbəsinin uğuru kimi bu rəsmi yerdən göyə kimi təriflədi. Bütün müqəddəslərə and içdi ki, o özü belə mükəmməl çəkə bilməz. Belə ki, Şternberqin bizimlə keçirməli iki günü qaldığından İoxim ondan bu günləri necə sərf edəcəyini soruşdu. Deyəsən, Şternberq heç bu barədə fikirləşməmişdi. İoxim isə təklif etdi ki, sabah, yəni bazar günü Straqonov və Yusupovun qalereyasına, bazar ertəsi isə Ermitaja gedək. Təklif qəbul olundu və növbəti gün biz İoximin evinə baş çəkib, oradan da Yusupovun qalereyasına yollandıq. Knyaza hansısa rəssamların onun qalereyasına baxmaq üçün icazə istədiklərini çatdır-

dılar. Nəzakətli sahibkar bildirdi ki, bu gün bazar günüdür, hava da çox gözəldir. Odur ki, parlaq yaradıcılıq əsərlərinin əvəzinə gözəl havadan həzz almağı məsləhət görür. Təbii ki, bizim knyaza yaxşı təklifinə görə minnətdarlıq bildirməkdən başqa çarəimiz qalmadı. Eyni məsləhəti Straqonovdan eşitməmək üçün Ermitaja getdik və üç saat əsl yaradıcılığın həqiqi pərəstişkarları kimi həzz aldığımız. İoximin evində nahar etdik. Axşamı isə teatrda keçirdik.

Bazar ertəsi səhərə yaxın Şternberq Dalyadan məktub aldı. Vladimir İvanoviç ona yazırdı ki, saat üçdə səfərə hazır olsun. O öz dostları ilə xudahafizləşməyə getdi. Mənsə onun çamadanını yığmağa başladım. Saat üçdə biz artıq Dalyanın evində idik. Saat dördə Sredniy çəpərinin yanında Şternberqlə xudahafizləşdim və az qala göz yaşları içərisində Peterburqa tək qayıtdım. Düşündüm ki, İoximin evinə gedim, təkliddə qalmamaq üçün öz evimə getmək istəmədim. Evdəki boşluq məni yaman qorxudurdu. Qarovulxananın yanında faytonçunu buraxıb piyada gəzməyə başladım. Gəzdiyim yerlər məni gözlədiyim qədər yormadı. Akademiya ilə üz bəüz sahilə xeyli gəzdim. Karl Pavloviçin mənzilində işıq yandı, elə tezliklə də söndü. Bir dəqiqədən sonra o, arvadı ilə sahil başına çıxdı. Mən onlarla rastlaşmamaq üçün öz mənzilimə getdim və işığı yandırmadan paltarımı soyunub yerimə girdim.

Demək olar ki, indi evdə olmuram. Şternberqsiz hər yer darıxdırıcı və boşluqdur. Mixaylov yenə mənim yanıma köçdü və əvvəlki kimi evdə tapılmaz. O da haradasa, böyük ehtimalla Elkanın evində miçman Obolonski ilə tanış olub. Miçman tez-tez gecələr bizə gəlir və əgər Mixaylov evdə deyilsə, onun çarpayısında yatır. Bu gənc mənə artıq əvvəlki kimi xoş gəlmir. Ya o, həqiqətən, yorucudur, ya da bu mənə belə gəlir. Çünki indi mən özüm-özümə də bənzəmirəm. Düzünü deyim, dərslərə müntəzəm gedirəm, ancaq həvəssiz işləyirəm. Karl Pavloviç bunu hiss etmişdi və bu da mənə çox ağır gəlir, lakin bilmirdim ki, bunu necə aradan qaldırım. Emiliya Karlovna mənimlə əvvəlki kimi iltifat-

lıdır, mənimlə “qalbetsvelf” oynayır. Şternberq gedəndən sonra çox çəkmədi ki, Karl Pavloviç mənə karandaş və kağızları hazırlamağı tapşırırdı. O, Jukovskinin “On iki yatmış gözəl” balladasına nəzərdə tutduğu əsər üçün arvadının başını on iki dəfə müxtəlif vəziyyətlərdə çəkmək istəyirdi. Lakin kağız və karandaşlar istifadəsiz qaldı.

Bu hadisə fevral ayının axırında baş verdi:mən adəti üzrə onlarda nahar edirdim. Bu nəhs gündə o mənə daha da məftunedici görünürdü. Naharda sahibə məni şəraba qonaq etdi. O elə mehriban idi ki... Saat beş olanda mən sinif barəsində hər şeyi unutmağa hazır idim, yeri gəlmişkən, elə o özü bu barədə yadıma saldı. Başqa işim olmadığı üçün mən masa arxasından qalxdım, xudahafizləşmədən dərstdən qayıdanda onu “qalbetsvelf”də mütləq udacağıma dair söz verib getdim. Dərslər qutardı və mən söz verdiyim kimi onlara getdim. Lukyan məni qapıda qarşıladı və dedi: – Ağa mənə əmr edib ki, o heç kəsi qəbul etməyəcək. Mən işin belə şəkli almasına xeyli təəccübləndim və öz mənzilimə qayıtdım. Həmişəkindən fərqli olaraq, bu dəfə Mixaylovu və qoçaq miçmanı evdə tapdım. Biz gecəni deyib-gülməklə keçirdik. Saat on ikidə onlar şam yeməyinə getdilər, mən isə uzanıb yatdım.

Növbəti gün səhər dərstdən çıxıb Karl Pavloviçin evinə getdim, emalatxanasına daxil oldum. O məni sevincək halda bu sözlərlə qarşıladı:

– Məni təbrik edin, artıq subay adamam!

Əvvəlcə mən heç nə başa düşmədim. Sonra o, yenidən təkrarladı. Mən hələ də inana bilmirdim, o isə zəif səslə əlavə etdi:

– Arvadım dünən nahardan sonra Zaurveydin yanına gedib və geriyyə qayıtmayıb. Sonra isə Lukyana dedi ki, ona fırçanı və palitranı versin. Bir dəqiqə sonra hər şey çatdırıldı və o, işə başladı. Rəssam dəzgahında qraf Musin-Puşkinin tamamlanmamış rəsmi dayanırdı. Şəkil üzərində işləməyə başladı. Karl Pavloviç nə qədər etinasız görünməyə çalışsa da, iş onun iç üzünü açırdı. Nəhayət, fırçanı və palitranı atıb öz-özünə dedi:

– Doğrudanmı, bu hadisə məni bu qədər narahat edir? İşləyə bilmirəm.

Və o, yuxarı, öz otağına getdi.

Saat ikiyə qalmış baş verənlərə inanmayaraq sinfə getdim. Saat üçdə sinifdən çıxdım. Nə edəcəyimi bilmirdim. Onun yanına gedim, yoxsa narahat etməyim? Lukyan məni dəhlizdə qarşıladı və fikirlərimə aydınlıq gətirərək dedi:

– Ağa birlikdə nahar etməyinizi xahiş edir.

Belə ki, naharı mən tək etdim, Karl Pavloviç isə heç nəyə əl vurmadi. Heç masa arxasına belə əyləşmədi. Baş ağrısından şikayət etməsinə baxmayaraq, siqar çəkirdi.

Növbəti gün o, yatağa düşdü və iki həftə ayağa qalxmadı. Bütün bu müddət ərzində mən onun yanında oldum. Arabir qızdırmadan sayıqlayırdı, lakin bir dəfə də olsun arvadının adını çəkmədi. Nəhayət, yaxşılaşmağa başladı. Bir gün qardaşı Aleksandrı çağırıb ondan boşanmaq üçün lazım olan kağızların hazırlanmasına vəkil tutmağı xahiş etdi.

Artıq o, işə başlayıb. Dovitsielyə böyük kətan parça sifariş edib. Kazan kilsəsi üçün “Müqəddəs Ananın səməyə aparılması” rəsmi çəkmək fikrindədir. Kətan gətirilənə qədər yayda knyaz Aleksandr Nikolayeviç Qolitsinin və Fyodor İvanoviç Pryanışnikovun ayaq üstə portretlərini çəkməyə başladı. Qoca oturaq vəziyyətdə, andrejevski baftada və boz frakda təsvir olunacaq.

Sizə şəhərdə və Akademiyanın özündə Karl Pavloviç haqqında gəzən şayiələrdən yazmıram. Təkrarlanması günah olan şayiələr mənasız və biabırçıdır. Akademiyada hamı bu biabırçı hadisənin müəllifinin Zaurveyd olduğundan danışır. Mənim də buna inanmağa əsasım var. Qoy, bu məsələdən bir qədər keçsin, o zaman mən sizə öz şübhələrimi yazacam. Hələlik isə materiallar toplanılır və üzərində iş gedir. Salamət qalın, mənim unudulmaz himayədarım!

P.S. Moskvadan, Şternberqdən məktub almışam. Əziz Vilya!

O sizi də unutmur. Təzim edir və xahiş edir ki, işdir, əgər Siz Malorossiyada Tornovskinin qardaşı qızı, xanım Burçevanı görsəniz, onun adından dərin hörmətini çatdırın. Yazıq Vilya, hələ də onu xatırlayır”.

Bundan sonra gələn məktubları yazmıram. Çünki onlar mənasız cəfəngiyatdan və Böyük Karlın ünvanına yönəldilmiş iyrənc böhtandan başqa bir şey deyil. Yaxşı insanlar haqqında deyilən bu cür fikirlərə yer yoxdur. Onun bədbəxt evliliyi sazişlə yekunlaşdı, yəni Emiliyaya 13 000 kağız rubl verərək ayrıldı. Sonrakı məktubların məğzi bundan ibarət idi.

“Peterburqda belə darıxdırıcı yay olmamışdı. Həyətdə rütubətli, nəmli payız havasıdır. Bizim Akademiyada isə cəlbedici sərgi açılıb. Kaş siz gəlib ona baxaydınız. Mən isə sizə tamaşa edərdim. Rəngkarlıq sahəsində tələbə işlərindən Petrovskinin “Mələyin çobanın gözünə görünməsi” programından başqa cəlbedici bir şey yoxdur. Amma heykəltəraşlıq sahəsində Ramazanov və Stavaser, xüsusən Stavaser fərqlənirlər. O, cavan balıqçının heykəlini hazırlayıb. Elə hazırlayıb ki, tamaşasına iki göz lazımdı! Sadəcə olaraq gözəllik nümunəsidir. Xüsusən üzün ifadəsi çox canlıdır. Adama elə gəlir ki, nəfəs almadan dayanıb üzücü nişanı izləyir. Yadımdadır, heykəl hələ tamamlanmamışdı, Karl Pavloviç təsadüfən Stavaserin iş otağına girdi və onun heykəlinə tamaşa edərək məsləhət gördü ki, balıqçının alt dodağını bir az içəri bassın. O, məsləhətə qulaq asdı, ifadə tamam dəyişdi. Bu məsləhətinə görə Stavaser dahi Bryulova minnətdar idi.

Rəngkarlıq barədə onu deyim ki, Karl Paloviçin bir rəsinə görə nəinki Malorossiyadan, Çindən belə gəlməyə dəyər. O, adi adam deyil: bir oturma astar çəkir, yekunlaşdırır və sonda coşqun publikanı özünün heyrətəməz əsərinə qonaq edir. Onun böyük şan-şöhrəti, nəhayətsiz zəkası var!

Özüm barəsində sizə nə deyim? Naturadan etüd çəkmək üzrə ilk gümüş medalımı qazandım. Bir də yağlı boya ilə elə də böyük olmayan şəkil çəkmişəm: – “Yetim uşaq hasar altında ona verilən sədəqəni itlə bölür”. Bu qədər.

Yay ərzində mütəmadi olaraq siniflərdə şəkil çəkməklə məşğul oluram. Səhər tezdən İoximlə birlikdə Smolensk qəbiristanlığına gedir, pıtraqları və ağacları çəkirəm. Getdikcə

İoximə heyran oluram. Demək olar ki, biz onunla hər gün görüşürük. Həmişə axşam dərslərinə gəlir. Karl Pavloviçlə bir-birini yaxşı duyurlar və tez-tez görüşürlər. Arabir biz qara küknarın və ya ağ tozağacının rəsmini çəkmək məqsədiylə Petrovski və Krestovski adalarını gəzirik.

Bir-iki dəfə piyada Parqolovaya getdik və mən onu Şmidt ailəsi ilə tanış etdim. Onlar yayda Parqolovada yaşayırlar. İoxim bu tanışlıqdan olduqca razıdır. Kim Şmidtlər ailəsindən narazı qala bilər ki!..

Sizə bu yaxınlarda başıma gələn məzəli bir əhvalatı danışacam.

Mənimlə eyni mərtəbədə olan mənzilə bir məmur ailəsi köçüb. Onun ailəsi arvadından, iki uşağından və on beş yaşında gözəl bir qız olan qohumundan ibarətdir. Bu məsələnin təfərrüatını necə öyrəndiyim barədə indi sizə deyəcəyəm.

Siz öz əvvəlki mənzilinizi yaxşı xatırlayırsınız: balaca keçiddən sonra qapı ümumi dəhlizə açılır. Bir dəfə qapını açıram və necə təəccübləndiyimi təsəvvür edin, mənim qarşımda çox gözəl, pərt halda və qulaqlarının dibinə kimi qızarmış bir qız dayanıb. Bir anlığa ona nə deyəcəyimi bilmədim. Bir dəqiqəlik sükutdan sonra təzim etdim, o isə üzünü əlləri ilə qapayıb qaçdı və yaxınlıqdakı qapının arxasında gizləndi. Mən bunun mənasını anlamadım. Uzun götür-qoy və fərziyyələrdən sonra sinfə getdim. Pis işləyirdim, çünki bu qərribə qız mənə mane olurdu. Növbəti gün mən onunla pilləkəndə qarşılaşdım və əvvəlki kimi yenə də quruyub qaldım. Bir dəqiqədən sonra o, uşaq kimi elə ürəkdən güldü ki, mən də özümü saxlaya bilməyib gülməyə başladım. Pilləkənlərdən gələn addım səsləri bizim gülüşümü zə son qoydu. O, barmağını dodaqlarının üstünə qoydu və qaçdı. Mən sakitcə pilləkənlərlə qalxıb öz mənzilimə daxil oldum. Birinci dəfə olduğundan daha çox karıxmışdım. Bu qız bir neçə gün mənə dinclik vermədi. Hər dəqiqə mən dəhlizə çıxırdım ki, bəlkə, naməlum tanışım ilə qarşılaşım. Əgər o, dəhlizə çıxsaydı belə, mənə görüş elə tez gizlənirdi ki, nəinki təzim etmək, heç başla da salam verməyə imkan tapmırdım.

Bu minvalla bir həftə keçdi. Mən artıq onu unutmağa başlamışdım. İndi görün nə oldu.

Bazar günü, səhər saat onda İoxim mənim yanıma gəlir. Bilirsiniz o özü ilə kimi gətirmişdi? Mənim sirli, əsrarəngiz gözəlimi.

– Mən sizdə oğru tutmuşam, – İoxim gülərək dedi.

Dəcəl qıza baxanda mən özüm tutulmuş oğrudan heç də az karıxmadım. İoxim bunu hiss etdi və gözəlçənin əlini buraxaraq bic-bic güldü. Əlini azad edəndən sonra düşündüm ki, o, yenə də qaçıb gedəcək. Lakin getmədi, burada qaldı. Ləçəyini və hö-rüklərini düzəltdi, ətrafa baxdı və dedi:

– Fikirləşirdim ki, qapı ilə üzbəüz oturub çəkirsiniz, siz isə görün harada, başqa otaqda işləyirsiniz.

– Əgər qapı ilə üzbəüz oturub çəksəydi nə olacaqdı ki? – deyərək İoxim soruşdu.

– Onda mən qapının deşiyindən baxıb necə şəkil çəkdiyinə baxardım.

– Niyə deşikdən? Əminəm ki, mənim dostum o qədər nəzakətlidir ki, iş vaxtı sənin otaqda qalmasına icazə verir.

Mən də İoximin sözlərinə təsdiq olaraq başımı yellədim və qonağa stulda əyləşməyi təklif etdim. O mənim nəzakətimə fikir verməyərək dəzgahda olan bir müddət bundan əvvəl başladığım xanım Solovoyun portretinə baxmağa başladı. Çəkilməmiş gözəldən heyranlıq hissi duymağa başlamışdı ki, dəhlizdə ucadan səs eşidildi:

– Hara yoxa çıxdın! Paşa!

Mənim qonağım diksindi və bənizi ağardı.

– Bibican, – pıçıldadı və qapıya cumdu. O, qapıda dayandı, barmağını dodağının üzərinə qoyub bir dəqiqə durdu və gözəldən itdi.

Bu könül oxşayan macərəyə güləndən sonra İoximlə birgə Karl Pavloviçin yanına getdik.

Bu macərə bir o qədər də əhəmiyyət kəsb etməsə də, mənə rahatlıq vermir. Heç yadımdan çıxmır, daima onun haqqında düşünürəm. İoxim arabir mənim fikrə getməyimi lağa qoyur və

bu da mənim xoşuma gəlmir. Hətta mənə ağır gəlir ki, o nə üçün bütün bunların şahidi oldu.

Bu gün mən Şternberqdən məktub aldım. O hansısa Xiviyə səyahətə hazırlaşır və yazır ki, Peterburqda olduğu kimi bayramlarda onu gözləməyim. Onsuz darıxıram. O, mənim üçün əvəzolunmazdır. Mixaylov öz miçmanının yanına, Kronştadta getdi və mən artıq iki həftədən çoxdur ki, onu görmürəm. Çox yaxşı rəssamdır, alicənab adamdır, amma heyif ki, səhlənkardır! O, burada olmayanda Fiçtumun tövsiyəsi ilə tələbə Demskini öz evimə dəvət etdim. O, ciddi, yaxşı təhsil almış, həm də yoxsul, cavan polyakdır. Bütün gününü auditoriyada keçirir, axşam isə mənə fransız dilini öyrədir və Gibbonu oxuyur. Fizika professorunun mühazirəsini dinləmək üçün həftədə iki dəfə, axşamlar Azad İqtisadçılar Cəmiyyətinin zalına gedirəm...Hələ Demski ilə birlikdə həftədə bir dəfə zoologiya üzrə professor Kutorqun mühazirəsinə də qulaq asmağa gedirəm. Gördüyünüz kimi, vaxtımı boşuna keçirmirəm. Əslində, darıxmağa vaxt yoxdur, amma nədənsə darıxıram. Nəsə çatışmır, heç özüm də bilmirəm ki, çatışmayan nədir. İndi Karl Pavloviç heç bir işlə məşğul olmur və demək olar ki, evində yaşayır. Mən onunla nadir hallarda görüşürəm, o da ki küçədə.

Salamat qal, mənim unudulmaz himayədarım! Sizə tezliklə yazacağıma söz vermirəm. Vaxtım darıxdırıcı, yekrəng keçir. Yazmağa bir şey yoxdur. İstəməzdim ki, siz indi mənim kimi bu məktubu oxuyanda mürgüləyəsiz.

Bir daha sağ olun!”

“Mən sizi aldatdım:söz vermişdim ki, tezliklə yazmayacam, amma mənim sonuncu məktubumdan bir ay belə keçməmiş yenedən yazıram. Hadisələr tələsdidir. Mən yox, onlar sizi aldatdılar. Şternberq Xivi səfərində xəstələndi və ağıllı, mehriban Dal ona hərbi düşərgəni tərk edib öz evinə qayıtmağı məsləhət gördü. O, gözlənilmədən 16 dekabr axşamı qarşımda peyda oldu. Əgər mən otaqda tək olsaydım, bunu qarabasma zənn edib qorxacaqdım. Lakin biz Demski ilə birlikdə idik və Pol de Kokun “Yakovun

qardaşı” əsərindən ən gülməli hissəsini tərcümə edirdik. Bu səbəbdən Şternberqin gəlməsi mənə təbii gəldi və onun gəlişi təəccüb və sevincimi zərrə qədər də azaltmadı.

İlk qucaqlaşmadan və öpüşüb görüşməkdən sonra mən ona Demskini təqdim etdim. Saat on olan kimi biz “Berlin”ə çay içməyə getdik.

Gecə, təbii ki, mübahisə və sorğu-suallarla keçdi. Dan yeri söküləndə Şternberq yorulub yatdı, mən isə səhərin açılmasını gözlədim və onun keçən dəfə Malorossiyyadan gətirdiyi kimi dolu portfelinə girişdim. Lakin burda nə həmin insanlar, nə də həmin təbiət var idi. Baxmayaraq ki, hər şey yenə də gözəl, təsirli, mənalı çəkilmişdi. Melanxoliyadan başqa bütün bunlar rəssam təxəyyülünün əksi idi. Van-Deykin bütün portretlərinin əsas cizgiləri ağılı və mərhəməti əks etdirir. Bu onunla izah olunur ki, Van-Deykin özü çox mərhəmətli və ağıllı insan idi. Beləcə, Şternberqin bütün şəkillərində mənə axtarıram.

Kaş siz bilsəydiniz ki, indi mənim gündüzlərim də, gecələrim də bir göz qırpımında necə uçub gedir! Elə tez və şən keçir ki, mən Demskinin miniatür dərslərini öyrənməyə macal tapmıram, hətta buna görə onun məndən imtina etmək ehtimalı da var. Allah, sən özün kömək ol ki, işi bu yerə çatdırmayım. Bizim tanışlığımız nə artıb, nə də ki, azalıb, lakin elə çiçəklənib, elə şənlənib ki, sadəcə olaraq evdə otura bilmirəm. Amma sizə düzünü deyim ki, evdə də gözəllik və füsunkarlıqdan xali deyiləm. Mən İoximin qapıda tutduğu “oğru” qonşu qızdan danışıram. O necə də mehriban, saf varlıqdır. Elə bil uşaqdır. Uşaqlıq məsumluğu onun simasını tərk etməyib. Hər gün bir neçə dəfə mənim yanıma qaçıb gəlir, quş kimi atılıb-düşür, pırıldayıb uça-raq uzaqlaşır. Arabir məndən öz portretini çəkməyi xahiş edir, lakin civə kimidir, beş dəqiqədən artıq otura bilmir.

Bu yaxınlarda portret üçün qadın əli lazım oldu. Mən ondan xahiş etdim ki, əlini saxlasın. O da məmnuniyyətlə razılaşdı. Necə fikirləşirsiniz, bir saniyə də olsun əlini dinc saxlamadı. Əsl uşaqdı. Beləcə, mən çalışdım, çalışdım, axırda məcbur olub əl

üçün model dəvət etməli oldum. Siz necə fikirləşirsiniz? İndicə modeli otuzdurub palitranı əlimə almışdım ki, qonşu qız qaçaraq otağa gəldi. Həmişəki kimi şux, gülərsə idi. Model qızı görəndə kimi birdən duruxdu, sonra hönkürüb şir balası kimi onun üzərinə atıldı. Mən nə edəcəyimi bilmirdim. Xoşbəxtlikdən portretini çəkdiyim xanımın tünd qırmızı məxmər şalı mənim əlimdə idi. Şalı götürüb onun çiyinə atdım. O özünə gəldi, güzgüyə yaxınlaşdı, bir dəqiqə baxdı, sonra şalı döşəməyə ataraq üzərinə tüpürdü və otaqdan qaçdı.

Mən modeli buraxdım. Beləliklə, əl əvvəlki kimi tamamlanmamış qaldı.

Bu əhvalatdan sonra üç gün qonşu qız mənim mənzilimdə görünmədi. Əgər dəhlizdə mənə rastlaşsaydı, üzünü əlləri ilə tutub əks istiqamətə qaçacaqdı.

Dördüncü gün, dərsdən təzəcə qayıdıb palitramı hazırlamaq istəyirdim ki, qonşu qız gəldi. Ciddi və sakit idi. Onu tanıya bilmədim. Sakitcə əlini dirsəyədək çırmalayıb təsvir olunan xanımın vəziyyətini aldı. Mən heç nə olmamış kimi palitranı və fırçanı götürüb işə başladım. Bir saatdan sonra əl artıq hazır idi. Bu cür xeyirxah xidmətin qarşılığında yumşaldım. Əvəzində heç olmasa onun gülüşünü görmək istədim. O qalxdı, əllərini aşağı saldı və dinməzəcə otaqdan çıxdı.

Sözün açığı, bu mənə bərk təsir etdi. İndi mən əvvəlki ahəngi bərpa etmək üçün baş sındırıram.

Beləcə, bir neçə gün keçdi. Görünür, vəziyyət düzəlməyə başlayır. O, artıq dəhlizdə məndən qaçmırdı, arabil hətta gülümsünürdü də. Mən artıq inanmağa başlayırdım ki, indicə qapı açılacaq və mənim bəzakli quşcığazım uçub gələcək. Ancaq nə qapı açılırdı, nə də ki, quşcığaz görünürdü. Artıq məndə nigarançılıq baş qaldırdı və dəcəl quşumçün tələ fikirləşməyə başladım. Nigarançılığım nəinki özümə, hətta mehriban Demskiyə belə dözülməz olanda Şternberq səmadan enən mələktək qırğız çöllərindən qayıdıb qarşımda peyda oldu.

İndi mən yalnız Şternberq üçün yaşayıram. Əgər qonşu qız arabir dəhlizdə qarşıma çıxmasaydı, ola bilsin ki, mən onu tamamilə unudardım.

O, dəhşətli dərəcədə mənim yanıma qaçıb gəlmək istəyir, lakin bəla burasındadır ki, Şternberq bütün günü evdə olur. Əgər həyəət çıxmaq lazımdırsa, biz birlikdə çıxırıq. Belə ki, bayram günlərində dözə bilmədi. Axşamlar evdə olmadığımızdan istifadə edib maska taxaraq bizə gəldi. Mən özümü elə apardım ki, guya, onu tanımıram. O, uzun müddət fırlanıb çalışırdı ki, mən onu tanıyım. Lakin mən inadla öz bildiyimi edirdim. Nəhayət, o, dözməyib mənə yaxınlaşdı və ucadan dedi:

– Siz necə adamsız, bu ki, mənəm!

– Maskanı çıxardandan sonra sizi tanıyacam, – pıçıltı ilə dedim.

O, bir az tərəddüd elədi, sonra maskanı çıxartdı.

Mən onu Şternberqə təqdim etdim.

O gündən etibarən bizdə hər şey əvvəlki kimi gedirdi. Mənimlə olduğu kimi, Şternberqdən də çəkinmirdi. Biz onunla şirin zarafatlar edir, ona doğma bacı-qardaş münasibəti bəsləyirdik.

Bir dəfə Şternberq məndən soruşdu:

– O kimdir?

Bu qəfil suala nə cavab verəcəyimi bilmədim. Onun bu barədə soruşacağı heç ağılıma da gəlməmişdi.

– Ya yetim olmalıdı, ya da ki, ən məsuliyyətsiz ananın qızı, – o davam etdi. – Hər halda, adamın ona yazığı gəlir. Heç olmasa oxumağı bilir?

– Bunu da bilmirəm, – tərəddüdlə cavab verdim.

– Oxumağa ona bir şey verək ki, başını qatsın. Öyrən, gör, əgər oxuya bilirsə mən ona əxlaqi mövzuda olan yaxşı bir kitab bağışlayım. Qoldsmitin “Vekfild keşişi” əsəridir. Tərcümə mükəmməldir, əla da çap olunub.

Bir dəqiqə sonra o mənə təbəssümlə müraciət etdi:

– Sən hiss edirsənmi ki, bu gün mənim əhvalım yaxşı deyil? Məsələn, belə bir sual: bu sadələvh oynaq qızın gəlişi nəylə nəticələnə bilər?

Mənim bədənimdən yüngülcə gizilti keçdi, lakin dərhal özümü toparlayıb cavab verdim:

- Düşünürəm ki, heç nəylə.
- Təki elə olsun, – deyib fikrə getdi.

Mən həmişə onun mehriban, qayğısız uşaq simasına tamaşa edirəm. İndi isə bu mehriban üz mənə uşaq kimi deyil, artıq duyğulu insan kimi görünürdü. Nəyə görə, qeyri-ixtiyari olaraq mənim yadıma Tornovski düşdü. Elə bil ki, nə fikirləşdiyimi duyub mənə baxdı və dərindən ah çəkdi.

Dostum, ondan muğayat ol, – dedi, – ya da ki, özünü qoru. Özün necə isəyirsənsə, elə də elə. Yadda saxla və heç vaxt unutma ki, qadın müqəddəs və toxunulmaz varlıqdır. Bu ilahi xüsusiyyət bir-birindən ayrılmazdır. Heç bir qüvvə onun qarşısında dayana bilməz. Yalnız bunun qarşısında ilahi məhəbbət dayana bilər. Yalnız o bizi rüsvayçılıqdan və əbədi məzəmmətdən xilas edə bilər. Döyüşçü dəmir zirehlə silahlanan kimi, sən də bu ali hislə silahlanıb düşməninin üzərinə cəsarətlə get.

O, bir dəqiqəlik susdu.

– Mən keçən ildən başlayaraq yaman qocalıram, gülümsünərək dedi:

– Yaxşısı budur, küçəyə çıxmaq. Otaqda bürküdür.

Küçədə sakitcə xeyli yol getdik, heç nə demədən mənzilə qayıdıb, yerimizə uzandıq.

Səhər mən sinfə getdim, Şternberq isə evdə qaldı.

Saat on birdə evə gəlib nə görsəm yaxşıdı? Dünənki əxlaq professoru qonşu qızı qunduz xəzindən və məxmərdən hazırlanmış paltarla, qızıl naxışlarla bəzədilmiş tatar fəsi və qırmızı, ipək, tatar şuqayı (qısaətəklilik qadın koftası) ilə bəzəmişdi. Özü isə uçuş başqırd papağını qoyub gitara çalırdı. Qonşum isə sənin Talioninin kimi solo oxuyurdu.

Təbii olaraq mən əl çaldım. Onlar heç gözlərinin ucuyla da baxmadılar. Heç nə olmamış kimi öz rəqslərinə davam edirdilər. Qız əldən düşənə kimi rəqs edərək papağını və şuqayını atıb dəhlizə qaçdı. Mənim əxlaq müəllimim isə gitaranı qoyub dəli kimi

hırıldamağa başladı. Mən uzun müddət özümü saxladım, lakin dözə bilməyib ürək dolusu bağırmağa başladım. Doyunca güldükdən sonra biz stolda üzbəüz əyləşdik. Bir dəqiqəlik sükutdan sonra ilk olaraq o danışdı:

– Çox cəlbedici varlıqdır. Mən ondan tatar qızının şəklini çəkmək istədim, lakin geyinən kimi rəqs etməyə başladı, mən isə gördüyün kimi dözə bilməyib, karandaş və kağız əvəzinə gitaranı götürdüm. Sonrasını sən bilirsən. Bunu bilmirsən ki... o, rəqs etməzdən qabaq qısa şəkildə başına gələnləri danışdı.

Təfsilatı özü də güc-bəla ilə bilir, əgər bu lənətə gəlmiş papaq olmasaydı o, söhbətini yarıda kəsməzdi. Papağı görən kimi götürdü, geyindi və hər şeyi untdu. Ola bilsin ki, sənə daha çox şey danışar. Ondən yaxşıca sorğu-sual elə, başına gələnlər əsl dramadır. Onun dediyinə görə, atası keçən il Obuxov xəstəxanasında ölüb.

Elə bu an qapı açıldı və içəri çoxdan görünməyən Mixaylov və onun ardınca qoçaq miçman girdi. Mixaylov bizə qeyd-şərtsiz Aleksandrın evində səhər yeməyi təklif etdi. Biz Şternberqlə bir-birimizi süzdük və razılaşdıq. Mən dərs barəsində nəsə demək istədim, lakin Mixaylov səbəbsiz olaraq qəhqəhə çəkdi. Buna görə də sakitcə papağımı geyinib əlimi qapının dəstəyinə atdım.

– Hələ bir rəssam olmaq istəyirsən! Məgər əsl, dahi rəssamlar siniflərdə yaranır?– deyər təmtəraqlı şəkildə sakitlik bilməyən Mixaylov qeyd etdi.

Biz razılaşdıq ki, rəssam üçün ən yaxşı məktəb yeməxanadır. Bundən sonra birlikdə Aleksandrın yanına yollandıq.

Politseyski körpüsündə hansısa bir moldovan mülkədarı ilə gəzən, moldovan ləhcəsindəcə danışan Elkanla qarşılaşdıq. Biz onu da özümüzə qoşduq. Bu Elkan qərribə adamdır: elə dil yoxdur ki, o dildə danışmasın. Bizim qardaşlarımızdan tutmuş qraf və knyazlara qədər elə mühit yoxdur ki, oradakılarla görüşməsin. O, nağıldakı sehrbazlar kimidi, hər yerdədir və heç yerdə deyil: İngilis sahillərində gəmiçilik kantosunda öz dostunu xarici ölkəyə yola salır. Araba kantosunda, ya da ki, Sredniy çəpərində yenə

hansısa bir moskvalı dostunu yola salır. Toyda, yasda, xaç suyuna salma mərasimində, ümumiyyətlə, hər şeyə bir günün içərisində vaxt tapır. Əsl Pinettidir! Bəziləri ondan casus olduğunu fikirləşdikləri üçün çəkinirlər, mən isə onda casusa bənzər heç bir şey görmürəm. O, mahiyyətcə heyvərinin biri, mehriban, həm də çox pis felyetonçudur. Onu hələ zarafatla Əbədi Cuhud adlandırırlar və o bunu özünə rəva bilir. Mənimlə fransız dilindən başqa heç bir dildə danışmır, buna görə ona minnətdaram. Mənim üçün yaxşı təcrübədir.

Aleksandrın yanında səhər yeməyi əvəzinə biz yaxşıca nahar edib hərə öz işinin dalınca getdi. Mixaylov və miçman bizdə gecələdilər. Səhər açılanda Kronştadta getdilər.

Bizim üçün milad bayramı şən olduğu üçün tez keçdi. Karl Pavloviç mənə ikinci qızıl medal uğrunda müsabiqəyə hazırlaşmağı tapşırır. Bilmirəm, nəşə ola bilərmə? Mən özümə o qədər də arxayın deyiləm. Allahın köməklisi ilə özümüzü yoxlayırıq.

Salamat qal, mənim unudulmaz himayədarım! Daha sizə deyiləsi sözlüm yoxdur”.

“Artıq pəhriz bayramı, böyük fitrə şənlikləri, nəhayət ki, keçib getdi. Lakin mən sizə bir söz də belə olsa yazmamışam. Mənim unudulmaz, misli-bərabəri olmayan himayədarım, elə düşünməyin ki, sizi unutmuşam. Allah, sən özün məni bu günahdan qoru! Mənim bütün arzularımda, niyyətlərimdə, təşəbbüslərimdə ən parlaq, ən sevindirici varlıq olaraq qəlbimdə siz varsınız.

Sükutumun səbəbi çox sadədir: yazmağa mövzu yoxdur, yeknəsəqdır. Demək olmaz ki, bu yeknəsəqlik mənim üçün darıxdırıcıdır, əksinə, günlər, həftələr və aylar hiss edilmədən ötüb keçir. Zəhmət necə faydalı şeydir, xüsusən də əgər o qiymətləndirilsə! Şükür Allaha, mən bəxşişə ehtiyac duymuram: imtahanlarda daima üçüncü dərəcədən aşağı düşürəm. Karl Pavloviç məndən həmişə razıdır – rəssam üçün bundan fərəhli, əhəmiyyətli mükafat nə ola bilər? Hədsiz dərəcədə xoşbəxtəm.

Eskizimi cüzi də olsun dəyişiklik edilmədən qəbul etdilər və mən proqramı hazırlamağa başladım.

Süjet xəttini bəyəndim, mənim ürəyimcədir, özümü bütünlüklə ona həsr etmişəm. Bu “İliada”dan səhnədir – “Andromaxa Patroklın cənazəsi üzərində”. İndi mən tam başa düşdüm ki, antik dövrü və qədim yunan tarixini öyrənmək necə də vacib imiş. Bu işdə fransız dili bilməyim köməyimə çatdı. Mehriban Demskiyə bu xidmətlərinə görə necə minnətdarlıq edəcəyimi bilmirəm.

Biz Karl Pavloviçlə İsa Məsihin dirilməsi bayramını orijinal qarşıladıq.

O, hələ mənə gündüzdən deyirdi ki, Kazan kilsəsinə gedib öz rəsminə və xaçın hərəkətinə ocaq işığında baxacaq. Axşamüstü buyurdu ki, saat onda çay versinlər. Vaxtın hiss edilmədən keçməsi üçün ona və özümə çay süzdüm. O, siqar çəkdi, taxtın üstünə uzandı və “Pert gözəlini” ucadan oxumağa başladı. Yadıma gələn odur ki, mən otaqda o baş, bu başa gəzirdim. Sonra anlaşılmaz ildırım çaxmasına oxşar səs eşitdim. Gözlərimi açıram – otaq işıqlıdır, lampa stolun üzərində azacıq közərir, Karl Pavloviç taxtın üstündə yatıb, kitab döşəmənin üzərindədir, mən isə kreslodə uzanıb, toplardan necə atəş açdıqlarını eşidirəm. Lampanı söndürdüm, astaca otaqdan çıxıb öz mənzilimə yaxınlaşdım. Şternberq hələ yatırdı. Əl-üzümü yudum, paltarımı geyinib küçəyə çıxdım. Bayram əhvali-ruhiyyəsində olan insanlar artıq Andreyevski kilsəsindən qayıdırdılar. Əsl bayram səhəri idi.

Bilirsiz, bütün bu müddət ərzində məni nə maraqlandırır? Düzü, belə şeyləri ona görə deyirəm ki, keçirdiyim hisləri, fikirləri sizdən gizlətmək mənim üçün günah olardı. Məni keçən müddət ərzində əsl uşaq kimi hər şeydən çox yeni aldığım, sukeçirməyən plaşım maraqlandırır. Qəribə deyilmi? Təzə bayram paltarlarım mənə təsəlli verir.

Bir az dərinləndən fikirləşəndə elə də qəribə deyil. Parıldayan plaşıma baxanda vaxtı ilə çirkli xalalda olduğum zaman bugünkü geyimim barədə düşünmək heç ağılıma da gəlməzdi. Hansısa plaşa görə yüz rublu elə-belə xərcləyirəm. Sadəcə olaraq Ovidey

dönüşüdür. Bəzən belə olur ki, kasıb vaxtımda gərəksiz paltarlarımı qolunun üstündən aşırıb gülə-gülə gedirsən, lakin birdən səni acı ağlamaq tutur. Bəlkə də, həyatın boyu nə belə ağlamısan, nə də belə gülmüsən. Bu, çoxdan olub? Elə bil dünən idi. Və birdən-birə belə möcüzəli dəyişiklik.

Məsələn, indi kreslodə oturmağa yer olmasa teatra getmirəm. Kreslo arxasında isə az-az hallarda otururam. Nəyə gəldi yox, benefis, ya benefisin təkrarı, ya da ki, köhnə, lakin seçilmiş bir şeyə baxmağa çalışıram. Düzdür, mən o yalançı gülüşlərimdən və səmimi göz yaşlarımdan məhrum olmuşam, amma demək olar ki, onlara hayıfım gəlmir. Bütün keçənləri yadıma sadıqca sizi və Allahın sizi məni o bataqlıq və miskinlikdən çıxarmaq üçün Yay bağına göndərdiyi səhəri xatırlayıram, mənim unudulmaz himayədarım.

Mən bayramı Uvarovlar ailəsinin evində qarşıladım. Elə fikirləşməyin ki, qraf ailəsidir – Allaha çox şükür ki, hələ o qədər də qudurmamışam. Bu, sadə, təvazökar, tacir ailəsidir. Elə xoşxasiyyət, mehriban ailədir ki, istərdim Allahın yer üzündə yaratdığı bütün ailələr belə olsun. Onlar məni ən yaxını və əzizləri kimi qəbul ediblər. Karl Pavloviç də onlara tez-tez baş çəkir.

Bayramı şən keçirdik. Həftə ərzində bir dəfə də olsun madam Yurgensin yanında nahar etmədik. Yalnız qonaqlıqda olurduq: gah İoximin, gah Şmidtin, gah da Fiçtumun evində. Şamı isə ya teatrda, ya da ki, Şmidtin evində edirdik. Qonşu qız isə əvvəlki kimi bizə baş çəkir. Elə həmənkə kimi dəcəldir: heyif ki, o mənə Andromoxa üçün model ola bilmir. Belə demək olarsa, çox cavan və zərifdir. Onun bibisi məni çox təəccübləndirir. Deyəsən, o, dəcəl bacısı qızı barəsində heç fikirləşmir. Bəzən iki saat bizimlə birgə olur. Elə bil bibisinə ehtiyac duymur. Qəribədir! Şternberq mənə onun barəsində olan əhvalatı tamamladı.

O, anasını xatırlamır, atası isə əyyaşın biri, bədbəxt dövlət qulluqçusu olub. Ona görə ki, onlar Kolumnada yaşayanda o, hər gün evə (özü dediyi kimi) “qızarmış halda” və hirsli gəlirdi. Pulu

olanda qızı dükana araq dalınca göndərərdi. Pulu olmayanda isə qızı küçəyə göndərirdi ki, sədəqə yığsın. İndi onun himayədarı bibisidir. Doğma bacısı arabir gəlib Paşanı saxlamaq üçün aparırdı. Atası isə bu barədə eşitmək belə istəmirdi. O xatırlamır ki, Kolumnada bu vəziyyətdə nə qədər yaşayıblar.

Bir dəfə qışda o, qulluqdan evə gecələməyə gəlməyib. Qız isə heç nədən qorxmayaraq evdə tək qalıb. Növbəti gün yenə də gəlməyib. Üçüncü gün isə Obuxov xəstəxanasından atasının göndərdiyi xidmətçi gəlib deyib ki, onun atasını axşam keşikçilər küçədən tapıb şöbəyə aparıblar. Ertəsi gün onu şöbədən qızdırma içərisində xəstəxanaya gətiriblər. Dünən axşam bir az özünə gəlib, soyadını, mənzilinin harada olmasını deyib. Qızını onun yanına gətirməyini xahiş edib. Xəstə ata qızını tanımayıb və yanından qovub. Belə olduqda o, bibisinin yanına gedərək onunla qalıb.

Qızın kədərli əhvalatı bununla yekunlaşır.

Bu günlərdə Şternberq ona “Vekfild keşişi”ni verdi. O, kitabı balaca uşaq qəşəng oyunaqla oynayan kimi şəkillərinə baxıb, stolun üstünə atdı. Evə gedəndə kitab heç onun yadına da düşmədi. Şternberq qəti əmindir ki, o, savadsızdır. Onun kədərli uşaqlığını əsas götürüb, mən də belə fikirləşirəm. Məndə belə bir fikir oyanıb ki, həqiqətən də, savadsızdırsa, ən azından oxumağı öyrədim. Şternberq mənim fikrimi bəyəndi və kömək etməyi boynuna götürdü.

Şternberq onun savadsızlığına elə əmin idi ki, həmin gün kitab dükanına gedib şəkilli əlifba kitabı aldı. Lakin bizim xeyriyyəçilik layihəmiz elə layihə olaraq qaldı.

Ertəsi gün biz ilk mühazirəyə başlamaq istəyəndə Krımdan Ayvazovski gəldi və bizim mənzildə qalmalı oldu. Şternberq öz dostunu heyranlıqla qarşıladı. Bilmirəm niyə, amma ilk baxışdan o mənim xoşuma gəlmədi. Onun lətif hərəkətlərinə baxmayaraq, nəşə xoşagəlməz, rəssama yaraşmayan soyuq nəzakət və özündən kənarlaşdıran nə isə var idi.

Portfelini bizə göstərməyib dedi ki, guya, onu Feodosiyada, anasının yanında qoyub. Həm də heç nə çəkməmişdi, çünki ölkə

xaricinə çıxan ilk gəmiyə minmək istəyirdi. Bizimlə bir aydan artıq yaşadı.

Bilmirəm hansı səbəbə görəsə onun burada olduğu müddətdə qonşu qız biz tərəfə dolanmadı. O, Ayvazovskidən qorxur və mən buna görə onu hər gün ölkə xaricinə yola salmağa hazır idim. Dərd burasındadır ki, onunla birgə mənim sevimli Şternberqim də gedir.

Daha bir neçə gün keçdi və biz Şternberqi Kronştadta qədər yola saldıq. Onun yanına təxminən ona yaxın adam yığışmışdı. Ayvazovskinin yanında isə heç kim yox idi.

Rəssamlar arasında qərribə hadisədir! Şternberqi yola salanlar arasında Mixaylov da vardı. Hələ bir bizə minnət də qoydu! Stevartın yanında dostcasına, şən nahar etdikdən sonra o, daş kimi yuxuya getdi. Biz onu oyatmağa çalışdıq, lakin bacarmadıq. Bir neçə Kliko şüşəsi götürüb Şternberqlə gəmiyə getdik. “Herkules”in göyertəsində şərabi içdik, dostumuzu cənab Trinova (gəminin kapitanı) tapşırıdık, xudahafizləşdik və axşam traktirə qayıtdıq.

Artıq Mixaylov yarıyuxulu idi. Biz ona Şternberqi necə yola saldığımızı danışmağa başladık, o isə danışırdı, necə ki, iki şüşə kliko içdiyimizi deyəndə qışqırdı: “Əclaflar, dostumu yola salmağa məni niyə oyatmamısınız”.

Sevimli Şternberqin yoxluğundan darıxıram. Elə darıxıram ki, mənzildə onu mənə xatırladan hər şeydən, hətta şux qonşu qızdan belə uzaqlaşmağa hazırım.

İndi sizə başqa heç nə yazmıram, darıxdırıcıdır. Öz yekrəng məktubumla ürəyinizi sıxmaq istəmirəm. Yaxşısı budur, proqram üzərində işə başlayım. Salamət qalın”.

“Bu yay mənim üçün bir dəqiqənin ərzində əriyən bayram modası kimi tez keçdi. Sərgidən sonra mən anladım ki, hər şey əbədiyyətə qovuşdu. Yeri gəlmişkən, yayın qalan vaxtı ərzində mən İoximlə bir neçə dəfə Krestovski adasına gedərək qoca Kolmana baş çəkdik. Onun rəhbərliyi altında mən üç etüd çəkdim: iki küknar və bir tozağacı. Kolman xeyirxah varlıqdır!

Şmidtlər ailəsi şəhərə qayıtdılar. Onlar öz məzəmmətləri ilə mənim yadıma saldılar ki, yay qurtarıb. Bu müddət ərzində onlara bir dəfə də olsun baş çəkmədim. Ona görə ki, bu yay bütün gecəmi, gündüzümü öz proqramıma sərf etmişdim. Əvəzində isə onlar məni müvəffəqiyyətimə görə təbrik etdilər. Bəli, müvəffəqiyyətimə görə, mənim unudulmaz himayədarım! Tələbə üçün proqram necə də böyük işdir! Bu onun üçün bahalı əyardır. Əgər bu qiymətli daş süni deyil, əsl əyardırsa rəssam üçün necə də böyük xoşbəxtlikdir. Bu, möcüzəli, gözəl hissi sizin üçün ifadə edə bilmirəm. Bu, dünyadakı ən müqəddəs, ən mükəmməl şeyin bir insanda birləşən uzunmüddətli mövcudluğudur. Lakin bu müqəddəs sevincdən əvvəl qəlbimdə necə acı, bezdirici vəziyyət var idi – gözləmək. Karl Pavloviçin məni uğuruma əmin etməsinə baxmayaraq, ölüm hökmündən əvvəlki cinayətə tək əzab çəkirdim. Bilmirdim öləcəm, ya sağ qalacam, bax, mənə, əzab budur. Hökm hələ oxunmamışdı və bu qorxulu hökmü gözləyərkən biz Mixaylovla Delinin evinə getdik ki, bir partiya bilyard oynayaq. Lakin mənim əllərim əsdiyindən bir dənə də olsun torbaya şar sala bilmədim. Amma o, heç nə olmamış kimi oynayırdı.

Onun da işi məhkəməlik idi – proqramı mənimkiylə yanaşı dayanmışdı. Belə etinasızlıq məni cinləndirirdi. Kiyi atıb, mənzilimə qayıtdım. Dəhlizdə məni gülürüz, xoşbəxt qonşu qız qarşıladı.

– Nə olub? – o soruşdu.

– Heç nə, – mən cavab verdim.

– Necə yəni heç nə? Mən sizin otağınızı şən bayram üçün yığışdırmışam, siz isə elə qəmli gəlirsiniz ki...

O da üzünə qəmli ifadə verməyə çalışdı, lakin alınmadı. Mən ona diqqətinə görə minnətdarlığımı bildirib otağa dəvət etdim. O məni uşaqsayağı sakitləşdirməyə çalışanda dözə bilməyib qəhqəhə çəkdim.

– Hələ heç nə bilinmir, imtahan qurtarmayıb, – dedim.

– Bəs məni niyə aldatdınız, vicdansız! Bilsəydim, heç otağınızı da yığışdırmazdım. Və o, al dodaqlarını büzdü.

- Mixaylovun otağını yığışdırmamışam. Mənim nə işimə qalıb, qoy o öz miçmanı ilə ayı mağarada yatan kimi ağnasınlar.

Mən ona minnətdarlıq edib soruşdum ki, Mixaylov medal alsam, mən almasam, o sevinərmi?

- Mən onun əllərini sındıraram, gözlərini çıxardaram, ölənə kimi döyərəm!

- Əgər mən alsam?

- Onda mən özüm sevincdən ölürəm.

- Niyə görə mənə belə üstünlük verirsen? – ondan soruşdum.

- Niyə görə?.. Niyə görə... Niyə görə... çünki siz mənə qışda savad öyrədəcəyinizə söz vermişiniz.

- Sözümün ağasıyam.

- Akademiyaya gedin. Orda nələrin baş verdiyini öyrənin, mən isə sizi dəhlizdə gözləyəcəyəm.

- Burda niyə gözləmirsen?

- Əgər miçman gəlsə, mən onda nə edərəm?

“Düzdür” – fikirləşdim və heç bir söz demədən dəhlizə çıxdım. O, qapını bağladı və açarı cibində gizlətdi.

- Mən istəmirəm ki, onlar siz olmadan otağınıza girsinlər və nəyisə korlasınlar.

“Nəyə görə o fikirləşirdi ki, onlar mənim otağımda nəyisə korlayarlar. Fikirləşdim ki, bu, sadəcə olaraq uşaq tərsliyidir”.

Pilləkəndən düşərək mən dedim:

- Görüşənədək, mənə uğur arzulayın.

- Ürəkdən arzulayıram – deyib yoxa çıxdı.

Mən küçəyə çıxdım. Akademiyaya girməyə qorxurdum. Akademiyanın darvazaları mənə ağzını açmış qorxulu məxluqu xatırladırdı. Tərləyənədək küçədə qaçıb, xaç çəkib qorxunc darvazaya tərəf yönəldim. İkinci mərtəbənin dəhlizində mənim yoldaşlarım Xaronova bərəsinin kölgəsi kimi dolaşırdılar. Mən də bu dəstəyə qarışdım.

Professorlar artıq konfrans zalına keçirdilər. Qorxulu dəqiqələr yaxınlaşırdı. Andrey İvanoviç (inspektor) dəyirmi zaldan çıxarkən ilk olaraq mənimlə rastlaşdı və yanımdan ötəndə

pıçıldadı: “Təbrik edirəm”. Mən həyatı boyu belə şirin və ahəngdar səs eşitməmişəm və eşitməyəcəyəm də. İldırım kimi evə can atdım və böyük sevinclə qonşu qızı öpməyə başladım. Yaxşı ki, heç kim görmədi, çünki bu, pilləkəndə baş verdi. Baxmayaraq ki, mən burda pis bir şey görmürəm, yenə də şükür olsun ki, heç kim görmədi.

Sarsıdıcı imtahan ya belə, ya da buna bənzər bir şəkildə yekunlaşdı. Mənim sizə yazdıqlarımın hamısı indi yalnız canlı təbiətin qaranlıq silueti, həqiqi əhvalatın zəif kölgəsidir. Onu nə qələmlə, nə fırça ilə, nə də ki, canlı sözlərlə ifadə etmək mümkün deyil.

Mixaylov imtahanı verə bilmədi. Allah, sən özün saxla, əgər mənim başıma belə bir fəlakət gəlsəydi havalanardım. O isə heç nə olmamış kimi, mənzilə daxil oldu, isti paltosunu geyinib öz miçmanın yanına, Kronştadta getdi.

Onun miçmana qarşı olan rəğbətini anlaya bilmirəm. Onda cəzbedici heç nə tapmıram. Mixaylov isə onunçün əldən ayaqdan gedir. Düzü, əvvəlcə o mənim də xoşuma gəldi, lakin bu, çox çəkmədi. Ancaq mənim yazıq müəllimim Demski! Bax, əsl rəğbət bəsləniləsi insan odur. O yazıq sağalmaz xəstəliyə yoluxub: axırncı mərhələdə olan vərəm. Güc-bəla ilə gəzir. Bu yaxınlarda o məni medal münasibəti ilə təbrik etmək üçün gəlmişdi. Biz onunla gecəni mehriban, dostyana söhbətlə keçirdik. O mənim gələcəyimi qabaqcadan elə inandırıcı, elə təbii, canlı təsvir edirdi ki, mən özümdən asılı olmayaraq ona inandım. Yazıq Demski, xəstəliyindən xəbəri yoxdur; o öz gələcəyinə tam sağlam gənc kimi baxırdı. Əgər arzunu xoşbəxtlik adlandırmaq olarsa o, bəxtəvərdir. Deyir ki, əsas və ən çətin olan şey – yoxsulluq aradan qaldırılıb. Artıq o, hansısa bir-iki rubla görə bütün gecəni mühazirə köçürməyə məcbur olmayacaq. İndi o, yoxsulluqdan asılı deyil, artıq öz sevimli elmi ilə məşğul ola bilər. Əgər öz ideali hesab etdiyi Leleveli keçməsə də, ən azından tarix sahəsində onunla müqayisə oluna bilər. Gələcək dissertasiyası ümidlərini reallaşdırmaq üçün bütün şəraiti yaradacaq. Bununla

yanaşı, yazıq qan öskürür və bunu məndən gizlətməyə çalışır. Allahım, onun arzularını reallaşdırmaq üçün mən hər şeyi qurban verərdim. Lakin heç bir ümid yeri yoxdur. Çətin ki, Nevada buz əriyənə kimi yaşasın.

Demskinin qəlbini mənə açdığı bir anda qapı səs-küylə açıldı və içəri qoçaq miçman girdi.

– Mişka öz otağındadır? – papağını çıxararaq soruşdu.

– O, dünən sizin yanınıza gedib, – cavab verdim.

– Deməli, onunla rastlaşmamışıq. Qoy bir az gəzsin. Yeri gəlmişkən, mən sizdə gecələyəcəyəm – dedi və Mixaylovun otağına girdi. Mən ona şam verdim. Neyləməliydim? Mixaylovun yatağını Demskiyə təklif etmişdim. Elə bildirdim ki, onda heç kəs yatmayacaq. Demski mənim ələcsiz vəziyyətimi görüb güldü, papağını götürdü və əlini mənə uzatdı. Mən də sakitcə papağını götürüb, miçmanı tək qoyub onunla birgə küçəyə çıxdım. Demskini mənzilinə kimi ötürüb həvəssiz halda geriye qayıdırdım ki, evdə nə görsəm yaxşıdı? Qonşu qız evdə olmadığını bilməyib mənim otağıma girib. Qoçaq, yarıçılpaq miçman isə onu tutaraq qapını açarla bağlamaq istəyəndə çatıb, ona mane oldum. Qonşu qız onun əlindən çıxdı, üzünə tüpürdü və qaçdı.

– Əsl civədi, – qurulanaraq miçman dedi.

Gördüyüm səhnədən mən özümü təhqir olunmuş hesab etdim, lakin bunu miçmana bildirmədim. Hələ gec olmadığı üçün heç nə demədən onu mənzildə tək qoyub payız gecəsini qısaltmaq üçün yaxşı dost axtarışına çıxdım.

Dostlarımla görüşə gəlməyim uğursuz alındı. Ancaq qapının kilidinə salam verdim. Şmidt ailəsinin evinə getmək üçün çox gec idi, Karl Pavloviç isə evdə yox idi.

Nə edəcəyimi bilmirdim. Lənətə gəlmiş miçman mənə əzab verirdi, mən ona nifrət edirdim. Bilmirəm, bu ya qısqanclıq idi, ya da ki, qadındakı müqəddəs saflığı təhqir edən insana qarşı nifrət hissi.

Qadın necə olursa olsun, biz ona hörmət etməyə borcluyuq. Əgər hörmət etmiriksə ən azından nəzakət göstərməliyik. Miç-

man isə nə buna, nə də o birisinə məhəl qoyurdu. O, ya sərxoş, ya da qəlbinin dərinliyinə qədər əclaf idi. Özümdən asılı olmayaraq ikinciyə inanıram.

Karl Pavloviçin mənzilində işıq yandı, mən onun yanına getdim və orada gecələdim. Karl Pavloviç mənim yaxşı olmayan vəziyyətimi hiss etdi, lakin bir dənə də olsun sual vermədi. Mənə özü ilə bir otaqda yer salmağımı buyurdu və ucadan kitab oxumağa başladı. Vaşinqton İrvinqin “Xristafor Kolumb” kitabı idi. Oxuyaraq o, nankor ispanların barkasdan zəncirlərlə bağlanmış dahi admiralı sahilə çıxarma səhnəsini improvizasiya etdi. Necə qəmli, ibrətamiz hekayədir! Mən ona bir balaca kağız və karandaş təklif etdim, o isə imtina edərək oxumağa davam etdi.

Bir dəfə nahar vaxtı o, qədim Elladaya səyahətindən danışdı və gözəl “Afina gecəsi” şəklini hasilə gətirdi. Rəsm gecə günəşi ilə işıqlandırılmış Afina küçəsini təqdim edirdi. Üfüqdə bitmiş axşam Parfenonu, ancaq meşənin üstündən hələ işıq çəkilməmişdi. Ön planda, küçənin ortasında bir cüt kəl Fidiyanın mərmərdən hazırlanmış “İlis çayı” heykəlini aparır. Yan tərəfdə Fidiyanın özü Perikl və Aspazi tərəfindən qarşılanır. Mənim xoşuma o gəldi ki, Perikl Afinasında məşhur geterlərdən tutmuş Ksantipə qədər hamısı bu qarşılaşmanı seyr edir. Bütün bunlar batmaqda olan günəşin şüaları ilə işıqlandırılır. Mükəmməl şəkildir! Bu ürəkləri rıqqətə gətirən şəkillə müqayisədə “Afina məktəbi” nədir ki? Amma “Afina məktəbi” yarandığı üçün o bu işi tamamlamayıb. Özünün məşhur albomunda o, neçə belə şəkli ilhamlı sözlərlə, ya da verşkov eskizləri ilə bitirir. Məsələn, keçən qış o, eyni mövzuya bir neçə miniatür eskiz çəkib. Mən heç nə anlaya bilmirdim və yalnız təxmin edə bilərdim ki, mənim dahi müəllimim nə isə böyük bir şey barəsində düşünür. Və mən öz təxminlərimdə yanılmadım.

Bu yay fikir verdim ki, o, gün çıxmamışdan qabaq hər gün boz iş gödəkcəsində portdakı emalatxanasına gedir və axşama kimi orada qalır. Bircə Lukyan bilirdi ki, orada nə baş verir. Çünki müəllim üçün su və yemək aparırdı. O zaman mən proqramı-

mın üzərində işləyirdim və ona kitab oxumaq xidmətimi təklif edə bilmirdim. Halbuki o, həvəslə bu xidməti qəbul edərdi. Çünki oxumaq həvəskarıdır.

Beləcə üç həftə keçdi. Mən səbirsizlikdən bezirdim. Heç vaxt o öz studiyasına belə müntəzəm olaraq baş çəkməyib. Nə isə qeyri-adi bir şey olmalıdır. Belə nəhəng dahi adi bir şey yarada bilməz!

Bir dəfə axşamüstü mən naturaçını buraxıb küçəyə çıxmaq istədim. Dəhlizdə saqqalını qırxmamış Karl Pavloviçlə qarşılaşdım. O mənim proqramımı görmək istəyirdi. Əsə-əsə onu öz otağıma gətirdim. Bir neçə əhəmiyyətsiz qeydlər etdi və sonra dedi: “İndi gedək, mənim proqramıma baxaq”. Biz porta yola düşdük.

Bilmirəm, orada gördüklərimi sizə danışmalıyam, ya yox?

Danışmalıyam, lakin deyilməsi mümkün olmayanı sizə necə deyim?

Emalatxananın qapıları açılanda qarşıma çərçivənin üzərinə çəkilmiş böyük, tünd parça çıxdı. Qara parçada qırmızı ilə yazılıb: “Baş. 17 iyul”. Parçanın arxasında musiqi qutusunda “Hugenot”lardan zadəgan xoru oxuyurdu. Bərk həyəcanla mən parçanın arxasına keçib baxdım və nəfəsim kəsildi. Mənim qarşımda rəsm yox, bütün böyüklüyü və vahiməsi ilə Pskovun canlı mühasirəsi dayanırdı. Xırda eskizlərin mənası bunda imiş! Buna görə o, keçən yay Pskova gəzintiyə gedibmiş. Mən onun niyyətini bilirdim, lakin bu qədər tez reallaşmasını təsəvvür edə bilməzdim. Bu cür tez və gözəl! Hələlik bu möcüzənin kiçik konturlarını sizin üçün çəkənə qədər yaxşı olar ki, bu barədə qısa da olsa danışım.

Tamaşaçıdan sağ tərəfdə, şəklin üçüncü planında qüllənin partlaması əksini tapır. Bir az yaxınlıqda divar çatları və dağıntılar arasında əlbəyaxa döyüş. Elə əlbəyaxa döyüş ki, baxmağa qorxursan. Adama elə gəlir ki, polyakın, litvalının, Allah bilir, daha kimlərin dəmir dəbilqələrinə dəyən qılıncların cingiltisini eşidirsən. Şəklin sol tərəfində, ikinci planda əllərində dini bayraqlar və Məryəm ananın ikonasını tutmuş səlib yürüşçüləri, sakit,

təmtəraqlı şəkildə baş keşiş müqəddəs Mixaylın və knyaz Puskovskinin ardınca gedirlər.

Necə də təəccüblü təzaddır? Şəklin birinci planında, düz ortada əlində xaç tutmuş, bənizi solğun rahib atın üstündə əyləşib. Rahibin sağ tərəfində Şuyskinin ölməkdə olan ağ atı. Şuyskinin özü isə əlləri yuxarıda dağıntılara tərəf qaçır. Rahibin sol tərəfində qoca qarı gənc bir oğlanı, lap dəqiq desək, cavan yeniyetməni döyüşə yola salmaq üçün dua edir. Daha sol tərəfdə isə bir qız vedrədən yorğun əsgərlərə su verir. Şəklin lap künc tərəfində yarıçılpaq vəziyyətdə olan can verən əsgəri bir qadın qolları arasında saxlayır. Ola bilsin ki, bu qadın gələcəkdə dul qalacaq. Necə də qərribə, müxtəlif epizodlardı.

Mən hələ şəklin yarısını sizə təsvir etmədim. Əgər bu mü-kəmməl yaradıcılıq əsərini ətraflı təsvir etmək fikrinə düşsəydim bu məktub sonsuz, lakin yenə də natamam olacaqdı. Yüksək dərəcədə poetik əsərin hələlik prozaik oçerki ilə kifayətlənin. Vaxt gələr sizə onun konturlarını göndərəm. Onda siz aydın görəcəksiniz ki, bu necə dahiyənə əsərdir.

Sizə daha nədən yazım, mənim unudulmaz himayədarım? Mən sizə az-az yazdığım üçün özüm də utanıram. Məni tənbel olduğuma görə danlamağınız ədalətli deyil. Başqaları kimi gündəlik həyatımı cəlbədici şəkildə yazmağın ustası deyiləm. Amma bu mənim tənbelliyimə dəlalət eləmir.

Bir müddət əvvəl (məhz məktub yazmaq üçün) Julya Janenin tərcümə etdiyi “Klaris” əsərini oxudum və yazıçının müqəddiməsini bəyəndim. Məktublar isə elə uzun, elə xoşagələn idilər ki, oxumaqdan doymurdum. Necə olur ki, insanın hövsələsi belə uzun məktublar yazmağa çatır? Xaricdən göndərilmiş məktubları bir o qədər də bəyənmədim: iddiası böyük, mahiyyəti isə azdır. Pedantizmdən başqa bir şey deyil.

Sizə etiraf etmək istəyirəm ki, məndə güclü yazmağı öyrənmək istəyi var, lakin bilmirəm necə. Məni öyrədin. Sizin məktublarınız elə maraqlıdır ki, mən onları əzbərdən bilirəm. Sizin məktub yazmaq sirrinizi öyrənənə qədər hələlik qəlbimin diktə etdiyi kimi yazacam. İndi isə səmimi etirafımı incəsənət əvəz etsin.

Karl Pavloviçin mənzilində gecələdikdən sonra saat onda həvəssiz olaraq öz evimə getdim. Mixaylov artıq evdə idi və yarıyuxulu miçman üçün stəkana şərab süzürdü. Hərdəmxəyal qonşu qızı isə heç nə olmamış kimi mənim otağımdan baxıb ürəkdən güldü. Onda nə özünəhərmət, nə də ki, ciddilik var idi! Bu, təbii sadəlik idi, yoxsa küçə tərbiyəsinin nəticəsi? Bu sual mənim üçün hələ də cavabsızdır. Ona görə ki, mən ona qeyri-şüuri olaraq balaca uşağa bağlanan kimi bağlanmışam. Həqiqətən də, uşaq kimi onu əlifba öyrənməsi üçün masanın arxasına əyləşdirdim. Axşamlar o, cümlələr arasındakı əlaqəni möhkəmlədir, mən isə ya cızma-qara eləyirəm, ya da ki, ondan portret çəkirəm. Siması sadəcə olaraq gözəllik nümunəsidir!

Yaxşı olan bilirsiz nədir? Öyrənməyə başlayandan o, gülməyi tərgidib. Ciddi uşaq simasına baxanda məni gülmək tutur. Fikrim var ki, bütün qış boyu işim olmayanda ondan indi oturduğu kimi, şam işığında, göstərici əlində, əlifbanı öyrənən yerdə etüd çəkim. Çox zərif rəsm alınə bilər. Bilmirəm, rənglərlə öhdəsindən gələcəm, ya yox. Karandaşla onun rəsmi yaxşı alınır.

Bu yaxında mən onun bibisi ilə qeyri-adi bir tərzdə tanış oldum. Adətım üzrə mən saat on birdə sinifdən evə gəlirdim. Paşa məni dəhlizdə qarşıladı və bibisinin adından məni öz evlərinə qəhvə içməyə çağırırdı. Bu hadisə məni təəccübləndirdi və imtina etdim. Həqiqətən, tanımadığım mənzilə, özü də ki, qonaqlığa necə gedim? O mənə söz deməyə imkan vermədi və əlimdən tutaraq inadçıl buzov kimi qapılarına tərəf dartdı. Mən də tərslik edirdim. Əlimi ondan xilas etməyimə lap az qalmış qapı açıldı və bibi özü köməyə gəldi. Heç bir söz demədən o biri əlimdən tutub məni otağa saldılar, qapını açarla bağlayıb dedilər ki, özümü evimdəki kimi hiss edim.

– Artıq dərəcədə xahiş edirəm, utanmayın, – tənqənfəs olan sahibə dedi, – özünüzü rahat hiss edin. Paşa, niyə ağzını ayırmısan? Tez qəhvə gətir!

– Bu dəqiqə, bibi, – Paşa o biri otaqdan cavab verdi.

Bir dəqiqə keçməmiş Paşa məcməyidə qəhvədən və fincanlar əsl Qeba kimi otağa girdi. Bibi də bir balaca Tuçe qonitelə oxşayırdı.

– Sizinlə çoxdan tanış olmaq istəyirdim, – qonaqpərvər sahibə söhbətə belə başladı.

– Lakin belə bir təsadüf ələ düşmürdü. Şükür Allaha, bu gün istədiyim alındı. Sadəliyimizə görə bizi bağışlayın. Daha bir fincan qəhvə yerinə düşərmidi? Qaymaq satan çoxdandı ki, bu tərəflərə gəlmir, bazar qaymağı isə pis olur. Nə etmək olar? Uzun müddətdir ki, Paşa mənim sizinlə tanış olmağımı istəyir. Siz isə əsl rahib kimi adamayovuşmazsınız. Heç dəhliz tərəfə də baxmırsınız. Bir fincan da için. Bizim Paşayla xariqələr yaratmışsınız. Sadəcə olaraq onu tanıya bilmirik: səhərdən axşamacan əlindən kitab düşür, səs-küy də salmır. Adamın ürəyinə yağ kimi yayılır. Bizim təəccübümüzü təsəvvür edin. Dünən gecə sizin dostunuzun verdiyi şəkili kitabı çıxartdı və oxumağa başladı. Düzdür, o qədər də sürətli olmasa da, hər şeyi başa düşmək olurdu. O kitab necə adlanır?

– “Vekfild keşişi”, – arakəsmədən çıxaraq Paşa dedi.

– Hə, hə, keşiş. O yazıq həbsxanada nə əzablar çəkir, qızını necə axtarır. Bütün kitabı olduğu kimi oxudu, yuxum da qaçdı. Mən ondan soruşanda ki, səni kim öyrədib, dedi ki, siz öyrətmisiniz. Düzünü desəm, biz sizə borcluyuq. Mənim Kiril Afanasiçim işdə olmadığı vaxtda evdə kağız-kuğuzla məşğuldu. Gecə olan kimi ağzımıza su alırıq, danışırıq, bir gecə bir il kimi görünür. İndi isə vaxtın necə keçdiyini hiss etmirəm! Bir fincanın da yeri varmı?

Mən imtina edib, getmək istəyirdim. Lakin alınmadı. Sahibə kobud bir şəkildə mənim qolumdan tutub yerimə oturtdu və dedi:

– Bilmirəm sizdə necə, bizdə belə eləmlər – salam, sağ ol. Sizdən xahiş edirəm ki, bizimlə qalıb söhbət edəsiniz və Allah verəndən bir tikə yeyəsiniz.

Yeməkdən və söhbətdən imtina etmək üçün məndə olmayan ağrıları bəhanə gətirdim. Məsələ burasındadır ki, mən sinfə get-

məliydim, artıq birinci saat yekunlaşmaqdadır. Saat yeddiyə qədər qayıdacağıma söz verib çıxdım. Sözümlün üstündə durub saat yeddidə qonaqpərvər qonşumun evində idim. Samovar stolun üstündə idi, o məni əlində çay stəkanı ilə qarşıladı. Bir stəkan çaydan sonra məni digər otaqda bir topa kağız üzərində işləyən daz, eynəkli qocaya təqdim etdi. Qoca stoldan qalxdı, əlini mənə uzatdı və dedi:

– Çox xahiş edirəm, əyləşin.

Mən oturdum, o isə eynəyini çıxarıb əl yaylığı ilə sildikdən sonra yenidən taxdı və sakitcə masasına yaxın əyləşib əvvəlki kimi kağızlarla məşğul olmağa başladı.

Beləcə bir neçə dəqiqə keçdi. Nə edəcəyimi bilmirdim. Vəziyyətim getdikcə gülməli hal alırdı. Sahibə sağ olsun, mənə yardımçı oldu.

– Ona mane olmayın, – o biri otaqdan dedi.

– Bura gəlin, bizim yanımızda darıxmazsınız.

Mən səssizcə zəhmətkeş qocanı tərk edib, diribaş sahibənin yanına keçdim. Sakit Paşa “Vekfild keşişi”nin rəsmlərinə baxırdı.

– Bizim qocanı gördünüz? – sahibə dedi. – Həmişə belədir. Kağızlara elə öyrəşib ki, onlarsız bir an belə qala bilmir.

Zəhmətkeş ev sahibinin ünvanına kompliment deyib Paşadan xahiş etdim ki, ucadan oxusun. O, kifayət qədər yavaş, lakin düzgün və aydın şəkildə “Vekfild keşişi”ndən səhifəni oxudu. Buna görə bibisi məni o qədər təriflədi ki, bu təriflər üç səhifəyə də sığmaz. Tərifdən sonra çay mərasimi davam elədi. Mənə yaxşı müəllim olduğumçün sonsuz təşəkkürdən savayı çayla birgə rom da təklif edildi. Rom Foqtda olduğundan Paşa onu gətirmək üçün getməli idi. Buna görə də çaydan və romdan imtina etməli oldum. Qonaqpərvər sahibə buna çox təəssüfləndi.

Saat on birdə şam edib onlara hər gün gələcəyim barəsində söz verib getdim.

Sizə dəqiqliklə deyə bilmərəm ki, bu yeni tanışlıq məndə hansı təəssüratları yaratdı. Deyilənə görə, tanışlıqda ilk təəssürat çox vacibdir. Bu tanışlıqdan ona görə razıyam ki, indiyə qədər

Paşa ilə olan dostluğum mənə qəbahətli görünürdü. İndi elə bil bütün bu qəbahətlər aradan qalxdı və dostluğumuz qəfil tanışlıqla daha da möhkəmləndi.

Mən hər gün onlara gedir və bir həftədən sonra köhnə tanış kimi elə bil öz ailəmin yanındayam. Onlar mənə öz evlərində madam Yurgensin verdiyi yeməyin qiymətinə bərabər yemək təklif etdilər. Mən də mehriban madam Yurgensi qonşularımla əvəz etdim. Sözün açığı, peşman da deyiləm, ona görə ki, qayğısız subaylar məclisi məni darıxdırırdı. Onların evində rahatlıq, sakitlik, dinclik var idi. Bütün bunlar mənim sülhsevər xarakterimlə ahəngdarlıq təşkil edir. Paşanı bacı, bibini də bibim deyə çağırıram. Qocaya isə heç cür müraciət etmirəm, çünki onu yalnız nahar vaxtı görürəm. Deyəsən, o, bayram günləri də işə gedir.

Onlarda mən özümü elə rahat hiss edirəm ki, Karl Pavloviç istisna olmaqla, demək olar ki, heç yerə getmirəm. İoxim, Şmidt və Fiçtumların evində nə vaxt olduğumu xatırlamıram. Bilirəm ki, yaxşı iş görmürəm, lakin nə edə bilərəm: mehriban insanlara yalan danışmağı bacarmıram. Bu, aristokrat təhsilinin çatışmazlığından başqa bir şey deyil. Gələn bazar günü hamısına qonaq gedəcəyəm və gecəni də Şmidt ailəsinin evində keçirəcəm. Belə getsə dostluğumuz pozulacaq.

Bütün bunlar düzələr, mənim əsl dərdim Mixaylovladı. Daha doğrusu, məhz Mixaylovla yox, onun ürək dostu miçmanla. O, hər gecə bizdə qalır. Bu, hələ harasıdır, özü ilə Allah bilir, haranın adamlarını gətirir və bütün gecəni içki içib, qumar oynayırlar. Bu azgınlıq belə davam etsə, istəməsəm də mənzili dəyişməli olacam. Heç olmasa yaz tez gələydi, zəhlətökən miçman dənizə gedərdi.

Paşanın boyalarla olan etüdünü şam işığında çəkməyə başladım. Siması çox gözəl alınır, lakin lənətə gəlmiş miçman işləməyə mane olur. Bayrama qədər yekunlaşdırıb yeni rəsmə başlamaq istəyirəm, lakin çətin ki, alınsın. Qonşularımın mənzilində işləmək istəyirəm, ancaq utanıram. Şam işığında şəkil elə xoşuma gəldi ki, bu simanı yekunlaşdırandan sonra Paşadan yeni

etüdlər çəkməyi fikirləşdim. Heyif ki, əklil üçün ağ qızılgülləri indi tapmaq mümkün deyil, lakin bu, vacibdir. Amma bu, sonranın işidir.

Paşa artıq yaxşı oxuyur və qiraəti sevir. Bu mənim üçün həddən artıq xoşdur, lakin onun üçün mətn seçəndə çətinlik çəkirəm. Bilmirəm niyə, amma deyirlər ki, cavan qızların roman oxuması düzgün deyil. Yaxşı roman təxəyyülü genişləndirib, qəlbi nəcibləşdirir. Hansısa quru, ağıllı kitab isə nəsə öyrətmək bir yana, hələ bir oxumağa qarşı nifrət aşılayır.

İlk dəfə ona “Robinzon Kruzo”nu verdim. Bundan sonra isə Araqo və ya Dyumon Dyurvelin səyahətlərini təklif edəcəm. Bundan sonra isə hansısa romanı verəcəm. Ola bilsin ki, Plutarxi. Heyif ki, bizdə Vazarinin tərcümə edilmiş əsərləri yoxdur, olsaydı onu bizim mükəmməl sənətin məşhurları ilə də tanış edərdim.

Necə fikirləşirsiniz, mənim planım yaxşıdır? Əgər bunun əksinə nə isə demək istəsəniz gələn məktubunuzda yazın, mən sizə səmimi qəlbdən minnətdar olaram. İndi mən onu yaxın, qohum bir insan kimi maraqlandırırım. Mən isə ona rəssam gözü ilə özümün tamamlanmamış rəsm əsərim kimi baxıram. Nəyi oxumağı onun özünə həvalə etməyi qəbahət hesab edirəm. Ona görə ki, onun seçmək imkanı yoxdur. Yaxşı olardı ki, ona oxumağı öyrətməyəydim.

Qonşularımla sizi bezdirdim. Hə? Amma nə etmək olar? Belə bir atalar sözü var: “Kimin harası ağrıyorsa, o barədə şikayətlənir”. Düzünü desəm, daha deməyə sözüm yoxdur. Heç yerə getmirəm, heç nə ilə də məşğul olmuram. Bilmirəm, tale mənə gələn yaya nə hazırlayır, amma mən onu səbirsizliklə gözləyirəm. Başqa cür gözləmirəm. Gələn yay seçdiyim, daha doğrusu, sizin təyin etdiyiniz yol üçün həqiqi təməl qoyulmalıdır. Karl Pavloviç deyir ki, bayramlardan sonra birinci qızıl medal üçün proqram elan ediləcək. Bu taleyüklü proqramı təsəvvürümə gətirəndə az qalır ki, aqlım başımdan çıxsın. Birdən məndə alındı? Dəli olaram. Bəs siz? Doğrudanmı, siz üçillik sərgi üçün hazırlanan proqrama, sizin təsdiq etdiyiniz və onu yaradan tələbənizin işinə

baxmağa gəlməyəcəksiniz. Əminəm ki, siz gələcəksiz. Səfəriniz barədə mənə gələn məktubunuzda yazın. Gəlin ki, Mixaylova ortağ mənzildən imtina etməyə bəhanə yaransın. Miçman, deyəsən, onu da bezdirib. Yaxşı ki, mənim qonşularda sığınacaq yerim var, yoxsa öz evimdən didərgin düşərdim. Xeyirxahlıq göstərüb, yazın ki, gələcəksiniz. Onda hər şey birdəfəlik həll olunacaq.

Salamat qalın, mənim unudulmaz himayədarım. Gələn məktubumda sizə tələbəmin uğurlarından və qarşıdan gələn müsabiqənin nəticələri barədə yazacam. Salamət qal.

P.S. Yazıq Demski, artıq otaqdan da çıxıb bilmir. Deyəsən, yaza çıxmıyacaq”.

Məktubu alan kimi ona cavab yazdım ki, sərgiyə yox, ola bilsin ki, qarşıdan gələn müqəddəs həftə ərzində onun mənzilinə gəlib qonağı olacam. Özü də Şternberqin etdiyi kimi birbaşa mənzilinə gələcəm. Bunu qəsdən yazdım ki, o, zəhlətökən miçmandan canını qutarsın. Düzünü desək, onun hələ formalaşmayan gənc xarakterindən ehtiyatlanırdım. Gözləmədiyim halda abırsız miçmanın tayı peyda ola bilərdi. O zaman müdrikliyə də, yaradıcılığa da, hörmətə də, həyatdakı digər valehedici hislərə də əlvida. Bütün pislilikləri qəbir örtür.

Bədbəxtlikdən bizim Rusiyada belə hadisələrə tez-tez rast gəlinir. Bunun səbəbi nədir? Doğrudanmı, bir yığın sərxoş cavan adamda boy atan xeyirxahlıq rüşeymini məhv edə bilər? Yoxsa burada bizim anlamadığımız daha nə isə var? Yeri gəlmişkən, xalq müdrikliyi belə bir fikir formalaşdırıb: “Dostunu mənə göstər, deyim sən kimsən”. Görünür, Qoqol da əsaslı olaraq qeyd edib ki, rus yaxşı ustadırsa, hökmən əyyaş olmalıdır. Bu nə deməkdir? Mən belə başa düşürəm ki, ümumbəşəri sivilisasiyanın nöqsanlarından başqa bir şey deyil.

Məsələn, təsəvvür edin, bir kənd mirzəsi savadsız, lakin vicdanlı insanların əhatəsindədir. Bu ona bənzəyir ki, Sokrat Afina dadır. İndi baxın, adama elə gəlir ki, ən mənəviyyatsız bir qrup əyyaş öz işini yaxşı bilir. Guya, bu mühtədə o, yüzlərlə sadələvh kişinin arasında ən savadlı adamdır. Tutduğu mövqedən sui-

istifadə edərək cəmiyyət içərisində qarışıqlıq salır, digərləri onun bu hərəkətlərinə dözməyə məcbur olur. Sonra isə bütün bu qarışıqlıqdan çıxmaq üçün baş sındırırlar və sonra o qənaətə gəlirlər ki, hökmən bacarıqlı adam əyyaş olmalıdır. Həmin adam layiq olmadığı mərtəbədə özünü hiss edir. Guya, onun səviyyəsində bir nəfər də yoxdur. Və buna görə də ətrafındakılar ona həmişəlik sədaqətli olmalıdırlar. Çünki ondan başqa müraciət olunası adam yoxdur. Beləliklə, o, heç bir məsuliyyət daşımadan öz işini görür, yüngül yolla qazandığı pulu içkiyə sərf edir. Bax, mənə görə əsas səbəb budur ki, bizdə öz işini bilən adam hökmən əyyaş olmalıdır.

Bundan başqa müşahidə olunub ki, sivil millətlərdən çıxan bacarıqlı adamlar çox vaxt yüksək mənəvi xüsusiyyətlərə malik olurlar. Həmişə və hər yerdə hörmətlə qəbul olunurlar. Çox vaxt onların qarşısında Baxusun allahı kimi təzim edirlər. Bu keyfiyyət qeyri-adi insanlara xas olan keyfiyyətdir. Şəxsən mən, böyük riyaziyyatçı olan bizim Ostroqradskini tanıyırdım. (Adətən, riyaziyyatçılar cəlbedici olurlar.) Mən onunla bir neçə dəfə nahar etmişəm. Süfrə arxasında o, sudan başqa heç nə içmirdi. Bir dəfə mən ondan soruşdum:

– Doğrudanmı, siz heç vaxt çaxır içməmisiz?

O mənə sadəlövlüklə cavab verdi:

– Nə vaxtsa mən Xarkovda olanda iki badə çaxır içdim, sonra özüm-özümə qarşı çıxdım.

Yeri gəlmişkən, çox az adam tapılar ki, iki badə ilə kifayətlənsin. Bir çoxları üçüncüsünü, dördüncüsünü içir və sonda öz karyerasını, çox vaxt isə həyatını itirir.

Mənim rəssamım da bu cür ehtiraslı içki vurğunu olan kateqoriyaya aid idi. Bu isə yaxşı, müstəqil həyatın ən qatı düşmənidir. Hərçənd ki, mən yekrəng, ayıq səliqənin bir o qədər də tərəfdarı deyiləm. Azad həyat tərzini keçirməyi xoşlayıram. Amma bu o demək deyil ki, yaxşı, səliqəli adamın açıq düşməniyəm.

Ümumiyyətlə, həyatda ən yaxşı yol orta yoldur. Amma ağıl tələb edən incəsənət və elm sahəsində orta yol qəbir evinə adsız

getmək üçün şərait yaradır. Yəni həyatda o, daimi sənət əsəri qoyub getmir.

Mən öz rəssamımda qeyri-adi, böyük yaradıcılıq uğurları görmək istəyirəm, lakin məişətdə adi adam olmasına üstünlük verirəm. Lakin bu iki xüsusiyyət çox nadir halda bir şəxsdə özünü büruzə verir. Mən çox istəyirəm ki, bu sevdiyim gəncdə olan zərərli meyilləri əvvəlcədən görüm, amma bunu necə edəcəyimi bilmirəm.

Miçmandan mənim lap zəhləm gedir. Heç qonşulardan da yaxşı nəşə gözləmirəm. Bu, gün kimi aydındır. Ola bilsin ki, bunlar ayrılıq və göz yaşları ilə sona yetsin. Necə ki, ilk məhəbbət nə qədər alovlu olsa da, sonu göz yaşları ilə bitir. Allah səhvlərdən, pisləklərdən və dilənçilikdən qorusun.

O, birbaşa mənə öz şagirdinə vurulduğu barədə demir. Özü də hansı gənc öz müqəddəs sirrini birbaşa açır. Bir sözə görə öz sevgisi uğrunda zərif hislərini bildirməzdən əvvəl özünü odasına atmağa hazır olan gənc, doğrudan da, səmimi sevgiyə layiqdir. Görəsən, həyatda başqa cür sevən gənc olurmu?

Onu öz qonşularından uzaqlaşdırma bilən hər hansı bir söz işlətməsini xatırlamıram. Mən ona məsləhət gördüm ki, tez-tez Şmidtə, Fiçtumla və İoximlə görüşsün. Çünki belə insanlarla görüşmək onun daxili dünyasının formalaşması üçün çox lazımdır. Məsləhət gördüm ki, qoca Kolmana tez-tez baş çəksin. Onun mənzərə ilə bağlı rəngkarlıq məsləhətləri çox gərəklidir. Şagirdimin hər gün Karl Pavloviçin emalatxanasına getməsi onun yoluna işıq salan Allah evinə aparan yol kimi müqəddəs sayılmalıdır. Məsləhət gördüm ki, bu görüşlər zamanı mənim üçün “Baxçasaray fontanı”nın akvarellə surətini çəksin. Məktubun sonunda ona qarşıdan gələn proqramın əhəmiyyəti barədə yazdım. Məsləhət gördüm ki, imtahana qədər bütün gecəsini, gündüzünü bu işə sərf etsin.

Elə başa düşürəm ki, ona verdiyim məsləhətlər həm də ilk məhəbbətin qızgınlığını soyutmağa imkan yaradar. Yazdım ki, əgər mən yayda paytaxtda qalsam belə, payızda mən hökmən onun proqramına baxmaq üçün gələcəm.

Gözlədiyim kimi, mənim məktubum öz xeyirxah təsirini göstərmişdi. Amma təsir yarımçıq idi. Çünki proqramla əlaqədar hər şey yaxşı getsə də, qonşusu barədə verdiyim məsləhətlər hələ də baş tutmamışdı. Bir də ki, sirli taleyin gələcəyi barədə qabaqcadan nəsə söyləmək düzgün deyil axı. Odur ki, onun son məktubunu da oxuyaq.

“Mənim unudulmaz himayədarım, bilmirəm necə deyim, yalnız onu bilirəm ki, siz məni qəddarcasına aldatmısınız. Mən sizi qəlbimin ən yaxın sirdaşı kimi qəbul edirdim. Siz isə ... Allah özü şahiddir... Niyə söz verdiniz? Öz otaq yoldaşlarımı nə vaxta qədər inandırmağa çalışmalıyam! Bütün əzablara dözdüm. Düzü, Mixaylov dərhal razılaşdı, lakin həyasız miçman yaza qədər qalmağa israr etdi. Ayrılıanda isə az qalmışdı ki, onunla mübahisə edim. Hələ o, müqəddəs həftəni də bizimlə birlikdə qalmaq istəyirdi, lakin sizi gözlədiyim üçün bunun mümkün olmayacağını ona qəti surətdə bildirdim. Cavabında bığma sığal çəkərək dedi:

– Sizin qohumunuz Eka lazımlı insandır! Hər yerdə yaşaya bilər! Onun bu sözləri məni özümdən çıxartdı. Mixaylov məni saxlamasaydı, Allah bilir, nələr ola bilərdi. Anlaya bilmirəm ki, o bizim mənzilimizdə nə görüb. Ola bilsin ki, kirayə pulu vermədiyi üçün. Qışda olurdu ki, Mixaylov bir neçə gecə evdə olmurdu. Bəzən gündüzlər bizə baş çəkib, elə o saat da gedirdi. Miçman yalnız nahar etmək üçün evdən çıxır, sonra içib divana uzanıb ya yatacaqdı, ya da ki, trubkasını çəkəcəkdə. Axır zamanlar öz şələşüləsini də yığıb bura gətirmişdi. Mən onu evdən qovandan sonra yenə bir neçə dəfə gecələməyə gəldi. Həyasız insandır. Daha bir qərribə hal: səfərə gedənə kimi (Qara dəniz donanmasına köçürülmüşdü) hər gün onu dərsdən qayıdanda ya dəhlizdə, ya pilləkəndə, ya da ki, darvazanın yanında görürdüm. Bilmirdim axşamlar o, kimə görə gəlirdi. Cəhənnəm olsun. Allaha şükür ki, canımı ondan qurtara bildim.

Mənim tələbəm qış uzununu necə də böyük uğurlar əldə edib. Möcüzədir! Əgər onu vaxtında öyrətsəydilər, ola bilsin ki, alim

olardı. İndi o elə sakit, ciddidir ki, adam baxanda həzz alır. Uşaq oyunlarından və sadələvhliyindən əsər-ələmət qalmayıb.

Düzünü desəm, onun savadlanması, əgər buna savadlanma demək olarsa, ondakı mehriban uşaq məsumluğunu məhv etdiyi üçün heyifsilənirəm. Digər tərəfdən sevinirəm ki, mənim rəsmimdə o mehriban şuxluqdan nəşə qalıb. Şəkil çox gözəl çıxıb. Doğrusu, şam işığında çətin də olsa, alınıb. Prevo mənə rəsm üçün yüz gümüş rubl təklif edir. Mən də sərgidən sonra satacağıma məmnuniyyətlə razılaşdım. İstəkli tələbəmi tamaşaçıların ixtiyarına təqdim etməyi çox istəyirəm. Əgər siz gələnlərdən mənə əldatmayıb sərgiyə gəlsəniz, xoşbəxt olaram.

Builkə sərgi daha maraqlı olacaq. Həm bizdən, həm də ki, xaricdən bir çox rəssamlar, o cümlədən Qoras Verne, Qyuden və Şteynben öz əsərlərini göndərməyi söz veriblər. Apollonun özünə və onun doqquz gözəl bacısı xatirinə gəlin.

Hələ də mənim proqramım ağır gedir. Bilmirəm sonra nə olacaq. Karl Pavloviçin kompozisiyadan razı qalmasından savayı heç nə deyə bilmərəm. Gələnlərdən işə əsaslı surətdə girişəcəm. Bu günə kimi elə bil işdən qaçırdım. Bunun nə demək olduğunu heç özüm də anlamıram. Hətta tələbəm belə mənə tələsdirir. Kaş bu sadə, mehriban ailənin mənim necə xoşuma gəldiyini sizə deyə biləydim. Onların doğma oğlu kimiyəm.

Bibi haqqında deməyə sözüüm yoxdur:həmişə mehriban və şəndir. Qaraqabaq və sakit qoca arabir öz kağızlarından ayrılıb bizimlə birgə zümzümə edən samovarın yanında əyləşir. Bəzən zarafat da edir. Arabir cibimdə artıq qəpik olanda israfçılığa yol verib onları Aleksandrovski teatrının üçüncü cərgəsinə qonaq edirəm. Tamaşa vodevillərdən hazırlananda ümumi təəssürat sonsuz olur. Belə tamaşadan sonra mənim tələbəm və eyni zamanda modelim, hətta yuxuda belə, deyəsən, vodevil bəndləri oxuyur.

Mən gözəlliyi sevirəm. Daha doğrusu, həsrətindəyəm. Bu gözəlliyin istər insanın özündə, istərsə onun xarici görünüşündə olması ilə yanaşı, insandakı ağılın və əlin yaratdığı yüksək hisləri təsvir edən dahiyənə əsərləri ondan da artıq sevirəm.

Kübar tərbiyə almış qadınlara və kişilərə heyranlıq hissi duyuram. Onların üzlərindəki ifadələrdən tutmuş hərəkətlərinə kimi elə dəqiq və ciddi ahəngdarlıq tənzimlənmişdir ki, elə bil nəbzləri də eyni vurur. Onların arasında ağıllı və axmaq, fleqmatik və sanqvinik kimi anlayışlara, demək olar ki, rast gəlinmir. Bu da mənim xoşuma gəlir.

Amma bu məmnunluq hissi uzun çəkmir. Bəlkə, ona görədir ki, mən onların arasında doğulub böyüməmişəm. Azacıq tərbiyəmlə onların səviyyəsinə qalxa bilmirəm. Bəlkə də, elə buna görədir ki, bu təbəqənin həyatının füsunkar zərifliyinə baxmayaraq, qonşularım kimi sadə insanların məişəti mənim daha çox xoşuma gəlir. Onlarla özümü daha rahat hiss edirəm. O cəmiyyətdən isə adam nədənsə çəkinir.

Bilmirəm nədən, axır zamanlar mən Şmidtler ailəsində də özümü narahat hiss edirəm. Hər bazar günü evində oluram, lakin əvvəlki kimi çox qalmıram. Bəlkə də, bu, mehriban, əvəz olunmaz Şternberqin onların arasında olmamasından irəli gəlir.

Yeri gəlmişkən, Şternberq haqqında.

Bu yaxınlarda onun mənə Romadan yazdığı məktubu aldım. Həddən ziyadə qəribə adamdır! Əbədi şəhərin onda oyatdığı təəssüratları yazmaq əvəzinə görün mənə nə tövsiyə edir? Görün, bu, ağılasığandırmı? Düpati və Piranezi inkar edir. Dəliyə bax! Yazır ki, Lepridəki yığıncaqda böyük rəssamları, o cümlədən “İohan Predçev səhrada moizə zamanı” rəsm əsərinin gələcək müəllifi İvanovu görüb. Xəlvətdə Rusiya rəssamları onu ələ salırlar. Deyirlər ki, o, Pontiyski bataqlığında itib-batıb. Hər halda, şəklin üçüncü planı üçün yararlı olan kökləri görünən quru kötük tapa bilməyib. Almanlar isə İvanovun əsərlərinə heyran dırlar. Üstəlik Qreko kafesində nahar zamanı ədəbsiz malorossiya lətifələri danışan şıq geyinmiş Qoqolla rastlaşıb. Əsas budur ki, çıxışda o, əbədi şəhərin müqəddəs Pyotr günbəzini daimayaşar nəhəng Kolizeyə oxşadıb. Əslində isə bu görünüş çox cazibədar, ehtiraslı bir rəqsdir. Amma bu təqdimat səhnədə gördüyümüz, rənglənmiş, eybəcər şəkildə deyil.

Görün nə yazır, – təsəvvür et ki, məşhur Talioni Roma küçələrində gördüyüm və ona havayı baxdığım heykəllərin surətidir.

Bu sözlərdən sonra ona nə deyəsən!..

Mən sizə onun yazdığı məktubun özünü göndərərəm. Orada sizin barədə də maraqlı fakt var. Yazıq, hələ də Tornovski barəsində düşünür.

Siz onu tez-tez görürsünüz. Deyin görüm, o öz həkimi ilə xoşbəxtdirmi? Əgər xoşbəxtdirsə, bizim dostumuz barəsində ona nəsə deyib boş xatirələrlə sakit ailəsini narahat etməyək. Yox, əgər xoşbəxt deyilsə, onda deyin ki, dünyadakı ən mehriban varlıq, yəni bizim dostumuz Şternberq onu əvvəlki tək səmimiyyət və nəvazişlə sevir. Bu onun qəlbinin kədərini ovundurur. İnsan əziyyət çəkəndə, çətinliklərə dözəndə, sədaqətli dostundan səmimi, mehriban söz eşidərkən əziyyət verən çətinlikləri bir anlıq belə olsun unudur. O, tamamilə xoşbəxtdir. Deyilənə görə, bir anlıq xoşbəxtlik uzun illərin ağır iztirabını əvəz edə bilər.

Mənim dəyərlı dostum, bu sətirləri oxuyanda siz gülümsünüb fikirləşəcəksiniz ki, iztirablar və sınaqlar barəsində belə gözəl fikir yürütdüyümə görə mən özüm hansısa bir sınaq qarşısında qalmamışam ki? And içirəm, mənim heç bir çətinliyim yoxdur. Sadəcə olaraq qəhərləndim. Tamamilə xoşbəxtəm. Siz və Vilya kimi dostum olandan sonra başqa cür ola da bilməz. Mənim taleyim kimi ilahi qismət az insanların qarşısına çıxır. Əgər siz olmasaydınız, kor ilahə mənim yanımdan keçib gedəcəkdi. Lakin siz onu küçəyə atılmış zavallı bir pintiyə diqqət yetirməyə vadar etdiniz.

Aman tanrım! Son dərəcə xoşbəxtəm. Mənə elə gəlir ki, xoşbəxtliyin bütövlüyündən qəşş edib öləcəm. Hökmən mənə cüzi də olsa, kədər lazımdır. Özünüz fikirləşin, nə fikirləşsəm, nə istəsəm, hər şey o dəqiqə alınır. Bizim dahi maestrodan başlayaraq hər kəs məni sevir, mərhəmət göstərir. Elə onun sevgisi tam xoşbəxt olmaq üçün kifayətdir.

O, tez-tez mənim mənzilimə gəlir, arabir, hətta mənimlə nahar da edir. Deyin, onu sizin mənzilinizdə ilk dəfə görəndə belə xoşbəxt anlar barədə düşünə bilərdimmi? Mənim kimi hər şeydən uzaq dilənçinin bəxtinə çıxan bu böyük xoşbəxtlik bəzi ağalara belə qismət olmayıb. İndi yer üzündə elə insan varmı ki, mənim bu halıma qibtə etməsin?

Keçən həftə o mənim sinfimə gəldi. Etüdlərimə göz gəzdirdi, ayaqüstü bir necə qeydlərini bildirdi və nəsə demək üçün dəhlizə çağırdı. Mən də fikirləşdim ki, Allah bilir, nəsə mənə mühüm bir şey deyəcək. Mənə təklif etdi ki, onunla birgə gedib Uvarovların bağ evində nahar edək. Mən dərsi qoyub getmək istəmirdim. Onu fikrindən daşındırmaq istəyəndə mənim hərəkətlərimi şagird dəcəlliyi, yersiz müqavimət adlandırdı. Dedi ki, bir dərsi buraxmaqla heç nə olmaz.

Sonra əlavə etdi:

– Əzizim, mən sənə elə mühazirə oxuyacam ki, onu heç estetika professorundan da eşitməmişən.

Bundan sonra mən nə deyə bilərdim ki? Palitra və fırçanı yığışdırdım, paltarımı dəyişdim və getdim. Yeri gəlmişkən, estetikadan bir şey görmədim.

Nahar masası arxasında adəti üzrə deyə-gülə söhbət etdik. Yeməkdən sonra isə mühazirə başladı. İş belə oldu.

Qonaq otağında qəhvə içən zaman qoca Uvarov danışmağa başladı ki, zaman çox tez keçir, saatın əqrəbləri sürətlə irəliləyir, biz də bu almazdan dəyərli zamanın qədrini bilmirik. Öz oğullarına baxaraq əlavə etdi:

– Xüsusilə gənclər.

– Hə, düz deyirsiniz, – deyə Karl Pavloviç məni göstərərək onun fikrini tamamladı, – elə biri bu. Bu gün dərsi qoyub bağ evində vaxtını keçirir.

Elə bil mənim üstümə qaynar su tökdülər. O, heç nə olmamış kimi vaxtın hədəyə getməsi barədə öz mühazirəsini davam etdirdi. Mən öz övladlarını yeyən Saturnun heykəlinin rəmzini indi başa düşdüm. Bu mühazirə elə təsirli, elə ata məhəbbəti ilə de-

yilirdi ki, mən elə buradaca qonaqların yanında danlanan uşaq kimi ağlamağa başladım.

Bütün bunlardan sonra indi siz deyin. Mənim nəyim çatmır? Bəli, siz çatmırsınız. Yalnız burada siz çatmırsınız. Görəsən, sizi, mənə doğma olan insanı, əsl dostumu qucaqlayıb öpəcəyim günü görüb, o dəqiqələrin sevincini yaşayacağammı?

Bilirsiniz nə var? Siz mənə yazmayın ki, müqəddəs ayda gələcəksiniz. Əgər belə olmasaydı hökmən keçən qış mən sizi ziyarət edəcəkdim. Görünür, müqəddəslər göydən mənim yerdəki xoşbəxtliyimə qibtə edirlər. Elə buna görə də bu sevincli görüşə imkan vermədilər. Baxmayaraq ki, özümü çox xoşbəxt hesab edirəm, bəzən elə kədərlənirəm ki, canımı qoymağa yer tapmıram. Belə əzablı dəqiqələrdə mənə təsəlli verən gözəl və xeyirxah şagirdimdi. O bunu yaxşı bacarır. Bəzən mən istəyirəm ki, bu kədərli dəqiqələrimdə əzab çəkən ürəyimi gözyaşları içərisində ona açım... Amma düşünürəm ki, belə bir vəziyyət onun qızlıq ləyaqətini alçalda bilər. Onda mən başımı divara vurub dağıdaram. Ancaq heç bir qadını, xüsusilə onu alçalda bilmərəm. Hal-hazırda o mənim ilahi gözəlimdir.

Gərək ki, keçən payız mən sizə yazmışdım, gözəl şagirdim barəsində sizə geniş məlumat verəcəyəm. Fikrim var idi ki, onu mələklər kimi güllərin arasında “pendant” edib ona bağışlayım. Lakin qışda zanbaq və ya ağ gül tapmaq çox çətinidir. Həm də zəhlətökən miçman mənə mane oldu. Artıq bu maneələr aradan qaldırılıb. Fikirləşirəm ki, imkan olduqda, yəni proqramlar arası vaxtım olsa istədiyim layihəni yerinə yetirəcəyəm. Buna indi imkanım var, çünki mənim proqramım çox da mürəkkəb deyil. Cəmi üç fiqurdan ibarətdir.

Fiqurlar bunlardır – “İosif zindan yoldaşlarının – saqinin və çörəkpaylayanın yuxularını yozur”. Süjet köhnədir, çox işlənilib. Buna görə də yaxşıca çalışmağı tələb edir, yəni yeni yaradıcılıq təxəyyülü tələb edir. Mexaniki iş burada, demək olar ki, azdır. İrəlidə isə hələ üç ay var. İndi siz mənə yazın ki, bu işin əhəmiyyəti nə dərəcədə mənim üçün lazımlı ola bilər. Bu işi daha yaxşı

öyrənmək üçün mənə məsləhətləriniz lazımdır. Sizin dediyiniz kimi, “işin içinə girmək” üçün nədən başlamalıyam?

Hər şey gözəldir. Tam əminəm ki, sizin məsləhətinizlə çox şeyə nail olacam. Ancaq bir şeydən qorxuram ki, mənim “Mələyim” bütün vaxtımı əlimdən ala. Proqramım isə ikinci plana keçə. Nəyin bahasına olursa olsun, proqramı ilkin yerinə yetirəcəyəm. Amma onu da deyim ki, deyəsən, özümlə bacarmayacam. Necə olacağımı bilmirəm. Odur ki, ilk növbədə, “Mələyi” çəkib qurtarmaq istəyirəm. Çünki bu iş çoxdan başlamışam. Əgər bunu işləyib sona çatdırsam, onda proqram üzərində arxayınlıqla işləyərəm.

Proqram! Mən öz proqramım haqqında düşünəndə o qədər də yaxşı olmayan hislər keçirirəm. Bilmirəm ki, bu cür pis fikirlər ağıma haradan gəlir. Bəlkə, gələn ilə qədər proqramdan imtina edim. Ancaq bir ili itirmiş olaram. Bu itki nəyin bahasına başa gələ bilər? Yalnız müvəffəqiyyətə inam. Amma müvəffəqiyyətə kim zamanət verə bilər? Doğrudanmı, mən xəstəyəm. Həqiqətən, bəzən elə bilirəm ki, başıma hava gəlib. Mən Xemnitserin “Metafizik”inə oxşamağa başlayıram. Allah xatirinə, gəlin. Məni bu düşkün haldan xilas edin.

Mən necə də vicdansız eqoistəm. Hansı əsasla sizin gəlişinizi bu cür tələb edirəm. Hansı ağıllı ideya xatirinə siz öz işinizi, vəzifənizi atıb min verstlik yolu qət edib mənim kimi axmağı görmək üçün gəlməlisiniz. Mən buna layiqəmmi?

Rədd olsun sadələvhlik və ləyaqətsizlik! Bu, uşaq şıltaqlığından başqa bir şey deyil. Mən isə Allaha şükür, birinci qızıl medal müsabiqəsinə qəbul edilmişəm. Mən artıq yetkin adamam...yox, yox, bəlkə də, düz demirəm. Sadəcə olaraq öz böyük karyerasına başlamaq ərəfəsində olan rəssamam. Mən sizin qarşınızda, öz qarşımda xəcalət çəkirəm. Əgər doğrudan da, sizə çox lazım deyilsə onda, Allah xatirinə, paytaxta gəlməyin. Hər halda, o vaxta kimi, proqramı və ürəkdən gələn mələyimi işləyib qurtarana qədər gəlməyə bilərsiniz. Siz sərgi zamanı gəlsəniz, onda sevincimin həddi-hüdudu olmayacaq. Mənim daimi və çox qəri-

bə bir arzum da var. Dəhşətli dərəcədə istəyirəm ki, gözucu da olsa mənim “Mələyim”in modelinə nəzər salardınız. Yəni mənim şagirdimə baxardınız. Doğrudan da, qəribə və gülünc arzudur, deyilmi? Mən istəyirəm ki, sizə onu – ilahi təbiətin yaratdığı gözəlliyi göstərim.

Aman Allah, belə də özünü sevmək olar! Elə bil ki, bu möcüzəvi varlığın yaranmasında, guya, mənim də xidmətim olub. Nə böyük iş imiş ki, mən ona savad öyrətmişəm. Doğrudanmı, mən sonsuz dərəcədə özümü sevirəm?

Zarafat bir yana, savadlı olmaq ona xüsusi bir zəriflik verir. Onun balaca bir çatışmayan cəhəti var. Çatışmamazlığı bu yaxınlarda bilmişəm. Mənə elə gəlir ki, son zamanlar o, könülsüz oxuyur. Bibisi isə Paşayla qürrələnməkdən çoxdan əl çəkib.

Bayramdan sonra mən ona “Robinzon Kruzo”nu oxumağa verdim. Necə bilirsiniz? Bir ay ərzində kitabın yarısını güclə oxudu. Etiraf edirəm ki, bu cür biganəlik məni çox kədərləndirdi. Elə kədərləndim ki, artıq ona oxumağı öyrətməyimə peşman olmağa başladım.

Əlbəttə, bu barədə mən ona heç nə demədim. Amma elə bil o mənim fikrimi oxumuşdu. Ertəsi gün kitabı oxuyub qurtardı və axşam çay masası arxasında əyləşəndə ətraflı şəkildə bu ölməz əsəri mənə danışdı. Defonun əsəri biganə bibiyə elə təsir etmişdi ki, o, ağıllı şagirdimi öpüslərə qərq etməyə hazır idi. Bu baxımdan mən özümlə onun arasında çoxlu oxşarlıq görürəm. Bəzən mən də odun kimi elə biganə oluram ki, elə bil heç nə bacarmıram. Allaha şükür ki, bu hal məndə çox uzun sürmür. Onda isə hələ ki müəyyənləşdirə bilməmişəm. Başa düşürəm, həmin o zəhlətökən miçman buranı tərک edəndən sonra bu qız xüsusilə ciddiləşib, fikirli olub, kitaba biganə olub. Doğrudanmı, o?... Lakin bu fikri özümə yaxın buraxa bilmərəm. Miçman əsl anti-pod varlıqdır, qəddardır və özünün ədəbsizliyi ilə çətin ki, hər hansı bir qadında maraq yarada bilsin. Yox, bu, axmaq fikirdir. Mən elə bilirəm ki, onda yaranan belə hal psixoloqların dediyi kimi, yaşla bağlıdır.

Mən öz gözəl modelim və şagirdimlə sizin zəhlənizi tökdüm. Siz yəqin etmişiniz ki, mən bu qıza qarşı biganə deyiləm. Doğrudan da, bu, belədir. O, fəvqəladə dərəcədə mənim xoşuma gəlir, ən yaxın adamım kimi. Lap doğma bacım kimi xoşuma gəlir.

Onun barəsində bu qədər yetər. İndiki vaxtda bundan başqa sizə yazacağım bir şey yoxdur. Proqram haqqında indi yazmaq zamanı deyil. Hətta qurtarandan sonra da onun barəsində yazmayacam. İstəyirəm ki, bu haqda siz qəzetlərdə oxuyasınız. Daha doğrusu, istəyirəm ki, özünüz gözünlə görəsiniz. Mən o qədər inamla danışırım ki, guya, hər şey bitib, yalnız o qalib ki, prezidentin əlindən qızıl medalı alım və mənim qələbəm münasibətilə tuş çalınsın.

Gəlin, mənim unudulmaz ürək dostum! Sizsiz mənim qələbəm tam olmayacaq. Ona görə ki, mənim indiki və gələcək səadətimin günahkarı yalnız sizsiniz. Salamət qalın, mənim unudulmaz himayədarım! Tezliklə yazacağıma söz vermirəm. Sağ olun!

P.S. Yazıq Demski, Nevanın buzlarının əriməsini görə bilmədi. Öldü. Əsl mömin kimi dünyadan köçdü, sakit, səssiz. Elə bil yatmışdı. Mariya Maqdalina xəstəxanasında insan həyatının son dəqiqələrini müşahidə etməyə vadar oldum. Lakin həyatdan bu cür sakit, laqeydcəsinə ayrılığı mən görməmişdim.

Ölümündən bir neçə saat əvvəl mən onun çarpayısının yanında əyləşib yüngül məzmunlu broşüranı ucadan oxuyurdum. O, gözlərini yumaraq dinləyirdi. Vaxtaşırı hiss olunurdu ki, onun dodaqları bir-birindən ayrılır. Elə bil gülümsəyirdi. Mənim qıraətım çox da uzun çəkmədi. O, gözlərini açıb mənə zillədi və güclə eşidiləcək tərzdə dedi:

– Siz necə də həvəslə qiymətli vaxtınızı bu cür boş şeylərə sərf edirsiniz.

Bir qədər özünə gəlib əlavə etdi:

– Yaxşı olardı ki, şəkil çəkərdiniz. Heç olmasa mənim son anlarımı.

Mənim yanımda adətım üzrə albom və karandaş olur. Mən onun quru, kəskin profilini çəkməyə başladım. O, yenə də mənə baxıb kədərli təbəssümlə dedi:

– Necə də sakit modeldir, elə deyilmi?

Mən çəkməyə davam edirdim. Qapı sakitcə açıldı, mənzil sahibəsinin çirkli sifəti göründü. Məni görən kimi qapı arxasında gizləndi. Demski gözlərini açmadan təbəssümlə mənə işarə etdi ki, ona tərəf əyilim. Mən əyildim. O, uzun müddət susdu və nəhayət, anlaşılmayan səslə titrəyib dedi:

– Allah xatirinə, mənzil kirayəsini ona ödəyin. Allah qoysa, hesablaşarıq.

Mənim yanımda pul olmadığı üçün tez evə getdim. Yadımda deyil, evdə məni bibinin qəhvəsi, yoxsa nəsə gecikməyə vadar etdi. Dəqiq deyə bilmərəm. Demskinin yanına gələndə artıq günəş qüruba enmişdi. Günəşin son şüaları onun otağını al çəhrayı rəngə elə boyayırdı ki, mən bir neçə dəqiqə gözlərimi qıymalı oldum. Gözlərimi açıb, onun çarpayısına yaxınlaşanda adyal altında artıq onun ruhsuz bədəni qalmışdı. Onu necə qoyub getmişdimsə, elə o vəziyyətdə də qalmışdı. Adyalın qatları tərپən-mirdi. Üzünün təbəssümü dəyişməmişdi. Gözləri yatan adam kimi yumulmuşdu. Yalnız möminlər bu cür sakitcə ölür. Demski də həmin möminlərdən idi. Mən onun yarımsoyuq əllərini sinəsinin üstünə qoydum. Soyuq çənəsindən öpüb, adyalı üstünə çəkdim. Sahibəni tapıb, rəhmətliyin borcunu ödədim. Ondan xahiş etdim ki, dəfn mərasimini mənim hesabıma təşkil etsin. Özüm isə qəbir-qazan axtarmağa getdim.

Üçüncü gün mən müqəddəs Stanislavsk kilsəsindən rahib dəvət etdim. Fayton kirayələyib gözətçinin köməkliyi ilə onu tabuta qoyduq və Demski ilə birlikdə uzun yola çıxdıq. Tabutun dalınca mən, rahib Posyada və onun kiçik köməkçisi gedirdik. İşə bax ki, həmişə yol boyu rastımıza gələn dilənçilərdən bir nəfər də olsun bizə qoşulmadı. Halbuki bu yazıq tüfeylilər ac it kimi ehsan iyini o dəqiqə duyurlar. Onlar bizdən hər hansı bir sədəqə gözləmədikləri üçün bizə qoşulmadılar.

Həmişə İsa Məsihin adından istifadə edən bu sırtıq alverçilərdən zəhləm gedir. Onlara nifrət edirəm. Qəbiristanlıqdan qayıdanda mən rahibi rəhmətliyin mənzilinə dəvət etdim. Ona

görə yox ki, ehsan verək. Ona görə ki, Demskinin kitabxanasını göstərmək istəyirdim.

Bu kitabxana ağzı qapanmış bir neçə yeşiyə yığılmışdı. Kitabxananın çox hissəsini tarix və hüquq kitabları təşkil edirdi. Kitabların bir çoxu yunan, latın, alman və fransız dillərində idi. Alim rahib maraqla yunan və roma klassiklərinin əsərlərini vərəqləyirdi. Mən isə yalnız fransız dilində olan kitabları bir yerə yığurdım. Qəribədir, polyak dilində Leleveladan başqa, yalnız Mitskeviçin bir kitabı var idi. Doğrudanmı, o öz doğma ədəbiyyatını sevmirmiş? Ola bilməz!

Kitabxananı yerbəyer etdikdən sonra mən özümə fransız dilində olan kitabları götürdüm. Qalanını alim rahibə təklif etdim. Vicdanlı rahib heç cür razılaşmadı ki, bu cür xəzinəni havayı qəbul etsin. O, təklif etdi ki, Demskinin qəbri üstündə qranit plitələri öz hesabına qoyduracaq. Öz tərəfimdən mən xərcin yarısını çəkməyi üzərimə götürdüm. Elə oradaca plitələrin formasını və ölçüsünü təyin etdik, üzərində nə yazılacağını müəyyənləşdirdik. Yazı çox sadə alındı: “Leonard Demski, mort. anno. 18...”

Bütün işləri yekunlaşdırıb, hərə öz payını götürüb köhnə dostlar kimi ayrıldıq.

Qəribədir, doğrudanmı, rəhmətlik Demski heç kimi özünə yaxın buraxmayıb, ya da ki, məndən başqa kiməsə yaxınlaşıb dostluq etməyib? Onun mənzilində mən heç kimə rast gəlməmişdim. Lakin küçüyə çıxanda onun tanışları tez-tez yaxınlaşıb dostyana görüşür, hətta bəziləri onun əlini sıxırdılar. Onlar hamısı hörmətli adamlar idi. Amma bu da doğrudur ki, necə deyərlər, nüfuzlu, hörmətli adamların Demski kimi zəhmətkeş, yoxsul birinin evində nə işi var?

Çox kədərlidir! Bu cür hörmətli insanlara adamın yazdığı gəlir.

Bir daha salamat qalın. Məni unutmayın, mənim unudulmaz himayədarım!”

Geniş yazılmış çoxşaxəli məktubdan bu qənaətə gəldim: birinci, mənim tələbəm, doğrudan da, əsl rəssam olacaq. Çünki o, yüksək dərəcədə xeyirxah və mülayim adamdır. Sadə insanlar bu

cür səmimi ola bilməzlər. Bu cür insanlar təmənnasız yaxşılıq edirlər. Necə ki, mənim şagirdim rəhmətlik Demskiyə qarşı belə mərhəmətlə yanaşmış.

Bu cür gözəl, təmənnasız bağlıqda mən xüsusi bir şey görmürəm. Adı insanın bir-birinin dərdini duymasıdır. Bu böyük, gözəl xüsusiyyət insanlığa, elmə münasibətdən irəli gəlir. İnsanlar öz təbiətinə və bizə göndərilən səmavi kitabların öyrətdiyinə görə, hamı bir-birinə qarşı belə olmalıdır. Ancaq təəssüflər olsun ki, bizim aramızda çox az adamlar bu müqəddəs tövsiyələri yerinə yetirir. Bu gözəlliyi ona verilən ilahi təbiətində qoruyub saxlaya bilmir. Belə insan çox azdır. Bəlkə də, ona görədir ki, bizə qeyri-adi görünən, təmənnasız sevən, həqiqi xeyirxah adamlar qəribə gəlir. Belə insanlara biz kometa kimi baxırıq. Bizim çirklənmiş mənəviyyatımız bu cür şəfəq saçan varlıqlara çox baxa bilmir. Və belələri az-az gözə dəyir. Biz öyrəşmişik ki, ətrafımızdakı təmiz insanlara böhtanlar atılsın, onlar çirkəbə batırılsın. Əgər bu, baş tutmasa, həmin insanları dilənçiliyə və əzablara düşür edirik. Təmiz insanları bir otaqda saxlayıb qapını örtməliyik ki, çirkləndirilmiş havadan udməsinlər. Bəli, təəssüf ki, bütün bunlar acı həqiqətdir. Deyəsən, mən yersiz danışdım.

İkinci, mənim sevimli rəssamımın məktublarından bu qənaətə gəldim ki, o, olduqca həssasdır. Özü də bilmədən, səmimi qəlbədən yelbeyin şagirdinə vurulub. Bu, adi haldır. Eyni zamanda yaxşıdır, hətta deyərdim ki, rəssam üçün bu, çox lazımdır.

Yoxsa akademik etüdlər içərisində ürək qurum bağlayar.

Məhəbbət insan ruhunu alovlandırır. İnsan nə yaradırsa yalnız ilahi hissənin təsiri ilə yaradır. Bu, həyatın yazılmış qanunu və poeziyasıdır. Bütün bunlar gözəldir. Yalnız bir şərtlə, Libelt bunu belə izah edir: məhəbbətin gözü kor olur.

Qəribədir, tez-tez olur ki, gözəlliyi qiymətləndirən, ona sonsuz dərəcədə vurğun olan səmimi ürəklərin bəxtinə mənəviyyatca əcaib varlıqlar düşür. Belə insanlar buxarı tüstüsünü ciyərlərinə çəkər və onlara elə gəlir ki, təmiz, ətirli gül iyləyirlər. Az-çox az hallarda bu cür atəşli ürəklərə ahəngdarlıq yol yoldaşı olur.

Sokratdan, Berqhemdən başlayaraq bizim günlərə qədər bu cür biabırçı hallar adı məişətdə davam etməkdədir.

Əfsuslar olsun ki, belə atəşli ürəklər öz sevgisinə layiq tərəfmüqabili seçə bilmir. Ən pisi budur ki, bir balaca gözünü oxşayan gözəlliyi tamamlanmış sevgi kimi qəbul edir. Ona elə gəlir ki, axtardığı həyat elə budur. Mənim rəssamımda ən çox qorxduğum və anlamadığım cəhətlər bunlardır.

Görünür, o da bütün tanınmış dahilər kimi öz incə qəlbini qadın yubkasında olan şeytanın əsarətinə verəcək. Yaxşı olardı ki, o, Sokrat və Pussen kimi zarafatyana da olsa ev şeytanından uzaqlaşıb öz yolu ilə gedə bilsin. Əks halda, əlvida mədəniyyət, əlvida incəsənət, əlvida elm, əlvida poeziya. Həyatda olan bütün gözəlliklərə əbədi əlvida.

Əsl mahiyyət parçalanıb. Ən qiymətli dəyər çirkəbə bürünüb. Günəş şəfəqləri ilə işıqlanan sakit artist həyatı zəhərli məişət havasında boğulur. Necə yaxşı olardı ki, bu cür günəş şəfəqləriylə işıqlandırılmış həyat ailə xoşbəxtliyindən kənardə səadətini tapa biləydi.

Neçə-neçə böyük əsərlər bu məişət zibilliklərinin içində boğulub. Əgər onlar yaransaydı yer üzündəki bütün insanlar ondan həzz alıb təmizlənərdi. Lakin təəssüf! Dahilər üçün də, bizim bu qardaşımız üçün də isti ocaq, ailə səadəti lazımdır. Hissiyatlı və sevən qəlbın rahatlığı təbiətdən və incəsənətdən zövq alıb doydudan sonra ruhi rahatlıq lazımdır. Bu rahatlığı yalnız öz ailəsində, uşaqlarının yanında xeyirxah və sevimli arvadı ilə birlikdə tapa bilər. Yüz qat xoşbəxt rəssam odur ki, necə deyərlər, özünün prozaik həyatını gözəl musiqi ilə ahəngdə yarada bilsin. Allahın verdiyi bu gözəllik sonsuzdur, nəhayətsizdir. Mənə yaxın olanların ailə xoşbəxtliyini müşahidə edəndə bu qərara gəldim: mənim bu qeydlərim yalnız o insanlara aiddir ki, onlar təbiətdə olan bütün gözəlliklər qarşısında baş əyir və ondan ilham alırlar. Bu yazıqlar çox vaxt səcdə etdikləri bütələrin qurbanına çevrilirlər. Lakin belələrini günahlandırmaq olmaz, çünki gözəllik, xüsusilə qadın gözəlliyi onlar üçün dağıdıcı

amildir. Başqa cür ola da bilməz. Bu elə həmin şeydir ki, gözəlliyi, həyatda olan bütün əzəməti ləkələyir və zəhərləyici mənbəyə çevrilir.

– Bu necə ola bilər? – gənc hiddətlə qışqırır və deyir:

– Allah tərəfindən gözəl ona görə yaradılıb ki, bizim göz yaşlarımızla və iztirablı həyatımızla tamamlanan əzabımızı ovundur. Doğrudur, Allah tərəfindən ona verilən təyinat bundan ibarətdir. Amma bilmək olmur, bu təyinatı onun özü, yoxsa biz, çoxbilmişlər dəyişdiririk. Çox vaxt elə bizim özümüz Allahın verdiyi bu yüksək neməti urvatsızlaşdırıb qəlsiz, ruhsuz, hərəkətsiz bütə çeviririk. Onun yalnız bir mahiyyəti var: bütün gözəl hisləri əzsən, özünə tabe etsin. Bu, eqoizmdir. Hər şeyi məhv edən gözəllikdən doğan mahiyyətdir.

Bəli, eqoizm. Biz hələ uşaq olarkən imkan vermişik ki, o bizi idarə etsin. Eqoizm gələcəkdə bizim ürəyimizi odlandıran, onu özündən çıxardan bir haldır. O zaman biz onun gələcək gücünü təyin etmək iqtidarında olmuruq. O bədbəxt gündən başlayaraq biz bu hala günahsız dəcəllik kimi baxırıq. Çox vaxt öz gözəlliyimiz qarşısında belə ağılımızı itiririk. Yalnız güzgü onun yeganə yol yoldaşdır. Həyatda onu tərbiyə edəcək və dəyişdirəcək elə bir şey yaranmayıb.

Təsədüfən bizim atdığımız özünəsevgi toxumunun kökləri o qədər dərinə işləyir ki, müalicəsi olmayan xəstəliyə çevrilir. Güllər üzərində apardığım müşahidələrin nəticəsi budur. Xüsusilə bu müşahidələri imtiyazlı gözəllər üzərində aparanda düşüncələrimə bir daha inanmalı oluram. İmtiyazlı gözəllər yalnız gözəl ola bilər. O, sevimli, sədaqətli qadındır, xeyirxah, zərif anadır, hətta səni dəlicəsinə sevən məşuqədir. Lakin təəssüf ki, bunların əksi olan varlıqlar daha çoxdur. Həmin varlıqlar özlərində ancaq xarici gözəllik daşıyırlar. Buna ağac gözəlliyi deyilir. Bizim tərəfimizdən axmaqlıq olardı ki, ağacdən nəsə qeyri-adi bir şey tələb edə.

Bax, buna görə mən məsləhət görürəm ki, gözəl heykəlləri yalnız uzaqdan seyr etmək lazımdır. Heç bir vəchlə onlara yaxın-

laşmaq olmaz. Daha doğrusu, belələriylə evlənmək olmaz. Xüsusiyə rəssamlara, o cümlədən özlərini elmə və incəsənətə həsr edən bütün insanlara bunu məsləhət görürəm. Əgər rəssama gözəl qadın lazımdırsa, öz sevimli sənəti üçün naturaçılar, rəqqasələr və digər peşəkarlar var. Evdə isə ona adi, insanı sevən, xeyirxah arvad lazımdır. Ona imtiyazlı gözəl lazım deyil. Belə qadın onun həyatına yalnız ötəri, gözqamaşdırıcı işıq sala bilər. Sonra isə bir an içərisində sönən meteor kimi qəlbində ani yaranan sevinci silib aparar. Ondan əsər-ələmət qalmaz. Gözələ əsl aktrisa kimi ona pərəstiş edən kütlə lazımdır. Fərqi yoxdur, onlar həqiqi pərəstişkarlardır, yoxsa yalançı. Belələri üçün tək çoxlu pərəstişkar olsun. O, gözəl mərmər heykəldən başqa bir şey deyil.

Bizim atalar sözündə deyildi kimi: “Hər parıldayan qızıl deyil”.

Gözəllər arasında da istisnalar olur. Təbiət nəhayətsiz və müxtəlif çalarlıdır. Bu istisnaya dərinədən inanıram. Lakin qeyri-adi hadisə kimi. Mən bu inamımda ona görə ehtiyatlıyam ki, yarım əsr alicənab, nəcib insanlar arasında yaşasam da bu cür möcüzə ilə rastlaşmamışam. Demək olmaz ki, mən mizantrop, ya da abırsız qeybətçilər sırasına aid olmuşam. Əksinə, mən həmişə gözəllik pərəstişkarı olmuşam. Həm təbiətin özünə, həm də yaradılan ilahi sənətə.

Bu yaxınlarda görün, başıma nə gəlib.

Abırlı və ya sivil cəmiyyətdən uzaq, geridə qalmış əyalətdə bir müddət yaşamaq oldum. Bu əyalətdə digər cazibədar qadınlarla yanaşı, gözəl, kübar qadınları da göürdüm. Hər halda, onlar özlərini belə adlandırırdılar. Onlardan biri ilə tanış oldum. Onu da deyim ki, burada bu cür qadınlarla tanış olmaq çox da çətin deyil.

Yenicə tanış olduğum gözəli müşahidə etdim. Möcüzə baş verdi. Əvvəlki gördüyüm gözəllərlə müqayisədə heç bir oxşarlıq tapa bilmədim. Öz-özümə düşündüm: “Bu səhrada mən vəhşiləşməmişəm ki?” Yox, hərtərəfli gözəl qadındır. Ağılıdır, ciddidir,

həttə savadlıdır. Necə deyərlər, naz etməkdən əsər-ələmət yoxdur. Mən öz müşahidəmdən xəcalət çəkdim ki, belə gözələ qarşı şübhə ilə yanaşmışam. Bundan sonra onun adı pərəstişkarı deyil, xeyrixah, səmimi dostuna çevrildim. Bilmirəm niyə, amma mən də onun xoşuna gəlmişdim və biz dostlaşdıq. Özümün açıqqəlbliliklə olmamağım fəxr etməmişəm. Mənim kimi yaşlı adamın gözəllik qarşısında heyranlığı adicə maraqdan başqa bir şey deyil. Az qalmışdı ki, vODEVİLDƏ qoca axmağın rolunu oynayım. Məni adı bir təsadüf xilas etdi.

Bir dəfə səhər tezdən öz doğma adamları kimi qəbul edildim. Belə ki, onlar məni səhər çayına tez-tez dəvət edirdilər. O səhər gördüm ki, arxa tərəfdən onun qısa saçlarına uzun saç əlavə olunub. Gördüklərim heç xoşuma gəlmədi. Əvvəl fikirləşdim ki, bu, arxa tərəfdən burulmuş təbii saç ola bilər. Amma yox. Məhz bu təsadüf öz sevgimi ona bildirməkdən məni çəkirdi. Və yenə də əvvəlki kimi xeyrixah dost kimi qaldım. Demək olar ki, hər gün ədəbiyyat, musiqi və incəsənətin digər sahələrindən bu təhsil görmüş qadınla etdiyim söhbətlərdən sonra vicdanım yol verməzdi ki, onun barəsində qeybətə yol verim.

Bir ildən sonra bütün bu danışıklardan nəticə çıxarıb gördüm ki, bu qadın gözəllik və incəsənət barəsində laqeyd halda danışır. Bu mənim inamımda bir az tərəddüd yaratdı. Dünyada alman və rus dillərində yazılan elə bir kitab yoxdur ki, oxumasın. Ancaq birini də yadında saxlamayıb. Mən bunun səbəbini soruşdum. O bunu belə əsaslandırdı ki, hələ qız olan vaxtında elə bir qadın xəstəliyi keçirib ki, yaddaşı tamam korlanıb. Mən də buna sadəlöhlüklə inandım. Amma görürəm ki, qız vaxtı oxuduğu lazımsız şeirləri indi də əzbərdən deyir. Bundan sonra vicdanım yol vermədi ki, onunla ədəbiyyat haqqında danışım. Tezliklə öyrəndim ki, onların evində heç bir cə kitab da yoxdur.

Qış gecələrində o, adamlar yığılanda kart oynayırdı. Amma bu zaman da könülsüz oynayırdı və tez-tez baş ağrısından şikayətlənirdi. Əgər kart oynayanlar ərinin başına yığışırdısa, o, heç nə olmamış kimi masanın yanında əyləşib kartlara baxırdı. Elə

bil öz kartı idi. Bu yaxşı məşğuliyyət gecə keçənədək davam edirdi. Mən isə belə ruhsuz səhnələr yarananda o saat küçəyə çıxırdım. Cavan, gözəl qadının bu cür hissiyatsız işlə məşğul olmasına baxmaq məndə həqarət hissi oyadırdı.

Bundan sonra mən onun barəsində başqa fikirdə oldum. Daha dəqiq desəm, o mənim üçün əsl imtiyazlı gözələ çevrildi.

Əminəm ki, bu cür imtiyazlı gözəl olmaq onu unudulmuş əyalətdə bir neçə ildən sonra əsl əbləhə çevirəcək. O, artıq bu yolu yarılamışdı. Mən maymaq, sadələvh isə özüm üçün elə bil Eldoradonu kəşf etmişdim. Demə, bu Eldorado sadəcə olaraq ağacdan düzəldilmiş kukladır. Hansı ki, nəticə etibarı ilə bu kuklaya baxanda adam iyrenir.

Gözəllik haqqında söylədiyim acıqlı monoloq sizdə elə təəsürat oyatmasın ki, bu sahədə mən ikinci Buonarottiyəm. Elə şey yoxdur. Mən də hamı kimi gözəlliyin aşıqiyəm. Ola bilsin ki, daha da qızgın aşıqlərdən biriyəm. Amma iş burasındadır ki, heç bir vəzifəyə, rütbəyə baxmadan öz inamımın nə dərəcədə düzgün olduğunu açıq şəkildə söyləmək istəyirəm. Özü də mən bütün bunları o məqsədlə edirəm ki, gözəllik haqqında dediklərimi rəssam dostum üçün nəşr etdirəcəm.

Aman Tanrım, məni bu ağılsızlıqdan qoru. Belə bir kitab nəşr etdirsəm, birinci olaraq doğma bacım məni satqın İuda kimi rastına çıxan ilk ağacdan asar. Yeri gəlmişkən, bacım gözəl deyil. Deyilənlərin ona heç bir aidiyyəti yoxdu.

Bəla haradan başlayır? Əlbəttə, tərbiyədən. Əgər savadlı valideynlərə Allah gözəl bir qız övladı bəxş edirsə, elə onların özü uşağı korlamağa başlayır. Onlar öz qızlarını digər uşaqlardan üstün tutur. Öz sevimli balasının təhsili barədə görün nə fikirləşirlər: “Nə üçün uşağın vaxtını bu boş kitablarla sərf etməliyik, onsuz da ona veriləcək cehiz gələcəkdə yaxşı karyera qurmağa kifayət edər”. Doğrudan da, valideynlərin öncəgörənliyi həyata keçir, bax, bədbəxtlik elə buradan başlanır. Bizim sevimli slavyan qəbiləmiz, baxmayaraq ki, qafqaz ailəsinə daxil edilir, xaricən öz görkəmini fin və monqol qəbilələrindən götürüb. Təbiidir ki, çox

nadir hallarda bizdə gözəl qızlar olur. Bu nadir yaranışı elə bələkdə olanda öz gərəksiz tərbiyəmizlə, onu yalandan tərifləməklə, onda özünə vurğunluq hissi yaratmaqla və digər lüzumsuz tərbiyə üsullarımızla məhv etmiş oluruq. Nəticədə ondan odun kukla düzəldib şar kimi şişirdirik. Yalandan səriştəsiz rəssamlar kimi onu necə gəldi bəzəməkdən çəkinmirik. Hansı ölkədə ki, Allah gözəl qadınları özü yaradır, bax bu cür gözəllər çox sadə olurlar. Mənə görə sadə qadın ən gözəl qadındır.

Heç özüm də bilmirəm ki, insan qəlbini didən qadın gözəlliyi haqqında bu uzun söhbətimi kim üçün edirəm. Hə, yadıma düşdü, dostum üçün danışardım. Amma mən elə düşünürəm ki, gözəllik haqqındakı nəsihətlərim onun heç karına da gəlməyəcək. Yazdıklarından çıxardığım nəticə budur ki, təsvir etdiyi mələk çətin ki, mənim rəssamımın qəlbinin dərinliklərinə yol tapa bilsin. Çünki mənim şagirdim təbiətin dahiyənə gözəlliklərini çox yaxşı anlayır. Onun təsvir etdiyi mələk, yəqin ki, irigözlü, fındıqburun bir qızcığazdır. Bizdə belə subyektlər az deyil və belələri təhlükə yaratmır.

Ancaq onun ipək təbiətli bibisi kimi subyektlər də az deyil, lakin onlar fəvqəladə dərəcədə təhlükəlidirlər. Baxmayaraq ki, mənim şagirdim onun bibisini mənə çox yaxşı insan kimi təsvir edir, həqiqətdə isə o mənə Qoqolun aradüzəldən arvadlarını xatırladır. Onların işi-peşəsi ara düzəltməkdən və ya ara vurmaqdan ibarət olur. Onlar hərəkətlərini elə tənzimləyirlər ki təcrübəsiz gənclər onların toruna düşür.

Əlbəttə, mənim dostum Qoqolun qəhrəmanlarından deyil. Bu baxımdan, mən heç də narahat deyiləm. Həm də ilk məhəbbətin alovu nə qədər atəşli olsa da, tez keçib gedir. Ancaq yenə də fikirləşirəm ki, ehtiyatlı olmaq lazımdır. Ona görə ki, məsləhətsiz, təsadüfi nigahlar ağıllı, hətta ehtiyatlı adamlarda da tez-tez baş verir. Hər ehtimala qarşı mən ona ibrətamiz sözlər yazmışam. Ona dost kimi açıq-aşkar yazmışam. Nədən ehtiyat etməsini lazım olduğunu demişəm. Ona məsləhət görmüşəm ki, sevimli bibiyə qarşı çox da heyranlıq duymasın. Çünki sən, əsasən, ondan qorunmağı bacarmalısan.

Mən hələ də yazdığım məktuba cavab almamışam. Ancaq yəqin ki, mənim məsləhətlərim onun xoşuna gəlməyəcək. Bu isə pis əlamətdir. Ola bilsin ki, yay ərzində proqramla məşğul olduğundan mənə cavab yazmağı unudub.

Yay ötüb keçdi, sentyabr, oktyabr ayları gəldi, mənim dostumdan bir xəbər çıxmadı. “Arı”nı oxuyuram. Sərgidən yazıblar. Yəqin ki, məqalə Kukonikindir. Mənim dostumun mələyini tərifləyib göylərə qaldırıblar, amma proqramı barədə heç nə yazmayıblar. Bu nə deməkdir? Doğrudanmı, proqram alınmayıb? Mən ona daha bir məktub yazıb xahiş etdim ki, bu susqunluğun səbəbini izah etsin. Proqram haqqında, nə iş gördüyü barədə mənə yazsın.

Onu da bilirəm ki, dost sualına cavab vermək o qədər də asan deyil. Xüsusilə iş yaxşı getməyəndə. İki aydan sonra mən məktubuma cavab aldım. Cavab çox qısa və mənasız idi. Elə bil o, hər şeyi açıq yazmaqdan utanır və qorxur. Yeri gəlmişkən, məktubunda hansısa uğursuzluğuna işarə edir (yəqin ki, proqram alınmayıb). Bu uğursuzluq az qala onu məhv edəcəkmiş. Yazır ki, onun salamat qalmaqında öz xeyirxah qonşularına borcludur. Demək olar ki, hazırda o, heç bir iş görmür. Həm fiziki, həm də ruhən əzab çəkir. Bütün bunların nə ilə qutaracağını bilmir.

Əlbəttə, onun yazdıqlarını mən bir qədər şişirdilmiş halda qəbul etdim. Belə hallar gənc, həssas naturalar üçün adi haldır. Onlar həmişə milçəkdən fil düzəldirlər. Amma onun vəziyyəti barədə ətraflı məlumat almaq istəyirdim. Məni narahat edən bu idi. Amma necə, kimdən öyrənirəm. Onun özündən heç nə öyrənmə bilməyəcəyəm.

Mixaylova müraciət etdim ki, dostum barəsində mənə yazsın. Məsuliyyətli Mixaylov məni çox da gözlətmədi. Həmişə olduğu kimi, özünün orijinal və ətraflı cavabını yazdı. Görün Mixaylov nə yazır:

“Qardaşım, sənin dostun axmaqdı. Özü də lap yekəsindən. Dünya yaranandan bəri belə bir axmaq doğulmayıb. Onun proqramı uğursuz olduğundan gözlənilməz addım atdı. Bilirsən nə

etdi? Evləndi, Allah haqqı, evləndi. Bilirsən kimə evləndi? Öz mələyinə. Özü də hamilə mələyinə. Qiyamətdir: hamilə mələk! Onun özünün dediyi kimi, məhz hamiləlik onu evlənməyə məcbur etdi. Elə düşünmə ki, bu işdə tək cə o, günahkardır. Bütün işləri həmin cüvəllağı miçman qatıb qarışdırıb. Qızın özü etiraf etdi. Afərin miçman! Şuluq salıb heç nə olmamış kimi Nikolayevə getdi. Amma sənin geniş ürəkli axmağın şorbaya düşmüş toyuq kimi qanadlarını şappıldadır. O deyir ki, indi bu yazıq qız nə etməlidir? Qızın doğma bibisi onu evdən qovsa hara sığınacaq? Beləliklə, qızı götürüb saxladı. İndi özün de, bu dünyada belə axmaq görmüsənmi?

Doğrudur, görməmişəm, heç eşitməmişəm də. Vallah buna bənzər hadisəyə rast gəlməmişəm. Hələ bunlar bir yana, gülünc vəziyyətə ondan ibarətdir ki, mənə məktub yazan zaman “mələyi” artıq hamilə imiş. Əla! Bu cür sadələvh yaxşılığı mən nə təbiətdə, nə də ki, şəkillərdə görməmişəm.

Sərgidə camaat ondan əl çəkmirdi. Yadıңызdadırsa, Tirinovun “Tambur çalan qız”ı bu cür hay-küy yaratmışdı. Əla şeydi. Karl Pavloviçin özü bir neçə dəfə bu şəklin qarşısında dayanıb baxdı. Bunun nə demək olduğunu, yəqin ki, bilirsiniz. Bu şəkli hansısa varlı, dul qadın alıb yaxşıca pul ödədi. Şəklin surəti, litoqrafiyası hər yerdə, bazarda, dükanda, yol ayrıclarında, bir sözlə, hər yerdə sərgilənib. Böyük uğurdur. Bu axmaq iş evləndi.

Bu yaxınlarda ona baş çəkəndə gördüm ki, onda xoşagəlməz dəyişiklik əmələ gəlib. Görünür, bibi onun əl-qolunu yaxşıca bağlayıb. Artıq o, Karl Pavloviçin yanına getmir, bəlkə də, utanır.

O, işi arvadı ilə başlayıb onun kimi gözəl körpə qızı ilə qurtarmaq istəyir. Əgər bu, yaxşı alınsa “Mələyi” də üstələyəcək. Körpənin və ananın ifadə qüvvəsi təəccüblü dərəcədə yaxşı alınıb. Proqramın uğursuzluqla nəticələnməsinə mən də təəccüblənirəm. Bilmirəm, gələnlə onu, evli rəssamı müsabiqəyə buraxacaqlarmı?

Yəqin ki, yox. Sənin fərsiz dostun haqqında deyəcəklərim bunlardır. Salamət qal! Bizim Karl Pavloviçin səhhəti o qədər də yaxşı deyil. Fikirləşir ki, yazda İsaakiyev kilsəsində işə başlasın.

Sənin M.”

Dostumun bu açıq-aşkar yazdığı məktubu oxuyandan sonra məni dərin kədər bürüdü. Sevimli dostumun parlaq gələcəyi artıq sona yetib. Özünün şəfəq saçdığı bir zamanda, şöhrətinin məhsuldar çağında bu hala düşməsi məni çox kədərləndirdi. Ən dəhşətli hal budur ki, ona kömək etmək qeyri-mümkündür. İnsan kimi o, ağıllı addım atmayıb. Lakin çox böyük, xeyirxah iş görüb. Əgər o, adi rəssam olsaydı, bu hadisə ona bir o qədər də böyük təsir göstərməzdi. Lakin onun kimi gələcəyi parlaq olan rəssam üçün bu, məhvedici zərbədir. Ümumi xəzinənin hesabına onu xaricə göndərməyə də ümid yoxdur. Öz hesabına isə xaricə getmək qeyri-mümkündür. Əgər o, yorulmadan işləyib müəyyən məbləğ əldə etmiş olsa da belə, arvad-uşaq bu vəsaiti onun əlindən alaçaqlar.

Beləliklə, Romadakı ölməz əsərləri görmək ona qismət olmayacaq. Belə ki:

*İtaliya,
Xoşbəxt diyar,
Sən möcüzələr
Məmləkəti sən.
Arzusunda olduğu
Cənnəti
Səndə tapmaq üçün
Hələ qanadları bərkiməmiş
Gənc ilham pərisi
Sənə doğru can atırdı.*

Bu xoşbəxt, cazibədar diyar dostum üçün həmişəlik arzu olaraq qalacaq. Məgər bu cür qeyri-adi hadisədən sonra bu arzular məmləkəti ona qapılarını açarmı? Bu, çox rast gəlinən hadisədir.

Bizdə elə xeyirxah, həqiqi himayədarlar yoxdur ki, xaricdə oxumaq üçün rəssama pul versinlər. Əgər belə bir varlı adam risk edib xərci öz üzərinə götürsə belə, rəssamı yalnız özü ilə aparmaqla razılaşar. Pulu dilənçi payı kimi sədəqə verər. Onunla nökrəri kimi davranar. Qaldığı mehmanxananın, arvadının dəniz

vannası qəbul etdiyi anı çəkdirər. Belə varlılar istəyər ki, onun haqqında danışılın: “Gör bu insan incəsənəti, rəngkarlığı necə sevir ki, rəssamı ilə birgə xarici səfərə çıxıb”.

Yazıq rəssam. Gör, sən hansı qeyri-insani əzablara dözməyə məhkumsan. Təbiətdə və incəsənətdə gözəllik aşiqi olan yazıq insan. Mən sənə qibtə etmirəm. Necə deyərlər, Romaya gedəsən, Papanı görməyəsən. Amma xaricdə olmağın şöhrəti sənə vurulan ən qəddar tənədir. Yox, yaxşı olardı ki, ağayla faytonda xaricə getməkdənsə, yolçu olub tək gedəsən. Ya da ki, birdəfəlik fikrindən əl çəkəsən.

Eh, mənim öz cənnətini tapmaq arzusuyla yaşayan rəssamım. Sənin qişmətin budur ki, bir tərəfə çəkilib öz Apollonuna təzim edəsən. Mənim dostum təəccüblü dərəcədə öz taleyi ilə axmaq oyun oynadı. Artıq iki həftədir ki, Mixaylovun yazdığı açıq məktubu, demək olar ki, hər gün oxuyuram. Vallah, belə bir sərsəm, bağışlanılmaz hərəkətin reallığına inana bilmirəm. O dərəcədə inana bilmirəm ki, Peterburqa gedib bu əcaib həqiqəti öz gözlərimlə görmək istəyirəm. Əgər tətillə vaxtı olsaydı heç bu barədə fikirləşməzdim. Bədbəxtlikdən tədris ayıdır. Hətta ora getmək mümkün olsa belə, on dörd gün ərzində nə edə bilərəm? Yalnız onun bədbəxtliyini görüb qayıtmalı olacam. Halbuki bu cür bədbəxtliyi yatıb yuxularımda da görə bilməzdim.

İlk təəssüratdan ayılıb yaxşıca fikirləşəndən sonra qoca Sa- turnun nə deyəcəyini, eyni zamanda Mixaylovla daimi yazışmanı davam etdirmək qərarına gəldim. Şagirdimdən məktub almaq ümidimi itirmişəm. Mixaylovun məktublarına olan ümidlərim də tamam kəsilib. Ona arxayın olub mən bir şeyi unutmuşdum, bu adam daimi yazışmaya qadir deyil. Əgər mən ona yazdığım məktuba cavab almışdımsa, bu, əsl möcüzə idi.

Neyləmək olar, səhv etmişəm. Kim səhv etmir ki? Mən ona ardıcıl bir neçə məktub yazdımsa da, heç birinə cavab almadım. Lakin bu məni usandırmadı. Bir-birinin ardınca daha təsirli məktublar yazdım. Cavab isə gəlmək bilmirdi. Nəhayət, mən özümdən çıxıb ona çox kəskin, lakin qısa bir məktub yazdım. Bu

məktub Mixaylova təsir etdiyindən mənə aşağıdakı məzmununda cavab yazdı:

“Təəccüb edirəm ki, səndə nə qədər səbir, vaxt, nəhayət, kağız və həvəs var ki, yazdığın məktubları sərsəmlik adlandırma-yasan. Gör, kimin haqqında yazırsan. Axmağın birisi barədə. Belə bir adam haqqında nəinki yazmağa, heç düşünməyə dəyərmə? Özü də sənin yazdığın “gülməli” məktublar kimi. O, əskik adamdır. Tüpür getsin. Sənə təsəlli üçün onu da deyim ki, o, arvadı və “mamaşası” (onu belə çağırır) ilə birlikdə çəkilmə araq içir. Əvvəlcə o öz “mələyi”ni təkrarlamağa başladı. O qədər təkrar etdi ki, artıq bazarda onun surətlərini almaqdan bezdilər. Sonra mağazalar üçün litoqrafiya rəngləməyə başladı. İndi bilmirəm nə işlə məşğuldu. Yəqin ki, indi o, qəpik-quruş qazanmaq üçün donuz sifətləri çəkir. Onu heç kəs görmür. Hardasa iyirminci cərgədə itib-batıb. Keçən həftə sənin xatirinə onu axtarmağa getdim. Mənzilini Smolenski qəbiristanlığının yanında güclə tapdım. Onu evdə tapa bilmədim. Arvadı dedi ki, hansısa məmurun yanına seansa gedib.

Onun natamam “Madonna”sı ilə maraqlandım. Çox kədərləndim. Fikirləşdim ki, bu adam məhv olub. Onu gözləmədən və sahibə ilə xudahafizləşmədən çıxıb getdim. O mənə iyirənc göründü.

Xəstə olmasına baxmayaraq, Karl Pavloviç İsaakiyevski kilsəsində işə başlayıb. Həkimlər ona məsləhət görür ki, gələn ilə qədər işi saxlayıb, yayda xaricə getsin. Amma o, başladığı işi yarımçıq qoymaq istəmir. Məgər sənin bizim möcüzələr yaradan Karl Pavloviçin işinə baxmaq üçün qısa müddətə olsa da, bura gəlmək fikrin yoxdurmu? Həm də öz axmaq tələbənə maraqlanarsan. Mənə elə gəlir ki, sən də evlənmişən, amma etiraf etmir-sən. Mənə yazma, cavab verməyəcəm. Əlvida!

Sənin M.”

Aman Tanrım! Doğrudanmı, bir bədbəxt evlilik belə tezliklə dahi ola biləcək bir gənci məhv edə bilər! Başqa bir səbəb yoxdur. Səbəb bədbəxt, uğursuz evlilikdir.

Mən tətili səbirsizliklə gözləyirdim. Nəhayət, imtahanlar qurtardı, məzuniyyət götürüb birbaşa Peterburqa gəldim.

Peterburqda Karl Pavloviçi görə bilmədim. Həkimlərin məsləhəti ilə o, işi saxlayıb Madera adasına getmişdi. Böyük çətinliklə Mixaylovu tapdım. Bu qeyri-adi adamın heç vaxt özünün daimi mənzili olmayıb. O, quş kimi göylərdə yaşayıb. Mən onunla küçədə, artıq leytenant olan bacarıqlı miçmanla qol-qola gəndəndə rastlaşdım. Bilmirəm, o nəyə görə yenidən Peterburqda peyda olmuşdu. Mən bu adama baxa bilmədim. Mixaylovla salamlaşdım, onu kənara çəkib, dostumun ünvanını soruşmağa başladım. Mixaylov əvvəlcə qəhqəhə çəkdi, sonra gülüşünü saxlayıb miçmana müraciət edərək dedi:

– Bilirsən, o kimin mənzilinin yerini soruşur? Sənin sevimlin N.N.-in ünvanını.

Mixaylov yenə də gülməyə başladı. Miçman süni halda ona qoşuldu. Mixaylov yersiz gülüşü ilə məni əsəbləşdirdi. Nəhayət ki, özünə gəlib dedi:

– Sənin dostun indi yeddinci verstdə olan ən isti mənzildə yaşayır. Onu müsabiqəyə buraxmadılar. Çox da fikirləşmədən ağılsızlıq edib, özünə isti yer tapdı. Bilmirəm, o, salamatdır, ya yox.

Mixaylovla xudahafizləşmədən fayton tutub xəstəxanaya yollandım.

Ürək tutması olduğu üçün məni onun yanına buraxmadılar. Ertəsi gün onu gördüm. Növbətçi mənə onun nömrəsini belə dedi:

– Rəssam N.N.

Əgər növbətçi bunu deməsəydi, mən onu tanıya bilməyəcəkdim. Ağlasığmaz dərəcədə dəyişmişdi. Təbiidir ki, o da məni tanımadı. O məni Pinellinin şəkillərindəki hansısa romalıya oxşadıb qəhqəhə çəkdi. Sonra barmaqlıqlarla əhatələnmiş qapının arxasına çəkildi.

Aman Tanrım, bu cür dəhşətə necə dözsən! İnsan aqlını itirib. Dəli olub. Bu bədbəxt obrazın tamaşasına bir neçə dəqiqə

baxmağa dözüümüm çatmadı. Növbətçi ilə xudahafizləşib şəhərə qayıtdım. Ancaq mənim bədbəxt dostum, nə Akademiyada, nə Ermitajda, nə teatrda, bir sözlə, heç yerdə mənə rahatlıq vermədi. Onun dəhşətli görünüşü hər yerdə məni təqib edirdi. Xəstəxanaya gündəlik gəlişim ilkin dəhşətli təəssüratımı yavaş-yavaş aradan qaldırırdı.

Onun dəliliyi günbəgün zəifləməyə başlamışdı. Amma fiziki gücü artıq yox idi. Nəhayət, yataqdan qalxa bilməyəcək hala düşdü. Mən asanlıqla onun otağına girə bilirdim. Vaxt ötdükcə elə bil özünə gəlməyə başlamışdı. Ancaq məni tanımırdı. Bu dəfə onun yanına səhər tezdən gəldim. Səhər saatlarında əhvalı bir qədər yüngülləşirdi. Onu çox sakit vəziyyətdə gördüm. Ancaq elə zəif idi ki, əlini də tərpedə bilmirdi. Nəyisə xatırlayırmış kimi uzun müddət mənə baxdı və düşüncəli nəzərlərdən sonra adımı dedi.

Onun işıqlanan gözlərindən yaş sel kimi axmağa başladı. Sakit ağlamaq hönkürtüyə çevrildi. Hönkürtüsü qəlbimi didirdi. Allah eləməsin, bundan sonra nə vaxtsa belə dəhşətli hönkürən insan görüm. İstədim oranı tərək edim. Lakin o işarə etdi ki, getməyim. Sonra əlini mənə tərəf uzatdı. Əlini tutub yanında əyləşdim. Hönkürtüsü yavaş-yavaş sakitləşdi. Kipriklərindən iri göz yaşları diyirlənirdi. Bir neçə dəqiqədən sonra tamamilə sakitləşdi və yuxuya getdi. Sakitcə əlimi onun əlindən çəkib, sağalacağına ümid edərək otaqdan çıxdım.

Ertəsi gün, yenə də səhər tezdən xəstəxanaya gəldim. İlk rəstəyə çıxan gözətçidən soruşdum: “Mənim xəstəm necədir?” Gözətçi dedi: “Əlahəzrət, sizin xəstəniz artıq canını tapşırıb. Dünən səhər necə yatıbsa, bir daha oyanmayıb”.

Dəfndən sonra özüm də bilmədim nəyə görə bir neçə gün Peterburqda qaldım. Həmənlə günlərin birində Mixaylovla rastlaşdım. O mənə dünən miçmanı Nikolayevə yola salmasını dedikdən sonra söhbət rəhmətlikdən, dul arvadından və onun natamam “Madonna”sından düşdü.

Mixaylovdan xahiş etdim ki, məni onun arvadının yaşadığı mənzilə aparsın. Məmnuniyyətlə razılaşdı. Çünki natamam “Madonna”ya o da baxmaq istəyirdi.

Mərhumun mənzilində rəssamın yaşadığını xatırladan palitra və qurumuş rənglərdən başqa heç nə görmədim. İndi bunları sınıq bir şüşə əvəz edirdi. Mən “Madonna” barəsində soruşdum. Sahibə məni anlamadı. Mixaylov ona izah etməyə başladı ki, bir zamanlar baxdığımız şəkli bizə göstərsin. O bizi başqa otağa apardı və biz “Madonna”-nı gördük. Üstünə köhnə əsgə salınmışdı. Şəklə görə ona on rubl təklif etdim. Qadın məmnuniyyətlə razılaşdı. Əldə etdiyim qiymətli əsəri büküb trubkaya saldım. Və biz on rublla xoşbəxt olan dul qadını mənzilindəcə qoyub uzaqlaşdıq.

Ertəsi gün mən tanışlarımla xudahafızlaşdım. Görünür, həmişəlik olaraq Şimali Palmiranı tərk etməli olacam.

Unudulmaz dahi Karl artıq Romada dünyasını dəyişmişdi.

25 yanvar 1856 – 4 oktyabr 1856

MÜNDƏRİCAT

Əkizlər.....	3
Rəssam.....	102

Redaktoru **Azər Abbas**

Bədii və texniki redaktoru **Abdulla Ələkbərov**

Kompyuter tərtibatçısı **Abdullah Rüstəmov**

Korrektoru **Ülkər Rəhimova**

Çapa imzalanmışdır 04.03.2014 Kağız formatı 60x90 ¹/₁₆.

Fiziki çap vərəqi 13,5. Sifariş 14. Tirajı 500.

«Aspoliqraf LTD» MMC nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsinin mətbəəsində çap olunmuşdur.

Bakı, AZ 1052, F.Xoyski küç., 121^B

Tel: (+99 412) 567 81 28; Fax: (+99 412) 567 82 68

e-mail: aspoligraf_az@yahoo.com

TARAS ŞEVÇENKO
Əkizlər. Rəssam
(Povestlər)
Bakı, «Aspoliqraf», 2014.